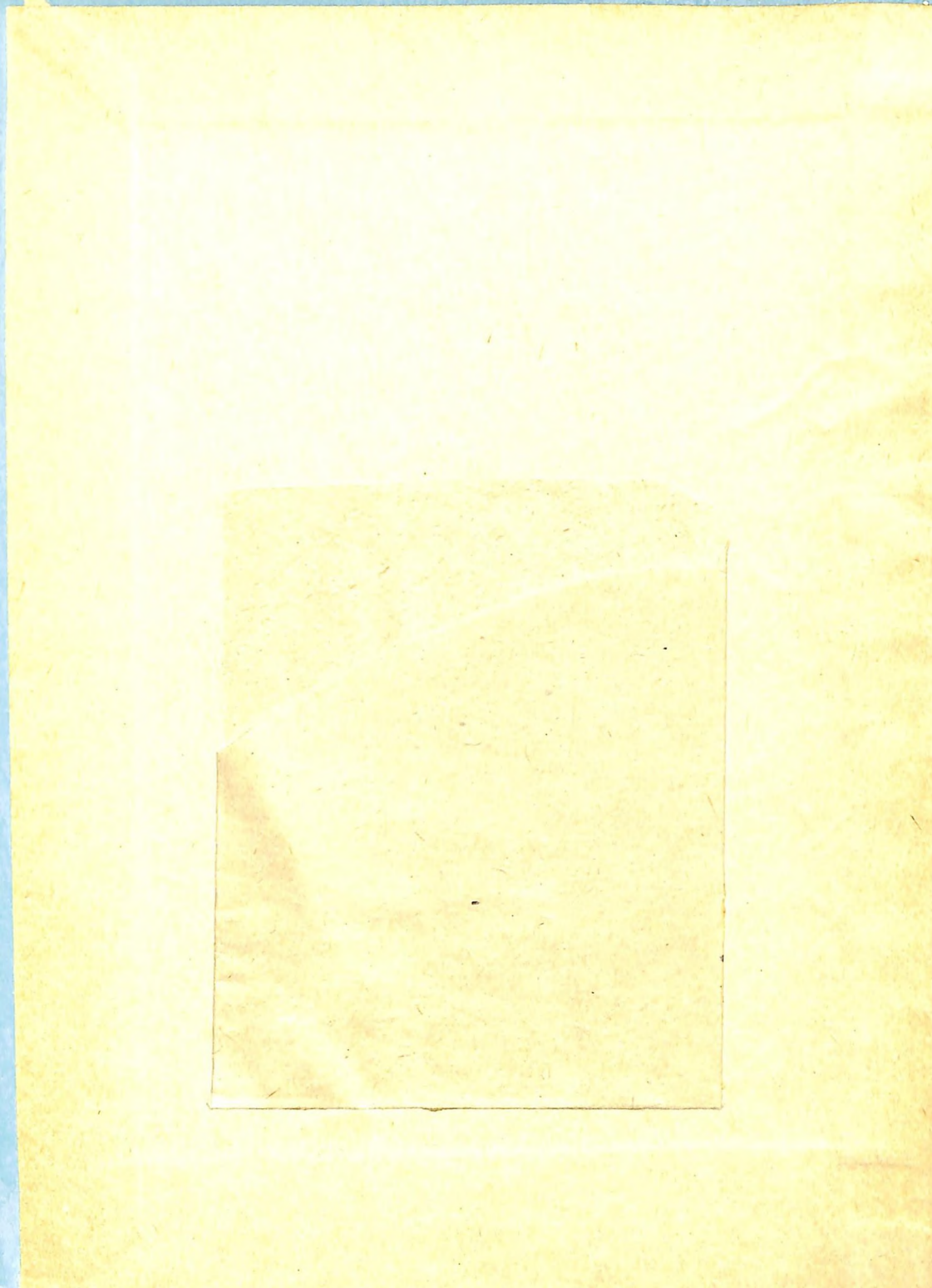

83.3(2=411.2)-3
Т-640

Төрөл жер

**КЛАССТА ЭМЕС
КЫЧЫРАРЫНА
КЕРЕКТҮ БИЧИК**

1 9 7 8

КОНТРОЛЬНЫЙ ЛИСТОК
СРОКОВ ВОЗВРАТА

КНИГА ДОЛЖНА БЫТЬ
ВОЗВРАЩЕНА НЕ ПОЗЖЕ
УКАЗАННОГО ЗДЕСЬ СРОКА

Колич. пред. читач

Сух. тип. № 7. 10236 — 10 000 000.

ТӨРӨЛ ЖЕР

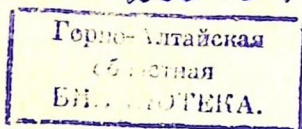
Класста эмес
кычырарына
керектү бичик
3-чи класска

АЛТАЙДЫҢ БИЧИКТЕР ЧЫГАРАР
ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫНЫҢ
ТУУЛУ АЛТАЙДАГЫ БӨЛҮГИ • 1978

83.3(2=4+1.2/-3 я 71

4с (Алт.)
Т-12010
610

295151-2

Тургускан кижиги З. И. Табакова

Горно-Алтайский автономный областьтын
албаты үредүзинин бөлүгү жөптөгөн

Т $\frac{60601-010}{M138(03)78}$ 21-78

Пионерлердин жүрүминен

С. Баруздин.

ПИОНЕР СВЕЛАНА.

Бир катап уроктордын кийинде үчинчи класска старший вожатый келди. Эртен, Ленин чыккан күнде, балдарды пионерге аларыс деп, ол айтты. Онон вожатый пионерге алатан балдардын өбөкөлөрүн адады.

Пионерге киретен уулчактар ла кызычактар, оларды пионерге алатанын билгилеп те турза, же вожатый олардын өбөкөлөрүн адабас болор деп коркып отурдылар. Пионерге он бала алар керек болгон.

— Сергеева — деп, арт учында вожатый айтты.

Светлана сүүне берди.

— Ольга Ивановна, бисти пионерге кайда алар? — деп, ол сурады.

— Кызыл площадьта — деп, Ольга Ивановна каруун берди.

Школдон Светлананын туразына жетире ыраак эмес. Ол портфелин калбангадаып, сквер кечире турган жаан туранын эжигине жетти. Светлана эжикти ачып, текпишле санг өрө жүгүрди. Ол кенетийин кемге де түртүлө берди.

— Ой! — деп, Светлана кыйгырып ийди.

Ол бажын өрө көдүрип көрзө, таныш эмес таадак эмитир. Онын саалы ла бөрүгининг алдынанг көрүнип турган чачы буурыл эмитир.

Света мендеп жат. Ол нени де айтпай, улу тынала, онон ары жүгүрди.

— Канайдар база! Ишмекчи класска бош жок — деп, ол кижжи, Светлананы көстөриле үйдежип, айтты.

Света айлына жүгүргенче киреле, эртен оны Кызыл площадьта пионерге алып жатканы керегинде куучындады.

— Онызы жакшы, анайдарда, сеге пионерский форма беле-теп алар керек — деп, энези айтты.

— Пионер пионер ле, же мындый коркушту не жүгүрер — деп, жааназы арбады.

Кичинек карындажы Алешка ого кайкагандый: «У-у-у!» — деп күүлеп турды. Онын тили чыккалак болгон.

Эртезинде он эки часта балдар Кызыл площадьта жуулышты. Апрель айдын жылу күни турган. Онын учун вожатый балдарга тонын чечип койорго жөп берди.

Балдар тондорын чечип, таш трибуналардын бирүзине жангыс жерге салып, Мавзолейдин жанына линейкага турдылар. Уулчактар ак чамчалу ла кара штанду, кызычактар дезе ак көптөлү ле кара юбкалу болгон.

Ольга Ивановна оморды эбире басты.

— Торжественный сөс берерин кем де ундыбады ба? — деп, ол сурады.

— Ундыбаганыс — деп, Светлана айтты. Оны ээчий өскөлөри айтты.

Бастыразы жүрексиреп тургулады.

Оморды айландыра үредүчилер, вожатыйлар, жаан класстардын үренчиктери ле тегин де улус болгон.

— Чүрче сакыгар, мен эмди ле — деп, Ольга Ивановна айтты.

Ол жаан удабай кандый да карган кижиле кожо келди. Онын сагалы ла бөрүгинин алдынан көрүнип турган чачы буурыл эмтир.

«Бу кем болотон?» — деп, балдар көргилеп турдылар.

Света көрзө: бу таадак таныш болгодый. Ол оны кайда көргөн болотон?

— Балдар, биске карган коммунист Андрей Андреевич Архипов келген — деп, Ольга Ивановна айтты. — Ол Ленинле кожо албатынын жангы учун тартышкан. Онын учун бис нөкөр Архиповты слерди пионерге, жиит ленинецтердин билезине, алзын деп сураганыс.

Карган коммунист балдарды лаптап көрди.

— Менин кару најыларым, — деп, ол айтты. — Бу ла жуукта бир отрядтын пионерлери мени күндүлү пионер эди отрядына алган. Мен оныла сүрекей оморкойдым. Пионерский галстук жангыс ла пионерди пионер эмес баладан анылап турган эмес. Пионерский галстук — ол бистин кызыл маанынын бөлүги. Галстуктын өни — ол албатынын кереги учун

тартыжуда төккөн слердин жаан нөкөрлөрөөрдин канынын өни. Пионерский галстук үч учту, онызы — пионерлер комсомолдордын ла коммунисттердин чындык болушчызы дегени. Олор бастыразы бой-бойыла колбулу.

Слерди пионерге Кызыл площадьта алып жат. Анайдарда, мен слерге мындый неме эске алынып, куучындап берейин. Бу керек төртөн жыл мынан озо Баштапкы майдын байрамы тужында болгон. Мында, Кызыл площадьта, демонстрация өткөн. Кремльдин жанынча бистин ишмекчи класс, служащийлер ле студенттер өткүлөп турды. Демонстрацияда улус ас болгон — ол өйдө көп улус төрөлин өштүлөрдө корулаарга фронтко жүргүлөй берген.

Кремльдин жанында бисле коштой Владимир Ильич Ленин ле Надежда Константиновна турган. Ильич бистен ижис ле сукадыгыс керегинде сурап турды. Кенетийин площадьта балдар отурган грузовиктер көрүнүп келди. Балдарда кичинек кызыл флажоктор болгон.

Балдарды озо ло баштап Ленин көрди. Ол удур базып, олорго колыла, бөрүгиле жаңыды. Бис кийнинен бардыс.

«Бу чындык улус болор» — деп, Ленин балдар жаар уулап, биске айтты.

Мен слерге, кару најыларым, ол сөстөрдү такып айдайын деп турум. Чындык улус болыгар! Албатынын ла бастыра жердин үстинде улустын ырызы учун тартыжыгар!

Горнисттердин трубалары жаңылана берди.

«Мен, иит пионер...» — деген торжественный сөстөр площадьта жаңыланып турды. Балдар олорды бастыразы жаңыс үнле айтканынан улам, бу сөстөр там көдүрингилү угулат.

Онын кийнинде карган коммунист кажы ла балага жууктап, пионерский галстук буулады.

Светланага да галстук буулап, айтты:

— Сени уткып турум, Светлана! Якшы пионер бол!

— Быян болзын, нөкөр Архипов! — деп, Светлана айтты, је бойы сүреен кайкады: бу карган коммунист онын адын кайдан билип жат не?

Удабай бастыразы жаңгылады. Светлана үүре-желелериле кожо жанарга ла турарда, оны кем де кыйгырды:

— Светлана, бистин јолыбыс јангыс эмес беди?
Света кайра көрзө: оны Архипов кычырып турган эмтир.
Бу өйдө ол эске алынды: «Бу кижини кече тепкиште көргөм...»
Ол Андрей Андреевичке жууктап келеле, айтты:
— Нөкөр Архипов, мени Светлана деп кайдан билереер?
— Сенин адыг — Светлана, өбөкөг — Сергеева болгонын,
сеге он јаш толгонын ла сен он төртинчи квартирада јадып
турганынды билерим — деп, Андрей Андреевич айтты. — Ка-
найып билбейтен! Сен коштой јаткан улусты билбезин бе?
— Билбезим. Мен јангыс ла балдарды билерим... — деп,
Светлана чынын айтты. — Онон јүзи кызарып кошты: — Ке-
че болгон керек учун слер ачынбагар! Јаманымды таштагар.
— Мен ачынбай јадым — деп, Андрей Андреевич
айтты. — Је эмди де айтканыг јакшы. Пионерлер анайда
өдөр учурлу!

В. Железников.

КАТКЫМЧЫЛУ УУЛЧАК.

Мени экинчи «А» класска октябраттардын вожатыйы
эдиپ туткандар.

Вожатый Наташа ол керегинде отрядтын сборында айдар-
да, ончолоры каткырышкылай бергендер:

— Донато! Ха-ха-ха! Ол оорды јангыс ла экилер аларга
үредер болбой.

— Бандито! Школ јанындагы оромнын агаштары ончозы
кырылатан туры.

— Фандуто! Ол экинчи класстыг балдарын Тарасконнын
Тартарендерин эдип салар — деп, менин најым Смолин Саш-
ка кыйгырды.

Сашка көп бичиктер кычырганыла мактанып, куучын-
эрмегине литературадан билип алган улустыг ады-јолын ко-
жуп туратан.

Баштап тарыйын мен ончолорыла кожо каткырышкам.
Керек неде болгон дезе, мениг өбөкөмди айдарга сүрекей
уур: Збандуто. Мен бу школго баштапкы ла катап келерим-
де, үредүчи мениг өбөкөмди јастыра айткан. Ол мени Збан-
дуто деердин ордына Надувато деп адаган.

Ол ло өйдөн ала бистин класста кажы ла үренчик менин
өбөкөмди канайып-канайып өскөртип ийерге албаданатан.
Же бүгүн мен балдардын кыйгырып айткан сөстөрүн тындап
угала, олор мен керегинде коомой сананып турганын билдим.

Учында Наташа айтты:

— Же, болор, каткырарга буурыс чек ле көжий берди. Вожатый болорго жөп пө, Збандуто?

Мен өрө туруп, балдар жаар күүн-күч жок көрөлө, тоомжы-
лу көрүнөргө бир кезек өйгө унчукпай турала, айттым:

— Жөп.

— Бис сенин једикпестерингди билерис. Же сен јакшы
иштееринг деп бүдүп јадыс — деп, Наташа айтты.

— Меге иженигер.

Сбордын кийнинде мен жаар Смолин Сашка базып келди.
Мен эки колымды сарбандадып, каткырып, көзимди кайра
көрүп, бажымды јайкап тура бердим. Чике айткажын, күн-
чыгыштагы албатылардын кудай јангына учурлаган кайкам-
чылу бијезин көргүстим. Та өлүмнинг, та тайылга тайарынын
бијезин бијелегем.

— Бу сен кайттың? — деп, Сашка алан кайкады.

— Кайттың? — Мен ол жаар чуулым бадырбай көрдим. —
Наташа мени вожатый эдип тудалдар деерде, сен канай-
ып каткырганын кыды көргүзип јадым. Каткыдан сен талгак
ооруга туттурар болорын деп, коркый бергем. Күйүндин бе?

— Күндүлү Надувато, мен күйүнбей јадым, ненин учун
десе экинчи класстын одорокторыла өткүретен иштең эрик-
чил неме телекей үстинде јок. Привет!

Јанып келеле, мен ончозын энеме куучындап бердим.

— Сени? Вожатый эдерге тургандар ба? — деп, энем
алан кайкады. — Же туткулагай, Бока, мен сүрекей сүүнип
турым. Эмди сен өскө балдарга јозок көргүзер учурлу.

— Мени јангыс ла мынан ары Бока деп адаба. Мен эмди
јаш бала эмезим.

— Кем јок, сеге анайда адаганы јарабай турган болзо,
мен анайда айтпайын. — Ол мени окшоп ийеле, айтты:

— Сеге јенил болор деп сананба.

— Же күч болоры болор ло — деп, каруузын јандырдым.

Эмди экинчи класстын балдары меге кажы ла перемен сайын жүгүргилеп келер болды, уроктордын кийнинде десе мени сакып алып, айлыма үйдежип турдылар. Сашка эдер немезин чек таппай барды.

— Сен олорто узак берижерин бе? — деп, ол сураган.

— Бастыра жыл туркунына. Онын кийнинде десе эзенде катап ла.

— Анайдарда, өлөр күниге жетире бе?

— Өлөр күниме жетире эмес, же школды үренип божотпогочо, оорды таштабазым.

— Айдарда, бистинг көп жылдарга улай нажылашканыс божогон бо?

— Ненинг учун божогон? Олор сего чаптык эткилебей жат. Билеринг бе, оло кандый жакшы!

— Мен бүгүн сени Костиков мактап турганын туйка тындагам — деп, Сашка айтты. — Бистинг ортобыста сен эн ле бөккө, ончо предметтерле отличник болуп калтырын. Бодолголорды, кузук черткендий, түрген бодоп жат деген. Мынызын олорго база сен куучындаган ба?

— Олор мени өрө көдүргилеп жат ине. Билдинг бе?

Бу куучын-эрмектинг кийнинде мен энемненг балдар мени ненинг учун анайып тын сүүген деп сурадым.

— Сен жалакай иненг. Оогош балдар десе сүрекей карузак, олор жаан улусты жаантайын сүүп жат.

Мен каруузына энеме нени де айтпагам, же ол өйдөнг ала күнүн сайын зарядка эдип, урокторымды сүрекей ару-чебер белетеп турар болдым. Айла мынызы сүрекей ле уур неме эмес болтыр. Жангыс ла темигер керек болгон.

Мен бойыма теннис ойнойтон мячик садып алала, оны кере түжүне сабарларымла уужап, колдорымнын балтырларын чыйрадып турдым. Менин шүүлтемле болзо, мен чокум једимдерге једип брааткам.

Мен чын кезердин бойы боло беретен күним керегинде сананып жүрдим. Бот ол тушта өчим аларым. Ол тушта мен бассейндеги ол узун сынду кижиле эрмектежип көрөрим. Кемибис кемди сабарыла таганагына черткей не, онызын аайлажар болбойыс.

Бир катап бистинг класска Наташа келген.

— Балдар, — деп, Наташа айтты. — Дружинанын совединде Збандуто Бористинг ижин жараткылайт. Олор бистен база бир вожатыйды экинчи «Б» класстын октябраттарына аларга жадылар. Кем барар күүндү?

Кенетийин Смолин Сашка бойы колын көдүрди.

Алаң кайкаганымнан көзим тазырайа берди. Сашка дезе менин көргөн көрүжимди аярып ийеле, кызарып чыккан, же колын төмөн божотподы.

— Сен бе, Смолин? — деп, Наташа кайкады.

— А не? Иженбей турыгар ба? — деп, Сашка сурады.

— Наташа, Смолин бойы күүнзеп турганда, ого бүдереге жараар. Меге слер бүттигер ине — дедим.

Анайда ла Смолин Сашка экинчи «Б» класстын октябраттарынын вожатыйы болуп калган.

Бир канча күннинг бажында ол мен жаар сүрекей токуналу базып келеле, мынайып айда салды:

— Сенин күлүктерин, менийлерине көрө, уяан болтыр.

— Ненин учун анайып бодоп турун? — деп, мен токуналу сурадым. — Вожатый болуп алганыннан бир недеде өтпөгөн дө болзо, ончозын биле бертиринг.

— Ненин учун дезе, мен классный журналдарды алып түндештирип көргөм. Сенин күлүктериннинг отметкалары коомой. — Анайып айдала, ол меге бойынын ла менин клазымнын жакшынак бичип салган отметкаларын көргүсти.

— А сенин кичеегенин жаңыс ла отметкалар — дедим. — Же керектин аайын жүк ле отметкалардан көрүп, шүүжерге жарабас ине. Менин балдарымнын кылык-жаңы жакшы.

— Сен не, менин балдарымнын кылык-жаңы коомой деп сананып турын ба?

Сананып турым.

Мен колымдагы теннисный мячигимди өрө чачып, тудуп алала, сүрекей токуналу жүре бердим.

Сашка бойынын октябраттарыла ишти чын-чике баштап алган деер керек. Бистинг керектерис ого амыр бербей турганы жарт болгон.

Бир күн школго келзем, Сашка мен јаар неме керексибес бүдүмдү базып келеле, лист чазын сунуп, мынайда айтты:
— Кычырып көр.

Чазынды жайа тудуп кычырдым:

«Экинчи «Б» класс үредү ле ару-чек жүрери жанынан экинчи «А» классты мөрөйгө кычырып туры».

Бу мынызы жаан печатный букваларла бичилген болгон, төмөн алдына дезе Смолин Сашка ла экинчи «Б» класстын звёздочкаларынын звеньевойлоры кол салып койгондор.

Мен Сашка жаар көрөлө, жок, тили коронду ла кижиде санандым. Онын клазында балдар артык үренип турганын билип тура, мөрөйгө кычырып жат. Же угуза мен мынайып айттым:

— Кем жок, бис кычыругарды жарадып турубыс, мен бистинг жегетениске бүдүп турум.

Эртезинде бис ончозын Наташага куучындап бердис. Ол жөпсинди, же вожатыйлар бойлоры мөрөйгө база кожулар учурлу деди. Онон башка олор ишке тын жилбиркеп, бойлорынын урокторын да ундып салар.

Мынын кийинде мен бойымнын одорокторыма бардым. Олор кандый ла керекти бойлоры күүнзеп баштайтаны меге жарап турган. Мен олорго ончозын айдып береримде, олор экинчи «Б» классты озолоорго бек санангылап алды.

— Меге ижен. Жаңыс ла төрттөр аларым — деп, Костиков Толя айтты.

— Меге база ижен — деп, Симагин Гена айтты.

— Меге база, меге база... — деп, ончолоры кыйгырышкылай берди.

— Же бойыстын једикпестеристи јоголтор керек болор — дедим. — Бисте ума жок көп једикпестер бар! Кезиктери уйуктаарга сүүп жат... — Мен Нина жаар көрдим. — Кезиктери дезе мактанарга сүүп жат. — Мен Костиков Толя жаар көрдим. — Кезик балдар јалку, айлында нени де эткилебей жат.

— Бойымнын једикпестеримди мен канайып јоголтотом? — деп, Бунятов Гога сурады. — «Чоколдонбозым» — деп бойыма айдып та турзам, же онон өкпөрип-јүрексип, катап ла чоколдоно бередим.

— Сеге, Гога, күүн-табынды тазыктырар керек — дедим.

— Ол үстине сеге кожондоор керек — деп, Нина айтты. — Сеге кожондоор керек деп, меге адам айткан.

— Бисте айылдаштар бар. Олор арбангылаар — деп, Гога карыкчылду айтты.

— А сен биске келип тур. Менин жаанам улустын кожондогонун сүүп жат. Бис экү кожондоп турарыс.

— Кем жок, ченеп көргөйим — деп, Гога айтты.

Н. Чебаевский.

ПИОНЕРСКИЙ КАРА СУУ.

Миша фермада пастухтын болушчызы болуп иштеп туратан. Ол пастухла кожо мал сугаратан жакшы суу керегинде санангылап жүрөтөндөр, оныла коштой бойы да күүнине жеткенче сууга эжинип алары керегинде сананатан. Бир катап ол айылдаш жаткан Галя деп кызычакка жолуккан.

— Билеринг бе не, — деп Галя айтты. — «Звезда» деп колхозтын огородынын ары жанында балдар кичинек кара суу таап алгандар, оны жаанада казып ийерде, суу аккан ла аккан!.. Эмди олордо бүдүн буунты.

Миша оны угала, оморкоп чыкты. Сууны таап аларга иженип, заведующийине барды.

— Бис мал сугарар сууны жуугынан бедреп көрөли — деп, ол Матвей Кузьмичке айтты.

Матвей Кузьмич бойынын болушчызын лаптап укты.

— Же, же иженип турган болзон, бедреп көр. Жаңыс тегин калас ла неме болбой ол. Эмди, Мишок, көсти жумуп алып, суу бедрейтен ой эмес эмей. Быжылыгы жайды анайда ла өткүрүп аларыс, эзенде дезе трубалу колодец эдип аларыс.

— Же онызы эзенде ине! Кара суу таап алза, ол тушта колхоз колодец эдерге акча да чыгымдабас — деп, Миша айтты.

— Бот сен кандый!.. Же андый болзо, бедре... — дейле, пастух колыла жагып, малына барды.

Пастух бир канча алтам ырада базарда, Галинка Мишанын ийнинен тудуп, кулагына шымыранды:

— Мен оны таап алган ошкожым...

— Нени? — деп, не керегинде айдып турганын аайлап болбой, Миша сурады. Бойы десе тууралап, Галинка жаар көрүп турды.

Онын чугулду болуп көрүнөргө турганына Галинка ачынбады, керек десе аярбады да. Ол Мишанын ийнинен тыңыда тудуп, сүүнчилү айтты:

— Жаңы кара суу!

Миша серпинип ийди:

— Кайда?

— Аспактын көңдөй төгөжинде...

— Же, тенексиге, бу сеге каткы эмес!

— Чып ла чын! Төгөштин көңдөйинде болгондо, оны мен оного башка эдип канайда айдарым!.. Аспак агаштын жаан төгөжи, ондо суу... Мен санангам, айса болзо, ол кара суу.

Галинка төгүндөбей турганын Миша билеле, чуулданбай барды.

— Кайда ол? — деп сурады.

— Жажыл төгнүн алдында...

— Айса болзо, анда жааштын суузы түүлгөн?

— Жааштын? Кандый жааштын? Эки неделенин туркунына жааш болбогон ине — деп, Галинка айтты.

Миша кемзине берди. Ол сананбай ла эш кереги жок неме айдып ийгенине **бойынын** тоомжызын жылытып ийди.

Чын ла жааш болбогону удай берген, изү де тын болгон. Жааштын суузы көңдөйдө жуулган да болзо, эмди куртап калар эди.

— Сен оны канайда таап алдын? — деп, ол сурады.

— Айса болзо, мен оны таппас та эдим — деп, Мишанын жилбиркеп турганын көрөлө, Галинка сүүнип айтты. — Мен саста кызыл боронот бышкан ба деп көрөргө жүргөм. Ойто браадып, төгнөн түжеле, көрзөм: төмөн төгөштин үстинде элик туры. Ол мурдын өрө көдүрерде, оного суу тамчылап турды... Мени көргөн лө бойынча туура калып мантады!

— Сен меге **элик керегинде** эмес, суу керегинде куучында! — деп, Миша кызыктын куучынына киришти.

— Же оны эликтин шылтузында таап алгам ине! Чын.

Миша Галинканын куучынын жетире укпай, күректи ала койып, жажыл төнгө жүгүрди. Онын кийинен Галинка, элик чилеп секирип, база оноор ок ууланды.

Кадка ошкош көндөй төгөш, жажыл-сары суула кырына жетире толуп калган турды.

— Суу жалбырактардан ла көндөй төгөштө болгонуна улам жажыл-сары өңдү болуп көрүнүп жат, же алаканга сузуп алзан, ол ап-ару!.. — деп, Галинка жартап турды.

Миша сууны алаканына сузуп алды. Чындап та ару. Амзап көрди — амтаны да жакшы болды.

— Чын да... кара сууга түнгөй ошкош!

Миша бу жуукта ла ачурканганын ундып ийеле, кызычак жаар сүүнчилү көрди.

Барып, жаан улуска айттылар.

Трактор келди. Төгөшти тросло ороп ийеле тартарда, тазылдары тызырап, жер өрө көдүрилди. Бир минуттын бажында төгөш турган жерде оро болуп калды.

Миша ла Галинка база жаан да улус жүгүрүжип келип, ороны аяктап көрдилер. Оро жаан ла болгон — суу эмеш те билдирбей турган!

Миша ла Галинка бой-бойлорына көрүшти...

Же бу өйдө оронын түбинде не де табыштана берди, суу табыштанып ла көбүктенип, ороны толтырып турды... Такпайлар, оок тазылдар ла жалбырактар айланыжа бердилер. Удабай суу ороны толтырала, өлөңнүн үстинче төгөди төмөн кургак кобыла ага берди.

Галинка каткырып ла секирип, алакадарыла чабыштырып турды. Миша десе, өскө бир де неме көрбөй дө, укпай да турган чылап, сууны ла аяктап турды.

— Кандый жакшынак кара суу! — деп, ферманын заведующийи басып келеле, айтты. — Жер де бийик эмтир, мынан фермага жетире водопровод то эдип аларга жарагадый болтыр. Кандый тапкыр жакшы балдар, быйан болзын слерге...

Балдар мактаганына кемзинижип турарда, заведующий айтты:

— Бу кара сууда ат жок, оны таап алгандардын адыла адаар керек. Жараар ба?..

Колхозчылар жөпсинди.

— Же слер, кара сууны тапкан улус, оны бойоор жарадып тураар ба? — Галинка тапкан, «Галинканын» деп адалзын! — Миша кызарып айтты. Галинка жаратпады.

— Жок, жок, мен жаратпай турум! Бис кожо тапканыс.

— Айдарда канайдатан? — деп, заведующий күлүмзиренди.

— Анайдарда, кара сууны «Галянын ла Мишанын» деп адаар...

Миша төмөн көрүп алган турды, онон бажын жайкады. Галя бир минут кире сананып турала, сүүнчилү кыйгырды:

— Мен онын адын сананып таптым! Оны «Пионерский» деп адаза, кандый болор? Бис экилебис пионер болуп турганыста, кара суу да «Пионерский» болзын.

— Чын, чын, жарайт! — деп, ончозы ого жөмөшти.

Н. Носов.

ВИТЯ МАЛЕЕВ ШКОЛДО ЛО АЙЛЫНДА.

(Повестьтен алынган үзүк)

Жай туркунына бистинг школды ремонттоп салган. Класстардын стенелеринде бир де кичинекей кара темдек жок, ончолорун ару, көрөргө дө жараш эдип черетеп салган. Класстын ичиндеги өскө дө не-немелер ап-ару, торт жаңы немелердий болды. Мындый класстын ичинде отуруп, үренерге де сүүнчилү. Класстын ичи кандый да сүреен жарык, жаан ла жайым болуп калгандый көрүнөт.

Эртезинде мен класска келзем, стенедө, доского коштой, көмүрлө оозында канга тиштенип алган талайчы журап салган турды. Ол жолду тельняшкалу, клёш штаны салкынга жайылып калган, бажында — бескозырка, оозында — канга, кангазынан чөйилип чыгып турган ыш, пароходтын трубазынан чыгып тургандый болды. Талайчынын мактанчак кеберин көргөн кижи каткырбай отуруп болбос болгон.

— Оны Игорь Грачёв жураган — деп, меге Вася Ерохин айтты. — Жаңыс ла кемге де айтпа.

— Мен не айдайын? — деп, мен айттым.

Балдар талайчыны јилбүлү ајыктагылап, јүзүн-јүүр кокур-лажып турдылар:

— Талайчы бисле кожо үренер! Кайкамчылу күлүк!

Урокко күзүни согор ло алдында класска Шишкин јүгү-рип келди.

— Талайчыны көрдинг бе? — деп, мен айдала, стене јаар көргүстим.

Ол оны ајыктады.

— Оны Игорь Грачёв јураган — деп, мен айттым. — Кем-ге де айтпа!

— Је кем јок, бойым билерим! Сен орус тилден таскадуны бүдүрип алдың ба?

— Бүдүрип салгам — деп, мен каруузын бердим. — Мен урокторго белетенип албай, класска келерим бе?

— Мен дезе бүдүрип албагам. Көчүрип бичип аларга бер-зег.

— Сен оны качан көчүрип бичип алатан? — деп, мен айттым. — Удабас урок башталар.

— Кем јок. Мен урок то өдүп турган өйдө көчүрип бичип аларым.

Мен ого орус тилдин тетрадын берип ийеримде, ол көчү-рип бичиирин тургуза ла баштады.

— Уксанг, сен «светлячок» деп сөстө приставканы ненин-г учун јангыс чийүле тарткан? — деп, ол айтты. — Сөстинг та-зылын јангыс чийүле тартар керек.

— Көп билип турган эмтирин! — деп, мен айттым. — Бир чийүле тартып салганы сөстинг тазылы ине.

— Канайып турын! «Свет» сөстинг тазылы ба? Сөстинг тазылы сөстинг алдында турар ба? Анайдарда, сенин айтка-нынгла болзо, приставка кайда?

— Бу сөстө приставка јок.

— Приставка јок сөс болор бо?

— Болбой база.

— Кече мен онынг учун узак сананган турым не: при-ставказы бар, сөстинг тазылы бар, кожултазы дезе табылбай турган.

— Эх, сени! — деп, мен айттым. — Бис оны үчинчи класс-та өткөнбис ине.

— Менин санаама кирбейт. Анайдарда, сенин мында ончозы чын ба? Мен онойдо ло бичип алайын.

Сöstин тазылы, приставка ла кожулта дегени не деп жартап берерге турарымда, күзүни шыгырап, класска Ольга Николаевна кирип келди. Ол стенедеги журап салган талайчыны көрүп ийеле, чырайы соой берди.

— Бу мындый не жураш болотон? — деп, ол сурайла, классты эбире аяктады. — Стенеге кем журады?

Ончо балдар унчукпадылар.

— Стенени кем үреген, ол кижиге турала, жажырбай айдып берер учурлу — деп, Ольга Николаевна айтты.

Ончолоры унчукпай отурдылар. Кемизиге де туруп келеле, оны мен эткем деп айтпады. Ольга Николаевнанын кабактары жуурыла берди.

— Балдар, классты ару тударын слер билбей тураар ба? Кажы ла кижиге стенеге жураар болзо, не болотон? Кирлү класста үренерге бойыгарга ла жаман эмес пе? Эмезе слерге онызы жакшы эмеш пе?

— Жок, жок — деп, бир канча бүдүмжизиге жок үндөр угулды.

— Айдарда, мыны кем эткен?

Ончолоры унчугышпадылар.

— Глеб Скамейкин, сен класстын старостазы, мыны кем жураганын билер учурлу.

— Мен билбесим, Ольга Николаевна. Мен класска келеримде, талайчы стенеде болгон.

— Кижиге кайкаар неме — деп, Ольга Николаевна айтты. — Оны түнгөй ле кем-кем жураган ине. Кече стене ару болгон, мен ончозынын кийининде баргам. Бүгүн класска ончозынан озо кем келди?

— Балдардын бирүзиге де унчукпады. Кажызынын ла айтканыла болзо, ол класска келерде, балдар көп болгон.

Ол керегинде куучын өдүп турганча, Шишкин таскадуны бойынын тетрадине жазып туруп көчүрүп бичип алды. Учына жетире көчүрүп бичип алала, менин тетрадимди чернилала уймайла, меге ойто берди.

— Бу не мындый? — деп, мен айттым. — Тетрадьты ала-
рында, ару болгон, береринде, уймап салган!

Мен оны шоктоп уймаган эмес инем.

— Шоктоп то, шоктоп эмес те болзо, онызы меге керек
жок! Меге уймап салган неме не керек?

— Уймалып калган тетрадьты, уймабай мен канайып бе-
рейин? Мынан ары уймабазым.

— Качан, мынан ары ба? — деп, мен айттым.

— Же, база бир көчүрип бичип алар ой келгедий болзо.

— Сен, канайып турун, сүре ле менен көчүрип бичип
алып турарга ба? — деп, мен айттым.

— Ненин учун сүре ле? Каа-жаа ла учуралда.

Куучын ого божоды, ненин учун десе, бу ла ойдө Ольга
Николаевна Шишкинди доского кычырып алала, школдын
стенелерин будыган малярлар¹ керегинде бодолго бодоорго
берди: бастыра коридорлор ло класстарды будыырга школ
канча кире акча чыгымдаганын билип алар керек болгон.

«Же божодын, көөркий Шишкин! Доскодо бодолго бодой-
тоны — ол өскө кижинин тетрадынан таскаду көчүрип бичип
алатанындый эмес эмей!» — деп, мен санандым.

Шишкин бодолгоны сүрекей жакшы бодоп чыкканына кай-
кадым. Андый да болзо, ол оны узак, уроктын учына жетире
бодогон, ненин учун десе, бодолго узун да, күч те болгон, ол
бойы жакшы билип турган учун, ого туйказынан кем де айт-
паган.

Ольга Николаевна мындый бодолгоны өнөтийин бергенин
бис ончобыс сезип ийеле, керек оныла божобозын бис јарт
билип алдыс. Калганчы урокто бистинг класска школдын ди-
ректоры, Игорь Александрович, келди. Игорь Александрович-
ти тыш јанынан көрзө, чуулчы кижн эмес. Онын чырайы
јаантайын токуналу, үни араай, ого үзери кандый да эрке.
Је мен ле Игорь Александровичтен јалтанып јүрөтем, ненин
учун десе, ол бийик сынду, таларкак бүдүмдү кижн болгон.

Мен Игорь Александровичти адылып чыгар болор деп

¹ Маляр — туралардын тыш ла иҥ јанын онон до өскө немеме-
лерди будыйтан кижн.

бодогом, је ол кажы ла үренчикти үредерге государство канча кире акча чыгымдап турганын токуналу, араай куучындады, онын учун јакшы үренери, школдын јөөжөзин чеберлее-ри кандый јаан учурлу болгонын јартады. Школдын јөөжөзин ле стенелерин үреп турган кижии албатыга чыгым јетирип јат, ненин учун дезе, колго бастыра акча-јөөжөни албаты берип јат деп, ол айтты. Учкары ол мынайда айтты:

— Стенеге јураган кижии, байла, школго чыгым эдерге сананбаган болор. Оны эткен кижии эмди ле турала, јажырбай акту јүрегинен айдып ийзе, ол бойын акту кижии, оны билбей эдип ийген деп көргүзер.

Игорь Александровичтин айтканы менин эт-јүрегиме томылды, Игорь Грачев эмди ле турала, оны мен эткем деп айдып ийер болор деп, мен санандым, је Игорь бойын ак-чек јакшы кижии деп көргүзер күүни јок болгодый, ол бойынын партазында унчукпай отурды. Ол тушта Игорь Александрович мынайда айтты: стенеге јураган кижии оны мен эткем деп айдарга эмди, байла, уялып турган болор, је ол кижии бойынын эткен кылыгын јазап шүүнип көрөлө, онын кийнинде менин кабинетиме јалтаныш јоктонг келзин.

Бастыра уроктор божогон кийнинде бистин пионеротрядтын соведининг председатели, Толя Дёжкин, Игорь Грачевко јууктап келеле, айтты.

— Эх, сени! Стенеге јуразын деп сего кем айтты? Не болгонын көрдин бе!

Игорь колдорын јайды:

— Је мен не? Мен үреерге амададым ба?

— А ненин учун јураган?

— Бойым да билбей јадым. Нени де сананбай ла јурагам.

— «Сананбай!» Сенин ле учун бистин класстын балдары бастыразы бурулу!

— Ненин учун бастыра класс?

— Ненин учун дезе, кажы ла кижиге санангылаар.

— Айса, болзо, өскө класстанг кем-кем келеле, јураган.

— Мынанг ары мындый неме јок болзын — деп, Толя кату айтты.

— Је, кем јок, уулдар, мен мынанг ары анайда кылынба-

зым, мен жүк ле журап көрөргө санангам ине — деп, Игорь актанып турды.

Оноң ол колына арчуул алала, стенедө журап койгон талайчыны арчып баштаарда, стене там ла уймалып, шалбала берди. Айландыра карарта уймап та салган болзо, талайчы түней ле көрүнип турды.

Ол тужында балдар Игорьдон арчуулды айрып алгылайла, ого стенени оноң ары уймаарга бербедилер.

* * *

Бир канча күн өткөн соңында, уроктордын кийинде бистинг стенгазедистинг редакторы, Сережа Букатин, айтты:

— Ольга Николаевна, бистинг редколлегияда кем де жакшы журап билбей жат. Өткөн жылда сүрө ле Федя Рыбкин журайтан, эмди дөзө ол өскө школдо үренип жат. Жураар кижжи жок учун бистинг стенгазет жылбүлү эмес болуп чыгат. Биске редколлегияга болуш эткедий журукчы көстөп алар керек.

— Журукчы эдип жакшы журап билер кижини көстөп алар керек. — деп, Ольга Николаевна айтты. — Айдарда, мынайда этсе, кандый болор: эртен кажыгар ла бойоордын журап алган журуктараарды школго экелеер. Ол тужында кем жакшы журап турганы жарт көрүнөр.

— А кемде журук жок болзо? — деп, кезик балдар сурагылады.

— Же бир журуктан да болзо бүгүн журайла, белетеп алыгар. Бир журукты журап аларга андый ла күч неме эмес ине.

— Же онызы андый ла — деп, балдар жөпсинди.

Эртезинде ончобыс журуктар экелдис. Кезик балдар эски журуктарын, кезиктери жаңыдан журап экелгендер. Көп тө журуктар экелгендери бар, Игорь Грачев дөзө бүдүн альбом экелген. Мен база бир канча журук экелдим.

Бис бойыстың журап алган журуктарысты партабыстың үстине салып алган отурдыс, Ольга Николаевна дөзө бистинг кажыбыстың ла жанына келип, журуктарысты шиндеп аяк-тап турды. Учы-учында ол Игорь Грачевтын жанына жууктап келеле, онын альбомын аяктай берди. Онын альбомында көп

талайчылар, жүзүн-жүүр керептер, пароходтор кемелер ле шхуналар¹ журап салган болтыр.

— Игорь Грачев ончозынанг артык журап жат — деп, үредү-чи айтты. — Бот сен журукчы болорың.

Игорь сүүнгенине күлүмзиренип турды. Ольга Николаевна экинчи страницаны ачып ийеле, стенеде журапкан талайчыга түп-түней тельняшкалу, оозында канзалу талайчыны көрүп ийди. Ольга Николаевна чырайын жуурып, Игорьды кезе айка-тады. Игорь уйалганына жүзи кызарып турала, айтты:

— Талайчыны стенеге мен журагам.

— Оны кем жураган деп сурагылаарда, сен жажырып ийген! Андый кылык жарабас, Игорь, сен оны ненин учун жураган?

— Бойым да билбей жадым, Ольга Николаевна. Канайда да аярбас жанынанг эдип ийгем. Сананбай ла журап салгам.

— Эмди де жажырбай айдып бергенин жакшы. Уроктор божогон кийнинде директорго барып жартын айдала, жаман кылыгымды таштагар деп сура.

Уроктор божогон кийнинде Игорь директорго барала, жаман кылыгымды таштагар деп сурап турды. Игорь Александрович айтты:

— Школды ремонттоп аларга государство көп акча чыгым-даган. Экинчи катап ремонт эдерге кижжи жок. Айлынга жан, ажанып алала, ойто келеринг.

Игорь курсактанып алала, школго једип келерде, ого будукту көнөк лө кисточка бердилер. Игорь стенедеги журап салган талайчыны көрүнбегедий эдип будып салды.

Ольга Николаевна эмди ого журукчы болорго јөбин бербес деп, бис санандыс, је Ольга Николаевна айтты.

— Стене үрегенче, стенгазеттин журукчызы болор керек.

Ольга Николаевнанын айтканы аайынча, бис оны редкол-легиянын членине журукчы эдип көстөп алдыс. Ончолоры жарадып сүүнгилеген, мен де сүүнип тургам, је чынын айтса, меге сүүнерге керек жок болгон, онызын мен куучындап бе-рейин.

¹ Шхуна — салкынла жүретен бир, эки ол эмезе көп мачталу жаан эмес агаш кереп.

Мен Шишкиннен тем алынып, бодолголорды айлымда чек бодобой, балдардан көчүрүп бичип аларга үрөне бердим. Кеп сөстө канайда айдылатан эди: «Кемле жүрзөң, онон ло үренип аларың».

Меге тудуш ла уулдардын бир бирүзинен бодолгоны көчүрүп бичип аларга келижетен, је бистинг отрядтын совединин председатели, Толя Дежкин, электеген айас меге жаантайын айдып туратан:

— Өскө балдардан жаантайын ла көчүрүп бичип алып турар болзон, бодолго бодоорго сен качан да үренип алып болбозың!

— Меге керек те жок — деп, каруузын беретем. — Мен арифметикадан сүрекей уйан. Айса болзо, мен арифметика жогынан да канайып-канайып жүрөп болорым ба.

Айылга берген ишти өскө улустаң көчүрүп бичип аларга сүрекей жакшы эмей, је доского кычырган кийинде, иженген неме жаңыс ла туйказынан айтканын угары болуп јат. Балдар туйказынан айдып берип турганына быйаным јеткей. Жаңыс ла Глеб Скамейкин туйказынан айдып турарыла тартыжарым тегенинен бери шүүген, шүүген — учы-учында мындый неме сананып таап алган: стенгазет чыгарып турган балдарды меге карикатура јурап салзын деп сүмелеп алган. Бир жакшынак күнде школдын стенгазединде мени досконын јанында бодолго бодоп турган эделе, кулагымды балдар туйказынан айдып берзе, угарга узуун эдип јурап салган эмтир. Ол карикатуранын алды јанында кандый да јескинчилү стихтер бичип салган:

Туйка айтканын Витя сүүп,
Оныла Витя нак жүрет,
Туйка айтканы Витаны үрөп,
Эки аларга јетирет.

Мындый ла болгон ошкош эди, санаама јарт кирбейт. Онызы неге де јарабас. Мени Игорь Грачёв јураганын мен сезип ийеле, айдары жок ачындым, ненин учун дезе, оны јурукчыга көстөп тудардан озо, стенгазетте бир де карикатура чыкпайтан.

Мен онын жанына жууктап келеле, айттым:

— Бу карикатураны эмди ле алып кой, оноң башка коомой болор!

Ол айдат:

— Менин оны алып койор жаным жок. Мен жүк ле журукчы инем. Мени журазын деп айдыжарда, мен журагам, оноң ойто алып койоры — менин керегим эмес.

— Анайдарда, бу кемнинг кереги?

— Бу редактордын кереги. Бисти ол башкарып жат.

Анайдарда мен Сережа Букатинге айттым:

— Андый болзо, бу сенин ижинг эмтир! Бойынды журабай, мени дезе журап салган!

— Мен стенгазетке кемди ле журайын дезем, бойым башбилинедим деп бодоп турун ба? Бисте редколлегия иштеп жат. Бис кандый бир немени стенгазетке салардан озо ончобыс шүүжип жадыс. Глеб Скамейкин стихтер бичийле, карикатура журап салзын деп айткан, ненин учун дезе, биске туйказынан айдып турарыла тартыжар керек. Отрядтын совединин жуунында бис туйказынан айдып турарын класстан чек жоолтор деп шүүшкенис.

Мен Глеб Скамейкинге чурап бардым:

— Мыны эмди ле алып кой, оноң башка кучанын мүүзи ошкош болчокты мандайыңа отургузарым! — дедим.

— Канайда кучанын мүүзи? — деп, ол ондоп болбоды.

— Кучанын мүүзи чилеп толгойло, тозын чылап талкандап саларым!

— Тыгыбазан ла! — деп, Глеб айтты. — Сенен ле коркыйтан турыбыс!

— Коркыбай турган болзогор, карикатураны мен бойым жыртып саларым.

— Жыртар учурын жок — деп, Толя Дёжкин айтты. — Бу чын неме ине. Сен керегинде кем-кем төгүн де неме бичиген болзо, ол до тужында жыртар учурын жок, жангыс ла бу мынды керек болбогон деп каруузын бичиир учурлу.

— Жастыра бичилген деп бичиир учурлу ба? — дедим.

— Эмди ле слерге жастыра бичилген деп бичип берерим!

Ончо балдар стенгазеттеги карикатураны айкап, каткы-

рыжып турдылар. Же мен бу мындый керекти мынайда ла ар-тырарга жарабас деп шүүнип алала, жастыра бичилген деп бичиирге отурдым. Канайда бичийтенин билбей турган учун, мен нени де бичип болбодым. Бичип болбой салала, бистин пионервожатыйга, Володяга, бардым, ончо болгон керектерди ого куучындап береле, канайда бичийтенин сурадым.

— Же кем жок, мен сени канайда бичийтенин үредерим — деп, Володя айтты. — Мынан ары жакшы үренерим, туйказынан айтканын укпазым деп бичи. Сенин заметканды стенгазетке чыгарарлар, карикатураны десе алгылап салзын деп мен айдарым.

Мен анайда ла эттим. Туйказынан айтканына иженбей, мынан ары жакшы үренерим деп, стенгазетке заметка бичидим.

Эртезинде карикатураны алып салала, менин заметкамды сыраңай ла иле жерде илип салган эмтир. Мен сүүнгем, керек десе, мынан ары чын ла жакшы үренерим деп шүүнип алдым, же ненин де учун үренбей турдым, бир канча күндөр өткөн кийинде арифметикадан письменный иш болордо, мен оны экиге бододым. Жаңыс ла мен коомой отметка алган эмезим. Саша Медведкин база эки алган, онойдордо, бис экү ле коомой отметка алганыс. Ольга Николаевна бу экилерди бистин дневниктериске бичийле, ада-энегерге кол салдырып экелигер деп айтты.

Бу күн мен айлыма кунукчылду жандым. Коомой отметканы канайып жоголтор ол эмесе энем сүрекей чуулданбас эдип канайда айтсам, жакшы болор деп, жолой санааркап келеттим.

— Сен бистин Круглов Митя канайда эткен, анайда ла эт — деп, жолой Шишкин меге айтты.

— Митя Круглов кем ол андый?

— Мен Нальчикте үренеримде, андый үренчик болгон.

— Ол канайда эткен?

— Ол мынайда эткен: эки алганда айлына келеле, нени де айтпай жат. Бир де неме айтпай, кунугып калган отурат. Бир, эки час унчукпас, ойноп то барбас. Энези сураар:

«Бу сен бүгүн канайып бардын?»

«Канайтпадым да».

«Сен не мындый кунукчыл отурың?»

«Тегин ле».

«Школдо нени-нени эдип ийдинг эмеш пе?»

«Мен нени де этпегем».

«Кемле, кемле согужып ийдинг эмеш пе?»

«Жок».

«Школдо көзнөк оодып ийдинг эмеш пе? Кижиги кайкаар неме!» — деп, энези айдар.

Ол курсак ичерге отурза, нени де жибес.

«Сен ненин учун нени де жибей турунг?»

«Курсактанар күүним жок».

«Айдарда барып эмеш ойно, ол тушта ажанар күүнинг једип келер».

«Ойноор күүним база жок».

«А нени эдер күүнинг бар?»

«Нени де эмес».

«Сен оорып турунг эмеш пе?»

«Жок».

Энези колын онын мандайына салып көрүп, градусник тургузып турар. Онын кийнинде айдар:

«Температуранг кеминде эмтир. Айдарда бу сен канайып бардын? Сен менин санаам чыгаратан эмтиринг!».

«Мен арифметикадан эки алгам».

«Тыфук! — деп, энези айдар. — Сен эки алала, мени коркыдып, мынайып кылынып турган ба?»

«Ээ-э.»

«Мынайып кылынганча, отуруп урокторынды үренип алган болзонг, эки де албас эдинг» — деп, энези каруун берет.

Ол база артык бир де неме айтпайтан. Кругловко онызы ла керек.

— Је, кем жок — деп, мен айттым. — Ол анайда бир катап эделе, экинчизинде анайда ок кылынза, энези онын эки алганын тургуза ла сезип ийер ине.

— Эртезинде ол база нени-нени сананып таап алгай.

— Андый болзо, слердин Круглов сүреен санаалу уулчак болгон эмтир — деп, мен айттым.

— Э-э, сүрекей сагышту болгон — деп, Шишкин айтты.

Ол экини алган сонгында, энези оны тын арбабазын деп, жаантайын нени-нени сананып таап алатан.

— Мен айлыма жанып келеле, анайда ок кылынарга шүү-
нип алдым: бажымды салактадып алаала, отургушта кунук-
чылдан кунукчыл отурдым. Энем мыны тургуза ла көрүп
ийеле, сурады:

— Бу сен канайып бардын? Байла, эки алган болорын?

— Алгам — дедим.

Ол мени мында ла арбап тура берди.

Je ол керегинде куучындаарга да јилбилү эмес.

Эртезинде Шишкин орус тилден база эки алды, онын
учун айлында ого једишкен ок. Эртезинде газетте бис экүге
база ла карикатура журап салтыр. Шишкин ле мени оромло
барып јаткан эделе, кийнибистенг буттарлу экилер жүгүрип
клееткен эдип журагылап салтыр:

Мен ачынган бойынча Серёжа Букатинге келдим:

— Бу не мындый кылык! Бу качан токтоор?

— Сен канайып турын? — деп, Сережа сурады. — Слер-
динг эки алганаар чын эмес пе?

— Јаңыс ла бис алган турыс! Саша Медведкин база алган.
Ол кайда?

— Онызын мен билбезим. Бис Игорьго слерди үчүди жура
дегенис, ол ненин де учун слер экүни журап салган.

— Мен үчүлезин жураарга санангам — Je үчүлезин жураар
јер јок болгон — деп, Игорь айтты, — онын учун јүк ле экү-
зин журагам. Кийнинде үчинчизин журап салгайым.

— Мен бу керекти түнгей ле мынайда артырбазым — деп,
мен айттым. — Бу керек чын бичилген эмес деп мен каруу
бичиirim!

Шишкинге айттым:

— Бу керек чын бичилген эмес деп каруу бичийлик.

— Канайда бичийтен?

— Анда күч бир де неме јок: мынан ары јакшы үренерис
деп стенгазетке молју бичиир керек. Мени анайда бичиирге
Володя үреткен.

— Je, кем јок — деп, Шишкин јөпсинди. — Сен бичи, мен
дезе сененг көчүрип бичип аларым.

Мен отурала, мынан ары качан да эки албай, јакшы үренерим деген молјуны бичип алдым. Шишкин менен көчүрип бичип алала, мынан ары төрт отметкадан төмөн отметка албазым деп, бойынан кожуп ийди.

— Мынызы бүдүмчилү болзын — деди.

Заметкабысты Серёжа Букатинге береле, мен айттым:

— Карикатураны эмди ле алып салала, онын ордына бистин заметкабысты сырангай ла иле јерге жапшырып сал.

Ол айтты:

— Кем јок.

Эртезинде бис школго једип келеристе, карикатура илген ле јеринде турды, бистин молју бичиген заметкабыс јок болгон. Мен Серёжа Букатинге чурап бардым. Ол айтты:

— Бис сенин заметканды редколлегияда шүүжип көрөлө, эм тура газетке чыгарбас дежип јөптөшкөнис, ненин учун дезе, сен јакшы үренерим деп сөзин берген, ол керегинде бир катап бичиген, бойын дезе јакшы үренерден болгой, база эки алган.

Мен айттым:

— Түңей ле. Заметканы чыгарар күүнигер јок болзо, чыгарбагар, карикатураны слер алып салар учурлу.

— Алдырбас, карикатураны алып саларга бис молјулу эмес — деди. — Сен јаантайын ла сөзин берип, оны бүдүрбеске турган болзон, јастырып турган эмтиринг.

Шишкин де токтодынып болбоды:

— Мен бир де катап сөзим бербеген инем. Ненин учун менин заметкамды чыгарбадаар?

— Сенин заметканды бис јангы номер чыкса, ого саларыс.

— Јангы номер чыкканча, мен анайда ла туратам ба?

— Турарын.

— Кем јок — деп, Шишкин айтты.

Је мен једип алганыма токунабазым деп шүүнип алдым. Келер переменде мен Володяга барала, ончозын куучындап бердим.

Ол айтты:

— Јангы стенгазетти түрген чыгарала, слер экүнинг заметкагарды чыгарзын деп, мен уулдарла эрмектежип көрөйин.

Удабас бисте успеваемость керегинде јуун болор, слердин заметкагар ойинде чыгатын эмтир.

— Карикатураны эмди ле јырта тартала, ордына заметкаларды јапшырып саларга јарабас па? — деп, мен сурадым.

— Анайда эдерге јарабас — деп, Володя каруузын берди.

— А мынын алдында ненин учун анайда эттигер?

— Ол тушта сени мынан ары јакшы үренер болор деп, сеге бүделе, сураган сурагынды бүдүргендер. Стенгазетти улам ла үреп турарга јарабас ине. Бис бастыра газеттерди чеберлеп аларга, јууп салып јадыс. Сонгында ол газеттер аайынча класс канайда иштегенин ле үренчиктер канайда үренгенин билип алар аргалу. Айса болзо үренчиктердин бир бирүзи үредүзин божодып, чыдап калала, ады јарлу мастер, атту-чуулу мергендүчи, летчик эмезе ученый болуп чыгар, кем оны билер. Ол тужында стенгазетти көрөлө, ол школдо канайда үренгенин билип аларга јараар.

«Бот сеге ол! — деп, мен санандым. — Мен чыдап келеле, атту-чуулу летчик ол эмезе јорукчы боло берзем (атту-чуулу летчик эмезе јорукчы болорго мен азыйдан бери сананып жүргем), кем-кем ол газетти көрүп ийеле, айдатын туры ине: «Карындаштар, ол школдо үренер тушта коомой отметкалар алган эмтир!»

Бу мындый шүүлтеден менин күүним бир частын туркунына үреле берди, мен Володяла база сөс блаашпай бардым, онын кийнинде јүк ле эмеш токунай береле, айса болзо, мен өзүп чыдап келгенчем, газет, менин ырызыма, кайдаар-кайдаар јылыып калала, мени уйатка түжүрбес болор бо деп санандым.

А. Ередеев.

БОКУЛДАЙ ЛА ЭЗЛИК.

Дежурный экинчи класстын диктант бичиген тетрадьтарын үлеп берди. Бокулдай тетрадын, јүреги шимирт эди, көзин јумала, араайын ачты. Анда не туру болбогой... Та тыйрык беш, та... Бир көзин ол ачып ийерде, чала кыйын чүмер-

кек кызыл казык туру. А тетрадьтын бойын көрүш те жок — кызыл өрт жастыралар. Жүзи база изип, кызара бергенин сезип, Бокулдай тетрадын капшай ла ойто жапты. Балдар көрзө, казыктарды жууп алала, чеден тударга турган ба дежер. Коштой отурган Эзликтин тетрадын карап көрди. Анда серип чилеп кертейген беш туру. Бокулдай күйүнгенине жүреги торт ло болчоктоло берди ошкош. «Беш ле бир нөкөрлөр эмес, Эзлик ле мен база нажылар эмес эмтирис. Эртеннен ары оныла кожо отурбазым» — деп, Бокулдай шүүй согуп ийди.

Балдар жастыралар эткен сөстөрдү шиндегилеп, бичип отургылады. Үредүчи олордын ортозыла араайын базып жүрди.

— А сен, Бокулдай, не иштенбей жадын? Жастыра бичиген сөстөринди бичип алала, оныла эрмектер бичи. Ошибкаларын шиндебеген кижиге өрө чыкпас. Иштен, Бокулдай, — деп, үредүчи ого жартайт. Бокулдай сөстөрдү чала-была бичип, жалкуурып отурды.

Эзлик бир канча эрмектер сананып бичип алала, Бокулдайдын тетрадына карап ийди. Көрүш те жок — кирлү бичилген эрмектер, уймалып калган тыйрык буквалар. Бойы дезенени де жажырып ойноп турды. Бокулдайдын мындый кылыгын Эзлик алдынан бери билетен. Ол урокто тым отурбас, ары-бери ажыктанар. Үредүчинин жартаган эрмегин кичееп укпас. Өскө немелер сананып, ойногон жерлерин эске алынар. Мынайып отурганда, онын көзине үредүчи, доско, балдар көрүнбей, жаңыс ла кандый да санаанын туманына ородып, түш жеринде немедий билдиретен. Андый кылыгын Бокулдай качан таштаар?

* * *

Эзлик школго барып жадала, Бокулдай эшке кирип, оны айдып алатан. Бүгүн де ол оройтып та турган болзо, нөкөринен кирип ийди. Эзликтин көрүп ийеле, Бокулдай кыжырантып айтты: «Сениле кожо школго барбазым, жаңыскан бар!»

Эзлик эмеш өөркөйлө, школго жаңыскан жүгүрүп ийди. Улай ла кожо жүрген нөкөри жок болордо, кандый да эп-жок немедий болды. Эзлик школго жүгүрүп келерде, уроктор башталып калтыр. Андый да болзо, ол эжикти токулдадып ийди. «Же, кир, кир» — деп, үредүчи унчукты. (Саадак Саймович

классты јоктоп көрөлө, Эзликтен сурады: «Бокулдай школго не келбеген? Айса болзо оорып калган. Нөкөринө кирип ийер керек».

Эзлик түп-түс турала, каруузын айтты:

— Билбезим, Саадак Саймович. — Мынайда айдып ийеле, кулактары кызара берди.

Саадак Саймович нени де сананып, ары-бери базып турала, айтты:

— Бүгүн бис «Најылык» деп темага куучын өткүрерис. «Најылык» деп сөсти кажы ла бала канайда ондоп јат? Чечек, сен канайда ондоп турганынгы биске айдып бер.

Чачында кызыл ленталу, ак чырайлу омок кызычак содос эдип туруп калды.

— Кожо мячик ойноор үүре-јелелер.

— Отур, Чечек, чын, је «Најылык» дегенине база не де јетпей јат. А сен не деп сананып турын, Коля?

— Кожо балыктап, партага коштой отурып, нак јүрер.

— Онызы база чын, је база не де јетпей јат. Сен, Күреш, не деп шүүнип отурын?

— Бой-бойыла кыйышпас, качан да согушпас.

— Отур, Күреш, айтканын чын. Је база не де јетпейт. Байзын нени айдар?

— Киного кожо барар, школго кожо келер. Бой-бойына мени де кыйгастанбай берер, јамандашпас.

— Отур, Байзын, чын айттын. Је мен слердин айтканаарга бойымнын шүүлтемди кожуп ийейин. Најылык — сүреен јаан учурлу сөс. Најылар бой-бойына болужар керек. Кемгекемге үренерге уур болуп турза, ого кыйалта јок болужар. Класстагы бастыра балдар, јаныс кижинин балдарындый, нак болор. Алдында турган уурды өмө-јөмөлө јенип чыгар. Андый најылыкты не де јенип болбос.

Саадак Саймович үни бирде бийиктеп, бирде јабызап, јуулажып јүреле, бир кружка сууны нөкөрлөриле канайда үлежип ичкенин, кичинек тужында, уур өйлөрдө, најыларыла бир бичиктен үренгенин куучындап берди.

Уроктын кийинде балдар ненин де учун тымып, чогулыжып, бой-бойына тоомјылу көрүжип, эрмектежип тургулады.

* * *

Чала чөймөк ак чырайлу, чала коркок тумчукту арык уулчак уйуктап болбой, көзнөктинг жанында отурган. Айдын чогы көзнөктөн сары чайдый урулып, Эзликтинг төжөгине жайылат. Тышкары тымык. Кардын үстинде агастын истери сырылып барган жадат. Тенгериде сүреен жаан көлөзө, жок, көлөзө эмес, ай кулактанып калганы.

— Эзлик, уйукта, балам, — деп, энезинин үни экинчи кыптан угуларда, Эзлик төжөгине жадып алды.

Бокулдай ненинг учун Эзликтен чөкөгөн? Кожо ойнобос, кожо школго барбас та болды. Эзлик оны кандый тооп жат. А ол десе оны керекке де бодобой жат. Бокулдайдын кандый ла кылыктарын Эзликтен артык кем билер. Ол ненинг учун коомой үренип турганы Эзликке жарт. Ол ло кылыгын токтодып ийзе, Бокулдай ончозынан артык үрене берер. Акыр, Эзлик ого болужар. Ол тушта Бокулдай Эзликке теп-тегин ле ачынганын бойы ондоор.

Эзлик шак мынайда сананып жатты.

* * *

Уроктор божоордо, Бокулдай сумказын жүктенип алган, сыр жүгүрүккө жанып клеетти. Ол тозрак кара көстү, таларкак, бөккө уул.

— Бокулда-ай, сакып а-ал! — деп, школдон чыгып келген Эзлик тын кыйгырды. Бокулдай токтой түшти, Эзликти сакып алды.

Нөкөрлөр эрмектешпей бир эмеш басып бардылар. Олордын тамандарынын алдында кургак кар кыжырт-кыжырт эдет.

— Кече энем меге сангыс ойып экелген. Сеге тал ортозын артырып салгам. Ме, чайнап көрзөн — деп, Эзлик карманынан сангыс кодорды.

— Чындап та, тату-у эмтир. Энең мыны кайдан ойды?

— Тайгадан деген. Анда тыттарда ол көп.

— А сенин чанангынын буузы үзүлүп калган ба, Бокулдай?

— Эйе, кече күртке кадалгам. Көрзөн, тизем сыйрык.

— Менде кайыш бар, ал.

— Же, берсен.

Эки нөкөр эмеш өөркөшкөнин чек ундып, жолой ойногылап, карла адыжып брааттылар.

— Агаш аразына чаналу жыгылап барак па, Эзлик.

— Же давай, выходнойдо, жү бе? Бокулдай, давай мынан ары урокторды кожо үренип турак.

Санаазына ойто ло «бир» ле «беш» кирип келерде, Бокулдайдын күүни өчүп, араай айтты:

— Же, көргөй... Онон не туза...

— Мен айла слердин айылга келерим, жөп пө?

— Көргөй... Бойында...

Бокулдай айлына кире берерде, Эзлик онон ары курбундада жүгүрө берди.

* * *

Бокулдай эште тым. Эки нөкөр столдын үстине энчейижип, айылдын ижин бүдүрет.

— Кайда, Бокулдай ол диктант бичиген тетрадынды кодорзон. Ошибкаларды шиндеп көрөрис — Эзлик унчукты.

— Же бу... Анда көрмөстинг бири бар. Кедейип калган. Оны мен тырмакла ойо кырып салгам — деп, Бокулдай эрмектешип, кызыл өрт жастыраларлу тетрадын кодорды.

— Көрсөң дө, Бокулдай, бу узун үндү табыштан эткен жастыралар эмтир. «Ур — уур, сок — соок, кар — каар, жаш — жааш, жон — жоон. Бу эки башка учурлу сөстөр ине. Кайда, ол «Алтай тилди» ач. «Узун үндү табыштар» деп бажалыкты таптың ба? Же бот, көр, ээжизи бу жүрү. Кычыр. Эм жарт па? Эмди бойың ла аайлап ийдин. А бу ошибка тунгак туйуктар эжерине көчө беретен ээжиге эдилген эмтир. Онын ээжизин бичиктенг табала, кычырып көр. Таптың ба? Жарт дединг бе! Бу ошибканы улустың ады-жолын, өбөкөзин жаан буквадан бичиирин ундып салала, эткен эмтирин. Эйе, Бокулдай, суулардын, деремнелердин, городтордын, тындулардын чоло адын база жаан буквадан баштап бичиир. Көрсөң, сен бойың ла ончозын аайлап жадың...

Эзлик ле Бокулдай шак мынайып күнүн ле кожо үренер болды. Уулдарынын нажылыгы тыгып, үредүлери жакшы өдүп турарда, олордын энелери де айылдажып, чайлажып турар болды.

Дежурный экинчи четвeрттин контрольный диктантын балдарга үлөп берди. Бокулдай тетрадын жүреги шимиреп, көзүн жумуп ачты. Не ле туру, не ле туру... Көстө ачар ба, ачпас, па!.. Кирбиктер өткүрө шыгалап көрзө, чала кыйын кызыл «төрт» турды. Эзликтин тетрадинде дезе, серип ошкоч, «беш». Айдарда, «беш» ле «төрт» — айрылбас нажылар.

Класста тым. Жастыраларла сүрөөн аярулу иш өдүп жат.

М. Юхма.

ЖЫЛДЫСТАР «КЫЧЫРАТ».

(Повестьтен алынган үзүктөр)

«Жылдыстар ненин учун түшкүлөбөй жат»

Андрейн жаштан ала жылбиркек бүткөн уул. Жылдыстар, жалкын, самолёт — ончозы оны сүрөөн жылбиркедетен. Ар-бүткеннин кайкалдарын билип аларга адазына, энезине, айылдаштарына сурак берип, ологго амыр бербей де туратан. Онын кезик сурактарын жартарга да күч.

Андрейн школго үренип баштаган күннөн ала онын сурактары там көптөди.

Келер өйдө космонавт болотон уулдын баштапкы үредүчи-зи Клавдия Ивановна Семёнова онын сурактарын угуп, тортло кайкай беретен. Ол Андрейннын сурактарына көп-көп кайкамчылу немелерди куучындап туратан. Клавдия Ивановнанын сагыжынан мындый учурал эмдиге чыкпайт.

Бир катап урок башталарда ла Андрейн колын көдүргөн.
— Не керек болды, Андрейка?

— Клавдия Ивановна, а ненин учун жылдыстар түшкүлөбөй жат? Айса, олог не-неге илинип калган ба анда?

— Бата-а, уулчагым, сенин сонуркагыңды — деп, үредүчи онын бажын келип сыймады. — Олог түшкүлөбөй жат, ологды илип те салбаган. Андый да болзо олог түшкүлөбөс.

Үредүчиге айлаткыш керегинде бир эмеш жартып берерге келишти...

Жартап тура, Клавдия Ивановна мынайда кожуп айткан:

— Эмди самолёттор, дирижабльдар тенгериге бийик көдүрилет. Ой өдүп, слер чыдазаар, айса болзо, улус жылдыстар жаар учар. Бу ла слердин ортогордонг кем-кем учуп барарданг маат жок.

Кызыл лётчик.

Урок башталарда, Клавдия Ивановна школго келбеген балдарды темдектеп, сурады:

— Орус тилден үренерге нени бергем?

Бир уунда көп колдор көдүрилди.

— Же, айдып бер — деп, столдын жанында отурган узун тулунду кызыкчакка үредүчи бажыла кекиди.

— Айылга биске «Кызыл лётчикти» кычырарга берген.

— Жакшы — деп, үредүчи айтты. — Келип, Андриян, кычыр.

Кара көстү уулчак бичигин алала, столдын жанына базып келди.

Жайыла ол күнге күйүп, чыдап калган. Ваня жайыла карындажын орустап кычырарга үреткен. Унгүр туйук ла тунгак туйук табыштарды чын айдарына тынг аяру эдип туратан. Олор орус тилден эмезе чуваш тилден орус тилге куучындарды өмөлөжип көчүрип тургулайтан.

«Кызыл лётчик» — деп жап-жарт орустап кычырала, тургуза ла чуваш тилге көчүрди: «Хөрлө лётчик».

«Бу керек актарла жуулажып турарда болгон. Штабтан жакылта келген: «Жеткер жок жерге учуп барыгар». Же бу тужында сүреен тынг жааш жаап турган. Оштүнинг атту черүзи жууктап келетти. Лётчиктерге түрген учарга келишти. Кейге көдүрилип алдылар. Бир частын бажында темдектеген жерге келип түштилер. Же бир жиит лётчик Грутын азып учала, оштүнинг јерине келип конды.

Ак казактар самолётты сезип ийеле, оны курчап ийдилер.

Грутын орустап коомой куучындап туратан. Ол латыш болгон. Казактар оны английский лётчик болор деп бодогондор. Олор самолёттын аңылу темдегине аяру этпеген. Казактар лётчикке жуугындагы станцияда штабы барын жартап берди-

лер. Лётчик алаатыбаган. Ол казактарды станцияга жетире самолётты апарыжып беригер деп сурады. Олордын болужыла ол моторды күүледип ийди, ичкери элесэти. Бу ла өйдө станцияда актардын атту жаан отряды клееткен. Же лётчик олордын үстиле мўркүттий учуп өдөлө, бойынын јерине јарым частын бажында једип келген».

— Јакшы — деп, үредүчи айтты. — Орустап јакшы кычырдын. Беш тургузып јадым.

Сүүнгенин јажырбай, Андриян омок базып, партазына келип отурды. Отуруп алала, ойто колун көдүрди.

— Клавдия Ивановна, мен база кызыл лётчик болорым.

— Јакшы үрен. Бештерге үрензен, кызыл лётчик болорын.

Ончозын акалаган.

Бүгүн Андриян айлына орой јанды. Кирип ле келеле, ол печкенин јанында аяк-казан азып, божобой турган энезине базып келди.

— Эне, мен бүгүн авиамоделисттердин кружогында үренгем. Бис кичинек самолёттор әдерис!

— Олор учар ба? — деп, энези кайкап сурады.

— Эйе, учар, эне, учар!

Энези ого бүдүп: «Бистин өйдө кандый кайкал јок» — деп ичинде сананды. Уулы јаар јалакай көстөриле эрке көрди.

— Андый кичинек самолётторды модель деп айдатан — деп, Андриян энезине јартады.

Уулынын бажын энези сыймап, айтты:

— Üрен, уулым, үрен. Сонгында бойына јакшы болор.

Онон ло бери Андриян уроктордын кийнинде бош өйдө айлында да, шкодо до нени ле әдип турар болды.

Јажыл јараш јас келди. Јиит авиамоделисттердин мөрөйи болотон өй јууктап келген. Тенгеринин чанкырын айдыш та јок. Кезикте бийик-бийикте көбөн ошкош булуттар көрүнөт. Күнчыгыш кыскылтым будукла будылды — онызы күн чыгып клееткени.

Балдар бойынын модельдерин алып, јаланга чыктылар. Мөрөй көрөргө деремненин жаан да улузы келгиледи. Кичинек

балдар самолётторго, колыла да болзо, тийип көрөргө албадангылайт. Же авиамоделисттер оорды эмеш те жуук божотпойт...

Мөрөй башталды. Балдар ээчий-деечий жеңил самолётторун учургылады.

Андриянын учуратан өйи келди. Ол жүрексиреп турган. Жаланга чыгып, энези жаар көрди. Энези күлүмзиренет. Ол мынайда айдып тургандый: жүрексиребе, ончозы жакшы болор.

Андриян самолёдынын канадын, куйругун база катап эбиреде шиндеп көрди. Резинаны толгоп, моделин жеңил, арай өрө божодып ийди. Ол чын самолёттый учуп барган.

Ол там ла бийик өрө көдүрилет. Бийиктеп алала, чике, түс учуп ийди. Ол анайда ла темдектеп салган жерге жетире баратан учурлу.

Кенетийин ичкери ийдес эделе, санг төмөн түжүп баштады. Андрияннын керек дезе мандайынан тер чыгып келди. Арай ла болзо кыйгырбаган. Же ол ло тарыйын модель ойто түс учуп, ичкери болды. Бир канча өйдө, ончозын акалап, арканын жаказында кобыга келип түшкен.

Андриян тын сүүнип турган. Же канайып сүүнбейтен эди! Ол авиамоделисттердин мөрөйинде баштапкы жер алган. Бүгүн күн ого жалакай күлүмзиренип тургандый билдирди.

Ракета.

Андриян улай ла Константин Эдуардович Циолковскийдин книгаларын сүреен жылбиркеп кычыратан. Оордонг кижиле ракетала өскө планеталарга уча берер аргалу деп, ол билип алган.

«Ракета! Бу кандый кайкамчылу неме! Таадак Циолковский кандый санг башка неме сананып тапкан!» — мындый санаалар он жаштууулчакты кайкадып ла жүрексиредип туратан.

Андый ракетаны бойы эдип алза кайдар? Мындый шүүлтезин ол агазы Ваняга, нөкөрлөри Валерикке ле Лёняга айтты.

Керекти удатпадылар. Балдар погребтен бир жаан эмес

бочко таап алдылар. Лёня тары экелди: ол оны адазына айтпай алган. Тарыны бочкого урала, белетеп алган «ракетазын» энгирде Ахтан деп жуукага экелдилер.

Шоршелде бу эн жаан жуука. Мында оморды кем де көрбөс, кем де чаптык этпес. «Ракетаны» төнөшкө тургузып, кургак чырбагалдарды алдына салала, өртөп ийгиледи. Бойлоры төс-төктин ары жанына жүгүрүжип барала, жажынып алып, көргилеп жаттылар...

От жаанап, тырсылдай берди. Кенетийин кулак тунар күзүрт болды.

Жүгүрүжип келерде, «ракета» турган жеринде жок эмтир. Байла, Ай жаар уча берген!

Балдар айлына тал-табышту жангылады. «Кем-кем бочкого бууланып алган болзо, эмди Айда болор эди!» — деп куучындажып тургулады.

Жылдыстар «кычырат».

Андриян техникумнын калганчы экзаменин табыштырып ийди. Удабас ол диплом алар. Онон ары — сүүген ижи. Ол көп-көп агаштар өскүрер!

Айлынын жанында тоормошто отуруп, ол эбиреде санана берди. Куулгазынду санаалардын канадына отуруп, ол ыраак уча берди.

— О, сен жедип келген турын не? — деп, кулагынын жанында кем де эрмектенди.

Бу Валерий деп нөкөри.

— Жедип келдим! Отур. Эмеш куучындажалы...

Найылар узак куучындажып отургылады. Онон тургулап, кырга баргылады. Кайкамчылу жараш жаскы түн! Түштүктөн жылу эзин согот: кижинин жүзин, чачын сыймап ийеле, кайдаар да уча берет. Өзөктөн кыстардын билер-билбес кунукчылду кожонгы угулып-угулбай, тымыкла алыжа берет.

Тегери кандый да ап-ару. Көөркийдин мойнында күмүштий жылдыстар жалтырайт. О жайла, ол жылдыстардын жаркыны кандый бийик ле өдү. Түндүкте Жети-Каан бойынын сускузын андандыра тудуп, чанкыр жаркынын жерге урат, урат... Жети-

Каан! Јети катап айт — ырыс, сүүнчи аларың. Каргандар айдыжатан: бу модорды јети катап тыныш албай айтсан, јазым јок ырысту болорың. Ого кичинек Андриян бүдүп жүрөтөн. Је ол бүдүмји өдүп калган.

Тенгерининг түштүк јанында Кардын јолы кажайып, чөйиллип барган. Ол койу жылдыстар. Чуваш улус оморды јерлик куулардын јолы дежет. Ол керегинде мындый легенда бар. Бу јолды јерлик кастар, түндүкте азып калган нөкөри оморды ээчий барзын деп, бойлорынын јундарыла эткен. Бу јакшынак легендада јаан шүүлте бар! Ургүлјиге бузулбас најылык, бойынын најызына жаантайын болужары керегинде айдылат.

— Көрзөң дө, Андриян, — деп, Валерик нөкөрининг колын ала койды. — Јылдыстар биске имдегилеп туру ошкош!..

Андриян санааркап калган бир эмеш турала, араайын айтты:

— Омор кайкалду јажыттарды ачсын деп, бисти «кычырат!».

Ленин эмди де тирүден тирү.

И. Шодоев.

ЛЕНИН ЛЕ ПАРТИЯ.

Кайда да болзо јенерге
Ленин бисти үреткен.
Кайкалду герой болорго
Партия бисти үреткен.

Јайым учун тартыжып,
Мааныс канла будылган.
Адалар каанды антарып,
Совет јанды тургускан.

Бис, Советтингу улузы,
Иште, јууда — јенүчил,
Бис, Советтингу улузы,
Јүрүмисте — озочыл.

Эткен-туткан керектерис
Элди-јонды өнжидет.
Өдүп келген јолыбыс
Кожондордо чүмделет.

Јер-телекей үстинде
Коммунизм төзөйдис.
Ак-јарыктын үстинде
Төрөлисле оморкойдыс.

Н. Веретенников.

КЫЧЫРГАН БИЧИКТЕР КЕРЕГИНДЕ.

Кичинекте тынг оорып јадарымда, меге орус ла өскө оро-
ондордын авторларынын бичиктеринен көп кычыратандар,

је бойым да ас эмес кычыратам, онын учун классический литературе мениле жажыт балдардан артык билетем. Же Володя литературе мененг көп кычырып, мененг артык билетен. Ол кычырган бичиктер керегинде сураарга сүреен сүйүтөн.

— Мыны кычырдың ба?

— Жок.

— А мынызын?

— Жок.

Учы-учында «жок» ло «жок» деп каруун айдарга күүниме тийе берерде, «эйе, кычыргам» дедим.

Тургеневтин «Ыш» деп романын кычырдың ба?

— Эйе, кычыргам...

Же менин төгүн айтканымды сезеле, Володя мени туйуктап, мындый сурак берди:

— «Литвинов» деп повестыти кычырдың ба?

[Мен экинчи катап төгүн айдарга тидинбей, мынайда айда салдым:

— Жок, кычырбагам.

— Же вот, «Ыш» деп романды кычыргам деп төгүнеле айткан! Кычырган болзонг, Литвинов — ол «Ыш» деп романын геройы болгонын билер эдинг. Тургенев «Литвинов» деп кандый да повесть бичиген.

— Мен ас кычырганым учун эмес, же төгүнденгеним учун ла ол төгүнимди тургуза ла туттуруп алганым учун коркушту кемзингенимди эмдиге жетире ундыбай жүредим.

Бу куучындашканысты Володя качан да эске алынбаган база ол керегинде кемге де айтпаган.

Бу учурал Володянын жангыс ла тапкырын ла санаалузын көргүзүп турган эмес, жан-кылыгынын өскө дө жанын: бойын бийик тутпазын, онын ажарынкайын ла кижиге киленкейин көргүзөт.

Өскө балдардын кемизи де менин анайып уятка түшкеним керегинде электебегенче эмесе ол керегинде меге катап айтпаганча токтобос эди.

Бир канча ой өткөн кийинде Володя меге литературада көргүзилген кату ла жалтанбас кылыкту улусты сүрекей сүйп, баалап турум деп, айдып туратан.

Ол бир катап меге Тургеневтин «Часы» деп куучыны керегинде куучындаган, мен ол тушта андый куучын бар деп билбегем. Ол куучынды кычырала, анда бичилген Давыд деп герой Володята бойынын кылыгыла жараганын билип алгам.

Катап келген жайда, ол куучын Володята Давыдтын кылыгы керегинде жараган болор бо деп сураарымда, ол жөпсине берген, Давыдтын кылыктү улус эдейин ле деген керегин кыйалта жок бүдүрип алар деп айткан.

Володя сүрекей чыйрак, шулмус та болгон болзо, онын чек-чебери кайкамчылу болгон. Онын бичиктери үзүлүп-чачылып калган жатканын мен качан да көрбөгөм. Володянын андый чек-чебер кылыгы жаанаган сайын там ла иле билдирип турган. Владимир Ильичке кожо отурала, мендеген бойынча кара учукла көктөп салган тетрадьты ого алып берерде, ол оны жаратпай, ак учукла бойы катап көктөгөн деп, Мария Ильинична куучындап туратан.

Бастыра бойын жаңыс керекке беринери, бичиктер кычырарына эмезе ойын-жыргалга беринери Володянын кылыгынын анылу темдеги болгон.

Мен ле менин өскө дө нөкөрлөрүм кезик аразында эригип, кайда барарын, нени эдерин билбей, кыйналып жүрөтөнис... Володя, бис чилеп, качан да эрикпейтен, ондо кандый бир керек кыйалта жок табылып келетен. Ол биске кожо болгондо, бис качан да эрикпейтенис. Онын керсү, шулмус кылыгы эригерге бербейтен. Ол кунугарга бербей, бисти каткыртып, көкидип жүрөтөн.

С. Мирер.

КУННИНГ ЖАРКЫНЫ.

Таң адып келди. Күннинг жаркынду чогы жарыдып турган талайдын булуңы көрүнөт, көлдин жанында дачный посёлок турат. Владимир Ильич Емельяновтын уйуктап жаткан уулдарын аяктап көрөлө, табыш чыгарбаска араай алтап, ачык көзнөккө басып келди. Онын алдында фруктовый сад көрү-

нип жатты. Ачык көзнөктөн Ильичтин жүзине жыбар сокты. Ийне бүрлү агаштардын, кайындардын ла теректин талай-дын жыдына кожулып калган жараш жыды онын тумчугына жытана берген.

Емельяновтын жаан уулы, Саша, уйуктап болбой жатты. Ол өлөнning үстинде жадып, Ленинди азыктайт. Владимир Ильич эмди ле бу агаштын ортозына чыгып, садта базып жүрер күүндү болбайсын деп, уулчак сананат. Же бу ла өйдө Владимир Ильич көзнөкти жазап жаап ийди. Карануй боло берди. «Эртен тура кандый жакшы, Ленинге десе сарайдын үстинде отуарга келижип жат — деп, Саша сананды. — Же ого анда арга жокто отуарга келижип жат ине. Оштүлөр оны кайдан ла бедрепилеп жат. Шпиктер бого, Разливке де, жеткилеп келген. Владимир Ильич көзнөкти келиштире ок жапкан — деп, Саша бойында шүүнди. — Емельяновтордын сарайынын үстинде өскө кижжи бар деп, кем де билбес учурлу ине. Ленинди тудуп алгылаза, керек коркушту коомой болор. Ол тужында Разлив көлдин жаказында бууп салган тогус кижжи тура берер».

Ада-энези бу кижини Николай Иванович Карпов деп те адап турган болзо, ол Ленин, большевиктердин партиязынын башчызы деп, ол партияга бойы да, онын адазы ла энези де кирип жат деп, Александр жарт билер. Саша Ленин жаар көрүп, башчынын жүрүми учун олордын билези кандый жаан каруулу болуп турганын сананып жатты.

...Сарай сыранай ла жолдын жаказында турган. Оромнын учы жанынан кандый да билдирер-билдирбес куучын, онын соңында базыт угулды, онын куучын жап-жарт боло берди:

— Эки жүс мун!.. Ленинди тудуп алган кижжи ырысту ок болотон эмитир!

Саша эт садаачы болуп иштеп турган кижини үнинен танып ийди.

Саша Емельянов мынайда шүүнди: «Сүрекей сескир болорго кичеенер керек. Мында сыранай ла учурлузы — Ленин мында, бистин сарайда жаткан деп бир де эмеш сестиртпес керек».

Владимир Ильич көзнөктин жуук жанында полго отуруп

алала, нени де бичий берди. «Э-э, Ильич шак мындый кижитурбай! Айландыра кандый чочыдулу айалга, ол дезде түйней ле иштенип јат». Анайда сананала, Сашанын Владимир Ильичке неле-неле болужар күйүни келди.

Саша араай өрө турала, стенедеги илип койгон кичинек керосиновый лампаны алып, от јарыдарга серенкени јышты. Ого үзери оромдо жүрген улус Емельяновтордын сарайынын үстинде түште от күйүп турганын көргүлөп ийер.

Ленинге чаптык этпеске чеберленип, Саша сарайдын јабынтызын араайынан ајыктады. Онын кезик јерлери бош ло чирип калтыр. Саша калып чыккан бойынча, туура салынган агаштаң селбектенип алала, өрө бийик тартынып чыгып, јабынтыдан түнүк эдип тежик ойып ийди. Караңуй чердакка күннинг сүрекей чокту јаркыны киреле, Лениннинг колындагы чаазынды јарыдып ийди.

Владимир Ильич Саша јаар быйанду көрөлө, онон ары бичий берди.

...Бир канча күннинг бажында, качан Ленин көлдин ары јанындагы јапашта јадарда, Николай Александрович Емельянов ло онын јаан уулы анаар кемеле барып жүретен. Олор Ленинге күнүң ле јаңы газеттер апарып туратан...

Бир катап Саша кеменин ичинде газеттер ајыктап отурган. Николай Александрович дезде кайыкла эжиб брааткан.

— Је, газеттерде солун не бар эмтир? — деп, Николай Александрович сурады. — Нени-нени тыңыда кычырзанг.

Саша «Пролетарское дело» деп большевистский газетти јайа тудуп кычырды:

— «Пролетарский айалга...» Ада, — деп, Саша тың үнденди, — Лениннинг биске келер күн сарайдын үстинде бичиген статьязы бу болгодый.

— Је, кычыр, кычыр, оны ончозын кычыр!

— Ада, бу статьяны ол канайда бичигенин мен слерге айткан јогым ба, санаарга кирет пе? Сарайдын үстинде караңуй болгон... Качан күннинг јаркыны онын бичип турган чаазынын јарыдып ийерде, мен онын бажалыгын көрүп ийгем.

— Онызы, чындап та, билдирип јат, уулым, — деп, Емель-

янов айтты. — Бу статьяда чын ла кўннинг жаркыны салынган эмтир. Ол большевиктердин баратан жолын, революциянын жаан жолын, жарыдып турат.

А. Адаров.

ЛЕНИН ЖҮРЕГИ.

Менин айлымда — жарык от,
Жарык от — Ленин оды.
Менин алдымда — жаркынду жол,
Жаркынду жол — Ленин жолы.
Ол от карануйдан ороонымды
Жарык, жайым жүрүмгө экелген.
Ол жолдон туура кыйбай,
Албатым ырысту өйлөргө келген.
Алтайымда бүгүн — ырысту балдар,
Ырысту балдар — Ленин балдары.
Ак-жарыкта алтай улустын
Жайым жүргени — Ленин амадузы.
Жүрегистин кажы ла согултында
Ленин жүреги кожо согулат.
Ленин жүреги — кижилик тирүде,
Токтоп калбас деп албатым айдат.

3. Воскресенская.

«ЖИБИТКЕН ЯБЛОКОЛОР»

Агаш аразында салкын шуулап, бийик карагайларды ээп, сындырарга тургандый болды. Же алтын-сары агаштар тын салкынга ээлип, сынгылабай чыдажат.

Арканын үстиле жабыс барынкый булуттар учат. Колдо-рын жендерине сугуп алган Настя соок салкынга удур барып жат. Онын буттарынын алдында кар кыжырайт, жүреги десе чочыдулу согулат.

Настяны бүдүминен көргөндө, он беш жашту кызычактый: кыскачак сынду, эди-каны жеңилчек, сырسانак, тын салкын

да учурта бергедий деп бодолотон. Коркып калгандый көстөрине толголып калган быжыраш чачы түжүп калган. Узун жикпези буттарына оролып, базарга чаптык эдиپ турат. Бу күн Финляндский вокзалдын жанында ого кандый да карган өбөгөн туштайла, «Невский проспектке канайда једетенин көргүзип бер, кызычак» — деп сураган. Настя ого ончозын, јаан кижичилеп, јартап берерде, ол карууна: «Быйан болзын сеге, балам, јакшы јүр» — деп айткан.

Удабас эки көзнөгиле ором дөөн баштанган кызыл өңдү дача туштаар, онон ары «Ваза» деп дача ыраак эмес деп, Михаил Степанович јартаган болгон.

Бот, эки этаж дачанын сүүри јабынтызы көрүнип келди. Онын көзнөктөри жүзүн-башка өңдү шилдерден эдилген эмтир. Дачаны эбиреде барбак чибилер турат. Айдарда «Ваза» деп дача бу эмтир. Кыс кайа көрди. Киерер тушта оны кем де көрбөзін, онон башка онын кийнинен шпик те келерден маат јок деп, ого јакылта болгон. Је эбиреде бир де неме көрүнбейт, јангыс ла салкын алаштардын аразында шуулап јат. Кыс дача дөөн барган јолычакка бурыырга ла сананарда, ого кату үн угулды:

— Эй, туура тур!

Настя чочыган бойынча анказы азып, јаан јолло барып јаткан кижичилуп, тескери жүгүреле, јолдын кырындагы терен карга тизезине јетире бадалып калды.

Онын јаныла чанакту кижичилти. Башлык бөрүктин алдынан соок көстөр көрүп, кырутып калган сагалдын түктери сарбайыжат.

«Бу кижичилкайдан келген болотон? Айла кандый ачыпчаак эмеш! Карын шпик болбозын?» Настя чанактын кийнинен узак көрүп, чанак там ла ыраган сайын, јүрегінде там ла токуналу болот.

Эмди дачага бурыларга кем јок. Эки ле алтап жүреле көрвө, өткүүлден эки кижичил чыгып јат — эр кижичил ле үй кижичил. Ак пыймалу үй кижичил алдында, кара пыймалу эр кижичил кийнинен келип јат. Куйун бургетире согуп ийерде, үй кижичил жүзин салкыннан јажырып, туура болды. Эр кижичил ого базып келеле, јаказын чебер көдүрип, колтуктап алала, озор экү

јум кардын бойыла агаш аразы јаар бастылар. Настя ботинказын шуруктоп турган кижн болуп, энчейип ийди. Олор экү агаш аразына көрүнбей калганча сакып алала, эбиреде ајыктанып ийеле, өткүүл жаар болды. Өткүүлден өдүп, дворды кечире жүтүреле, јостон эткен эжикке келди. Јаан јиктү эжик јенгил ачыла берген. Сенекте кийисле јапкан экинчи эжик. Токулдатса, кем де унчукпас. Тартып ийерде, бөктү эмтир. «Айдарда, јангы чыккан улус олор эмтир. Оройтыр болорым деп коркып, эрте атангам. Бот эмди отурып, олорды сакып көр».

Настя будын элип-селип туруп јаткан болгон. Өткүүлдин тегелиги калырт этти. «Јеткилеп келген!» Настя нени айда-танын эске алынат. «Слерге јибиткен яблоколор керек пе? Слерге јибиткен яблоколор керек пе?» — деп, бойында такып-такып пароль сөстөрдн шымыранып, ойто каруузын айдып турды: «Баалу эмес болзо, эки фунтты аларыс».

Кыс эжиктин тежигинен шыкалап көрөлө, кайра болды: эки јаны дөөн бийик эттире күрөп салган кардын ортозындагы чичке јолло кырутыган сагалду, бийик сынду, байагы башлык бөрүктү кижн келип јатты. «Байагы ачынчак кижн... Көрүп салган... Ойто келген...»

Настя эжиктен туура болгон бойынча јаан агаш кайырчакка түртти. Какпагын ачып ийерде — анда бир канча јарчагалар јадыры. Сананбаган да: ой јок болгон. Кайырчакка кийдире калыйла, какпагын араай јаап ийди. Эптеп отурып аларга сананган, је байагы ачынчак кижн сенекке кирип келген. Настя бастыра бойы тыдынып, тургуза ла изий берди. Ол кижн эжикти токулдадала, сенектин ичиле ары-бери базып-базып, кайырчактын јанына келеле, тура түшти. Настя тынбайт та: «Эмди ле ачып ийер... Чыга коноло, көрмөстин көзин ойо тырмап ийерим... Шпикти бойым экелген болзом, бойым ок божодорым!» Кайырчактын какпагы кыјырай берди. Настя көзин де јумуп ийген. Јок, ачпаган, үстине отурып алган. Буттарын согуштырат: байла, ого база соок. Бат ого андый керек, чек чарчап та калза, ачу эмес! «Тенегимди ле тенегимди — деп, Настя бойында карыгып сананат, — сын да бүтпеен, санаа да јок. Бат эмди баспакка түшкен бараксан

чычканак чылап отурып көр. Бот сеге баштапкы партийный жакылта ол...»

Уйку келип жат. Жок. Уйуктаарга жарабас, сагалду көрмөс-ти чыгарар эп сананып табар керек. «Кыйгыарым. Ол кор-коло, кайырчактан тура жүгүрер. Мен какпакты ача соккон бойынча чыгара жүгүрерим. Ол тудуп болбос. Билинип турган-ча мен агаш аразынан чыгара жүгүрө берерим. Жедип болор бо? Жетсе, керек беги, ол тушта тураны жеткерден айрыырым».

Настя бастыра бар күчиле коркушту тын кыйгырып ийер-ге кейди көксине тартынып ла аларда, эжик кыжырап, сенек-те улустын куучыны угулды:

— Жакшылар, Надежда Константиновна! Жакшылар, Вла-димир Ильич!

Владимир Ильич? Ленин? Чын уктым эмеш пе? Айдарда, байагы башлык бөрүктү кижиге шпик эмес, олардын кижизи туры ине!

— Слер бисти узак сакыдаар ба? — деп, Надежда Кон-стантиновна сурады.

— Же бир жирме минут кире болор. Мен почта экелгем.

— Же карын, бистинг эрте келгенис жакшы болды.

Бу Владимир Ильичтин үни.

Бу ол, ол! Бот кемди ол жеткерге түжүрер эди, бот ненин учун оны Михаил Степанович сүреен аярынкай болзын деп кату жакарган.

— Кирип жылынаар. — Бу Владимир Ильичтин үни.

— Жок, жок, мен бачымдап турым. Слердин турагардын жанында байа кандый да серемжилү кызычак базып жүрген. Меге журттын учына жетире барарга келишкен, мен анда адымды артыргызып салгам. Жакшы болзын, жакшы жадаар!

— Жаан быйаныс болзын! Жакшы жедигер!

Сомоктын үдинде ключ кыжырап эбирилди. Настя бастыра күчин жууп, араай унчукты:

— Жибиткен яблоколор... Слерге жибиткен яблоколор керек эмеш пе? — Бу үн туйук ла ачынчылу угулган.

Айдып божогон ло кийнинде, кайырчактын какпагы ачыл-ды, кайкай берген Владимир Ильич жийт кыстын үстине эн-чейип, оны шуурып көргөн көстөриле айкады.

— Владимир Ильич... Жибиткен яблоколор... — Настя ыйламзырайт.

— Надюша, почтаны тутсанг. — Владимир Ильич кысты колдорынанг алала, кайырчактанг чыгарып келди. — Ыйлабагар, пожалуйста, ыйлабагар! Жибиткен яблоколорды да бис аларыс — баазы жеңил болзо, эки фунтты. Бу бастыра керек учун аа жок жаан баала төлөгөн болдоор бо деп коркыйдым.

Надежда Константиновна эжик ачарга мендейт.

Владимир Ильич кысты комнатага экелип, диванга отургузала, колдорын көрди.

— Ай-ай-ай, жибиткен яблоколор чек тонуп калтыр не!

— Мен эмди ле чай тургузарым. — Надежда Константиновна чечинбей де, тонду ла бөрүктү, примустынг одын күйдүрип баштады. Удабай чайниктин алдында оттыг оошкы көк оды тиркирей берди.

Надежда Константиновна тонын түрген чечип, жаңы өдүк кийип, пыймаларын печкеге тургузала, кыстыг өдүгин уштып баштады.

Владимир Ильич карманынан меелей кодорып, оныла Настянын колдорын жыжып турды.

Настянын эрмек те айдар аргазы жок болгон, же оног нени де сурабай да тургандар. Көстин жажы анаар ла жаакты төмөн жолдолып агып јат. Настя ачудан да эмес, же уйалганынан ла бойына бойы ачынганынан ыйлап турган.

Надежда Константиновна Настянын буттарын тыг-тыг жыжып туруп, бажын јайкады:

— База эмеш болзо, коомой до болордонг айабас эди, же, карын, ончозы кем жок ошкош.

Колдорынын сабарларын изү ийнелерле кадап тургандый болгон, а бир чычалкай сабар дезе тижийле, оорып турган.

Владимир Ильич өрө турала, сурады:

— Уфф! Же эмди, пожалуйста, кайырчакка не учурлу киргенеер, јартап береер?

Настя куучындап берди. Владимир Ильич каткыра-каткыра көзининг жажы арай акпайт ошкош, Настя оны көрүп, база каткырат.

— А бистин улу конспираторыс слерден база коркыган.

— Кандый да серемжилү кижиги дачанын жанында базып жүрген деген — Владимир Ильич каткы өткүрө айдат.

«Кандый анда серемжилү кижиги болотон, тенск кызычак ине, кызычак» деп, Настя сананып отурды.

— А слер канча жашту? — деп, кыстын соокко тонгонган ла ыйлаганынан тижий берген жүзин айкап, Владимир Ильич сурады.

— Он сегиске барып жат — деп, Настя бүдүмжизи жогынан айдала, кызара берди.

(— Же мен андый ла деп бодогом.

Владимир Ильич бу сөстөриле нени айдарга сананганын Настя ондобой калды.

Айдарда, слер «Пролетарийде» баратан менин статьяма келген тураар ине? Андый ба?

— Эйе, эйе, Михаил Степанович энгирге жетире экелзин деген, мен эмди ле барар учурлу.

— А менин статьям эм тургуза белем эмес, чын, белем эмес — деп, Владимир Ильич бурулу үнле айтты. — Меге эмди база эки-үч час ой керек, оного ас эмес. Кандый деп бодоп турун, Надюша?

Надежда Константиновна кыстын кызарып калган буттарынын көрөлө, айтты:

— Эйе, мен бодозом, үч час кирелү ой керек болор.

— Канайда белем эмес болотон? — деп, Настя бүдүнбей тургандый сурады. — Михаил Степанович белем болор учурлу деп айткан.

— Ажындыра билбеген керектер болгон, — Владимир Ильич ийиндерин кызынат. — Болгобой калгам... Базып жүрүп калгам. Мен статьяны божодып турганча, слер жадып уйуктап алаар. Мен ишти божотсом ло, бис слерди ойгозып ийерис.

Настя ла Надежда Константиновна чайлап баштадылар. Владимир Ильич коштой кыпта статья бичип турган.

«Чындап та, статьязын божотпогон эмтир не» — деп, Настя ичинде сананды.

Онын быыраш чачы магдайына түжүп турды, шпилькалары түжүп каларда, кыскачак эки тулунажы ийиндерине согулат,

Онон Настя Надежда Константиновна экелип берген жастыкты бажынын алдына салып, жылу жуурканнын алдына буттарын жакшызынып чирей тееп алала, уйуктай бергенин билбей де калды.

Оны Владимир Ильич ойгосты.

— Буттарыгар оорыбай турган болзо, атанарга жараар.

— Жок, жок, оорыбай жат — деп, Настя тура жүгүрди.

— Эйе, чындап — Владимир Ильич онон ары айтты, — мен жангыс та ол статьяны божоткон эмезим ине, ого үзери экинчи статьяны бичигем. Сүреен, сүреен керектү статья.

Настя оромло барып жаткан. Салкын онын кийнинен ары согуп, капшайладып тургандый болды. Жып-жылу апагаш пыймаларынын алдында кар кыжыражат. Колдорында байа Владимир Ильич сабарларын жышкан меелейлер. Сабарлары эмеш-эмеш ле сыстажып жат, же олор сооктоң эмес, жылудан сыстагылап турган. Жангыс он колдын чычалкай сабары оорып жат. Оны тангып койгон.

Маннын ары жанында боро ийт үрүп жат, ол тын да үрүп турган болзо, же Настяга бир де коркымчылу эмес.

— Слер ийттен коркыбагар, ол тудаган эмес! — деп, кем де ого маннын ары жанынан кыйгырат.

— А мен бир де коркыбай жадым — деп, Настя каруу берет.

Бот темиржолчынын кайырчагажын тудунып алган эр кижиге келип жат. «Байла, сменадаң барып жат. Барып жаткан болзо, барзын ла. Ол бойынын керектерин бүдүрүп жат, мен — бойымдыйын, жер үстинде бастыра улус шпиктер эмес, жакшы улус түңгей ле көп».

Настянын төжинде, чепкен жакеттин алдында, Ильичтин «Пролетарий» деп газетке бичиген эки статьясы.

В. Дриздо.

НАДЕЖДА КОНСТАНТИНОВНА КРУПСКАЯ

Жиит пионерлердин сурагы аайынча Надежда Константиновна «Менин жүрүмим» деп бичик бичиген. «Мен 1869 жылда

чыккам. Ада-энем дворяндар да болгон болзо, је олор јокту јаткандар. Биске кезик бирде керек десе курсак садып аларга эки гривен акча төлүгө аларга келижиپ туратан» — деп, Надежда Константиновна бичийт. Онын энези өскүске өзүп, казнанын чодына кыс балдардын институтында үренген, оны божодоло, бай улустын балдарын үреткен. Адазы военный кижии болгон. Ол революционный движениеде туружып туратан. Кызын база кичинектен ле ала неден де жалтанбас, ак-чек кылык-јанду, јокту албатыга јаантайын килеп јүргедий эдиپ үредип туратан.

Надежда Константиновнанын јиит өйи Петербургта өткөн. Оны озо ло баштап айлында энези үреткен. Ол кычырарга үренип алган кийнинде, бичиктер онын эг артык сүүмјизи боло берген. Сонгында Надежда Константиновна сүрекей көп кычыратан, орус ла гран ары јанындагы литератураны ол сүреен јакшы билетен болгон. «Јиит тужында кижии литератураны анчадала јилбиркеп кычырар, ол сагышка да тын эбелип, кижини оморкодот, јилбиркедет, кезигинде ачындырып та турат, кижиге бир канча шүүлтелер эбелтет. Литература кижининг јүрүмин элбедет» — деп, Надежда Константиновна бичиген.

Он төрт јаштуда оны гимназияга үренерге кийдирген. Мында ол сүреен јакшы үренеле, гимназияны алтын медалла божоткон. Онын кийнинде ол јурт јерде үредүчи болуп иштеерге күүнзеген, је андый јер бачым табылбай турды. Ол бир кезек айлына көчүрип бичиир иш алып турды.

«Бир катап меге учурал болуп студенттердин кружогынын јуунында туружарга келишкен. Ол тужында студенттердин ортозында Маркстын үредүзиле таныжарга јажытту кружоктор төзөлөри башталып турган. Мында мен көп неме билип алгам» — деп, Надежда Константиновна бичиген. Бу өйдөн ала ол общественный јадын-јүрүмнин сурактары керегинде айдылып турган көп тоолу наукалар бар деп билип алган, политический экономияла, Маркстын ла Энгельстин иштери ле танышкан.

Марксистский кружоктордо Надежда Константиновна үч јыл турушкан. Маркстын ла Энгельстин иштерин үренгени

ого ненин учун тартыжатанын ла кандый јолло баратканын билип аларга болушкан. Јаңгыс ла ишмекчи класс бойынын ийде-күчин билип алып ла биригип, ишкүчиле јаткандарды бастыразын јайымдаар деп, јаңгыс ла ол каан јаңгынын кын-жызын үзүп, помещиктерди ле капиталисттерди антара чачала, кижини кижи кулданбас, јаңгы обществоны, социализмди, төзөп алар аргалу деп, Надежда Константиновна бу өйдө јарт билип алган. Анайып ол табынча быжу ла бүдүмјилү марксистка боло берген.

1891 јылда Надежда Константиновна Петербургта Невский заставанын ары јанында ишмекчилердин энирги воскресный школында үредүчи болуп иштеп баштаган.

Бу школдо ол ишмекчилерди јаңгыс та бичиирине, бодолго бодооруна үредип турган эмес, је олордын ортозында пропагандистский де иш өткүрип турган. Маркстын адын адабай туруп, ол ишмекчилерге марксизмди јартап айдып беретен. Географиянын урокторында ол өскө ороондор керегинде куучындап тура, Россияда ла гран ары јанында ишмекчи класс-тын јадын-јүрүми, олордын задачалары керегинде куучындап туратан, литературанын урокторында дезе ишмекчилердин политический билгирин бийиктедип, олорды тартыжуга кычыргадый бичиктер талдап алып кычыртатан.

Ишмекчилер Надежда Константиновнанын революционный колбулары керегинде сезип, оны чеберлеп аларга кичеенгилеп, кандый улустаң кыйып, ајыктанып јүретенин айдып беретендер. Ишмекчилердин өштүзи кем, најызы кем болгонын јакшы билетендер.

Надежда Константиновнанын үренчиктеринин кезиги марксистский кружокторго кирип турган.

Школдо уроктор берип турганынан башка, Надежда Константиновна ишмекчилердин јадын-јүрүмин јакшы билип аларга, бойынын үренчиктеринин айлына барып, олорло куучын өткүрип туратан. Ол тегин ле ишмекчи үй кижиге јүзүндеш болорго, плат кийип алып, ишмекчилердин казармаларына (анайда ол тужында ишмекчилердин общежитиелерин адап турган) барып туратан. Анда ишмекчилердин чын ла јадынын билип алгадый көп немелер көрөтөн, Онон

бойынын ла база өскө дө үредүчи үй улустын жууп алган материалдарын листовкаларга салатандар. Олорды кепке базып чыгарарында ла таркадарында Надежда Константиновна туружатан. Ол материалдарды марксистский кружоктордын үредүчилери база тузаланатандар.

Надежда Константиновна ишмекчилердин бичик кычыра-рын кичеейтен... Ол городской библиотекалардан бичиктерди көптөг ала-ла, олорды бойынын үренчиктерине кычырарга берип туратан.

1893 жылда Петербургка В. И. Ленин келерде, башка-башка марксистский кружоктордон табынча марксистский социал-демократический организация төзөлгөн. Марксисттер пропагандадан агитацияга көчүп, иш там ла элбеп турган. 1895 жылда «Ишмекчи классты жайымдаары учун Союз» төзөлгөн. Надежда Константиновна онын эрчимдү члендеринин бирүзи болгон.

Владимир Ильичле революционный иш ажыра туштажып, таныжала, Надежда Константиновна бойынын жадын-жүрүмин онын жадын-жүрүмиле бириктирип, оныла иштеп, марксистский партияны төзөөри учун тартыжып, бойынын бастыра ий-де-күчин, бастыра билгирин, бастыра жадын-жүрүмин партиянын керегине берген.

Октябрьский революциянын ла гражданский жуунын геройлары.

А. Гайдар.

Р. В. С.

Димка эртен тура деремненин жуугындагы чирип, жемирилип калган сарайлардын жанына база ла келген. Карарып калган саламды аңдандырала, тежиктен сарайдын ичине кирип алды. Күннин жаркыны тежиктерден өдүп, ээн сарайдын ичин жарыдып турды. Эжиги тужындагы келтегейи жемирилип калган, сарайдын төриндеги толугында чогул салган кирпичтер жатты. Димка кирпичтердин ары жанына базарга ла турала, кенетийин коркыганына токтой түшти. Толуктагы саламнын үстинде кандый да кижиге көңкөрө жатты. Ол неме шылыраарда, бажын эмеш көдүрүп, колын жанында жаткан колмылтыгына сунды. Же ол өчөмик көстөриле уулчак жаар аярулу көрөлө, колмылтыгын ненин де учун түжүрүп ийген, онон ол эмеш өңдөйип келеле, тыркырап турган үниле жүк арайдаң ла айтты:

— Суу!

Димка эмеш ичкери базарда, жаткан кижинин кийиминде ак күреелү кызыл чолмон жалтырт этти. Онон ло лаптап көрүп турар болзо, бу шыркалаткан кижиге жуукта жаңы ла оны аргадап алган кызылчерүчи болуптыр.

Бу тушта Димканын коркып алаатый бергени тургуза ла жоголо берди. Оны аргадаган кижини уур шыркаладала, мындый түбектү айалгада болгонын корүп, Димканын ичиге ачыды, ого чыдалы жеткенче керектү не ле болужын тургуза ла жетирер деп шүүнип алды.

Димка котелокты ала койоло, жуугындагы суу жаар учурта берди. Качан ол суулу бурылып келерде, шыркалу кижиге көстөрүн жумул алган, түш жеринде кемле де куучындажып

јаткандый эриндерин кыймыктадып јатты. Димка онын ийнине араай тийип ийерде, ол көстөрин ачып, билдирер-билдирбес күлүмзиренип ийгендий билдирди. Онон сууны ичип алаала, араай сурады:

— Кызылдар ыраак па?

— Ыраак. Олор керегинде не де угулбай јат.

— А городто кемдер?

— Петлюровецтер ошкош...

Шыркалу кижии кунуга береле, Димадан сурады:

— Уулчак, сен кемге де айтпазын ба?

Онын јунинде тын санааркаганы угулды. Айдарда Димка оны кемге де айтпас болуп бүдүмжиледи.

— Јаңыс Жиганга айдардан башка!

— Ол сениле кожо качарга шыйдынып турган уул ба?

— Эйе, — деп, эмеш кемзине берген Димка айтты. — Айла ол туку клеет ошкош.

Тышкары тоорчык чылап, жүзүн-јүүрлеп сыгырганы угулды. Онызы Жиган болгон, ол анайып нөкөрин бедреген. Димка сарайдын јыртыгынан карап көрөлө, кыйгы чыгарбаска кичинек ташты ол јаар мергедеп ийди.

— Сен канайып турын? — деп, Жиган кайкап сурады.

— Чым. Бери бас... Керек бар.

— Кыйгырып ийзе кайдар, а сен дезе ташта! Андый болзон, сен кирпичле де мергедеп ийеринг ле.

Уулчактар сарайга киргилеп келди. Жиган јерде таныш эмес кижии ле онын јанында колмылтык јатканын көрөлө, кайкай берди.

Таныш эмес кижии көстөрин ачып, токунаалу айтты:

— Је, уулчагаштар, эмди канайдактар?

— Бу Жиган! — деп, Димка оны ичкери араай ийдиң айтты.

Таныш эмес кижии унчукпады, јаңыс бажыла кекиди.

Димка јууп турган азыгынан бир калаш ла бир болчок калбаса экелди.

Шыркалаткан кижии аштап та калган болзо, көп курсак јибеди, сууны ла үзүги јогынан ичип турды.

Жиган ла Димка унчукпай бир эмеш отурдылар.

Кёөркий өштүнүг огына будын шыркаладала, үч күнге улай оозына бир де уурт суу ичпеген болтыр. Ол шырказына да шыралап, суу ичпегенине ле курсак жибегенине ал чагы чыгып, тыг чучураган болтыр.

Эмди суудан ичеле, эмеш курсактанып аларда, онын көстөри жалтырап, сагыжы эмеш жарый бергендий билдирди.

— Уулчагаштар! Слер јакшы балдар эмтиреер... Сарайдын јанына отуруп, слердин куучындажып турганаарды мен көп катап уккам... Је слер мен керегинде кемге, кемге канайып-канайып айдып ийзегер, мени тургуза ла аткылап саларлар.

— Јок, јок, бис айтпазыс — деп, Жиган эмеш бүдүмји јок айтты.

— Акту сөзис берип турыс, кемге де айтпазыс! Сөзиме турбазам, бу ла турган јериме јемириле берейин.

— Мен база сөзим берип турым, не де болзо, канайтса да, айтпазым.

Мында таныш эмес кижии база катап күлүмзиренип ийгенин Димка көрди.

Эгирде Жиган Онуфриха јаанактан шырка таңарга ару кеден бөс сурап алган, Димка дезе бойынын азыгынан болчок јуу алала, Перламутрий таадактан оныла бир кичинек иод толып алды.

Бир катап уулчактар сарайдагы кижиге тыг жүрексиреген келген.

— Городто кызылдар. Ого тенибер Авдей өбөгөн келген — деп, Жиган солунды сүүнчилү јетирди. — Олордын тоозы да көп, айла ончолоры ла аттулар. — Онон эмеш аланзулу айтты:

— Меге јөп берзеер, городко барып келер эдим... Айса болзо мен анаар канайып-канайып өдө берер эмежим бе?..

Димка Жиганнын андый тапкыр ла јалтанбазын јангы көрүп кайкады. Таныш эмес кижии уулчактын јаан кара көстөрин көрөлө, онын кайра баспазын, јалтанбазын билип, база кайкады.

Олор анайып ла јөптөжип алдылар. Таныш эмес кижии блокнодына лист чазын јыртып алала, нени де мендештү бичий берди. Ол бичип јатканча Димка онын чазынынын он

жанындагы толугында Р. В. С. деп учуры жарты жок үч буква турганын ла олордын коштойында дезе, часта чылап, бир канча түс агажактар тартып салганын көрүп ийди.

— Вот, Жиган, мыны кожо алып ал. Мында анылу темдек журалган, — деп, ол чазынды берип айтты. — Кандый да солдат бу темдекти көрөлө, сени түнде де болзо, качан да болзо чүрче ле командирге жетирип салар. Жаныс сен аыктанып жүр, туттуртып алдын.

— Сеге бүдүмжилеген жакылтаны бүдүрип болгой нен? — деп, Димка кожуп айтты. — Аланзып турган болзон, мен барайын ба?

— Сен база нени айдазын? Мени кайткан болор деп?

Жиган анайып айдала, сарайдын бир жыргыгынан түрген чыгара жүгүрди. Онон озо баштап эбиреде аыктанып көрди, серемжилү бир де неме бирдирбесте, ол ыраакта карарып турган арал жаар ууланып, жолды куустыра жүгүрди.

Жиган барганынын эртезинде ле сарайда отурган Димкага ла шыркалу кижиге тышкартынан тал-табыш, аттардын тибирти, мылтыктардын адыжы угулып келди. Димка ол ло тарыйын чыга конуп, эбиреде көрөлө, аайы-баажы жок тын кыйгырып ийди:

— Бистин улус једип келтир!

Удабай мылтыктын адыжы эмеш токтоп, аттардын тибирти жууктап келгени јарт билдирди. Бу ок өйдө жуугында таныш үн угула берди:

— Бери келигер! Олор мында!

Ол ло тарыйын сарайдын бир келтегейинин жабынчызы ачылып, кызылчерүчинин сүүнчилү үни угулды:

— Слер мында ба, нөкөр Сергеев?

Бу ла өйдө бери көп тоолу улус жүгүргилеп келген: мында командир де, комиссар да, кызылчерүчилер де бар болгон.

— Димка! — деп, Жиган сүүнчилү кыйгырып ийди. — Мен мынан оройтыбай, једип баргам, ойтозына дезе атту учуртып келгем!..

Бу күн сүүнчилү көп туштажулар болгон, уулчактар көп кызылчерүчилерле танышкандар.

Шыркалаткан кижии јаан командир болгоны билдирди,

ненинг учун дезе, ончо кызылчерүчилер ле командирлер оны тооп, айтканын угуп турдылар. Ол кижиле Димканын сураганы аайынча адазы служить эди турган жерге, Петроградка, жидип аларга печаттыг бичик-пропуск бичип берген. Бу бичикле Димка энезиле карындажыла кожо Петроград городко бир де туду жогынан жеде берер.

В. Губарев.

ПАВЛИК МОРОЗОВ.

(Повестьтен алынган үзүктөр)

Чочудулу энир.

Потупчик Василий кирнестеге чыгып келеле, бир көзин сыкыйтып, теңери жаар көрди.

Кирнестеде Мотя, Павел ле Яков нени де шүүжип отургылады. Потупчикти көрүп ийеле, унчукпай баргылады. Мотя сурады:

— Ада, слер нени көрүп тураар?

— База ла жааш жаарга туру. Көл жаар коно барайын деп санангам — барып болбойтон эмтирим — дейле, адазы кызылсары сагалын тырмады.

— Жааш жаабас болбой. Күнбадышта булут жок эмтир ине. Вася ака — дейле, Яков туруп теңерини айкады.

— Көрөрүн де. Мен анчы кижиле, жыткырым сүреен. Слер мында нени туйка эрмектежи отураар?

— Жок, тегин ле жүзүн-жүүр керектеристи шүүжип отурыс.

— Керектер! Көрзөн, кандый иштенкей улус! — деп, Потупчик айдала, күркүреде каткырды. — Сен, балам, меге курсак уруп беретен болзон.

— Ада, курсак анда, печкеде.

— Сен жалкуурып турун ба?

— Ада-а... — деп, Мотя жайнап, чөйө айтты.

— Же, отур, отур! — деп айдала, адазы колын жагып, турага кире берди.

Балдар жаан табыштанбай, бирүзи бирүзинен озолоп, онон

ары эрмектештилер. Карануй кирип, туралардын ортозыла жергелей өскөн агаштардын үстиндеги тандак бүрүнкийленип браатты. Бу күн энирде деремнеде улус та көрүнбеди, бир де табыш угулбады, жаңыс ла кайда да ыраак жерде чурананын үни угулып турды.

Өткүүл калт этти. Өдүк жок Мотя кирип келген кижиге удура секирип түшти.

— Нөкөр Дымов!

— А-а, Мотя! — деп, кирип келген кижиге күлүмзиренерде, онын тиштери кажайып көрүнди.

Ол кижиге жиит, таларкак, жаказын топчылабаган ак чамчулу, чыкырап турар сопокту.

Потупчик бажын эжиктен чыгарып, жоон үниле күнгүреде айтты:

— Квартирант једип келгени јакшы! Эмди ле ажанарыс. Павел ичкери басты.

— Нөкөр Дымов, бис слерге бир керектү келгенис...

— Кандый керек болды, Федя?

Мотя каткырды:

— Бу Федя эмес — Федя кичинек ине. Федянын аказы...

— Батаа, бу менин ундынчагымды! — Дымов колдорыла каткымчылу жаңып ийди. — Је сен менин бир јаманымды ташта, өөркөбө! Не болды, Паша? Куучында.

Дымов бозогого отурала, балдарды јилбиркеп көрүп, портфелин сабарларыла токулдадып отурды. Балдар онын алдында туруп, удур-тедир көрүштилер.

— Бис бичик кычырап тура керегинде келгенис, Ол эмди түнөй ле эжигин туй кадап койгон туруп јат. Уредүчи амыраарга барарда, онын эжигин туй кадап салгандар. Бис анда пионерский клуб эдерге сананганыс — деп, Павел айтты.

— Клуб дедин бе?

Дымов санана берди. Јуртсовет аш јуунадарына канайда белетенип турганын көрөргө районнын төс јеринен Герасимовкага ол эки күн мынан озо келген. Уполномоченный мында артарга сананбаган: Трофим Морозов јакшы председатель, артыкту ашты государственного садары канча кире учурлу болуп турганын јурт албатыга бойы јартап берер деп рай-

комдо бодогондор. Же Герасимовкада керектер коомой болуп турганы эмди јарталды. Солун кижі келгенине балдар ончо улустаң артык сўјнди ошкош. Балдар — јакшы улус!

— Айдарда, клуб керек дедің бе, Паша? — деп, Дымов картузын чечіп, нени де сананып, бажын сыйманды. — Јакшы керек... Же озо баштап бичик кычырар тураны ачып алар керек. Слерде канча пионер?

— Он бир — деп, Яков мендеп каруузын берди. — Пашка десе бистің јааныбыс. Бистің ўредўчи Зоя Александровна вожатый болгон, ол комсомолка. Эмди ол кўскиде ле ойто келер. Каникулда амыраарга барган.

— Слер он бир ле кижі, деремнеде десе канча кире улус! — деп, Дымов кўлўмзиренди. — Ончо улусты бичик кычырар тура јок канайда артызатан? Пионерский јуунда бир јакшы пионерди кўстўп тудуп алыгар, ол бичик кычырар тураны ачсын.

— Бу кысты — деп, Павел Мотя јаар кўргўсти.

Кызычак сўўнип, кызара берди.

— Мотяны ба? Јакшы. Айдарда, сен Мотя, бичик кычырар тураның заведующийи болуп удурумга иштеерің. Кандый болор? — деп, Дымов каткырынып, имдеп ийди.

— Же, балам, сен эмди менле билишпезің де! — деп, бозогодо отурган Потупчиктің ўни кўркўреди.

Дымов Павелди бойы јаар тартып алды:

— Слер Мотяга болужыгар, јарт па? Селижип дежурить эдер — мынызы бир. Газеттер, журналдар, книгалар бичидип аларыс — эки. Книгаларда колхозтор керегинде бичиген, балдар! Ол ок турада слер пионерлердің јуунын да ўткўрип турзаар кем јок...

— Нўкўр партийный, курсак сооды! Чек ундып салган эмтирим — деп, аңчы тўргедеп айтты. — Слер, балдар, баргылаар! Слердің куучыныгарга кижинің бажы да айлана берген болбой!

— Эмди ле, эмди ле, Василь ўрўкўн, — деп, Дымов ўрў турды. — Паша, сен бичик кычырар тура керегинде барып, адана айт. Бичик кычырар тураны ачарга јуртсоветтің председатели слерге болушсын.

Павел унчукпады.

— Айдарын ба?

— Слер... нөкөр Дымов... ого бойыгар айдаар...

— Ненин учун?

Павел база ла унчукпады. Ангчы араай айтты:

— Ол адазыла эптү эмес.

— Эптү эмес?

— Эйе, ого адазынан једижип ле јат... Мен айылдаш кижии, ончозын көрүп јадым... Андый ба, Паша? Сен пионерге бичидеринге, ол сени база тын соккон ошкош эди.

Дымов Павел јаар кенетийин бурылала, кемзинип турган уулчактын јаан кара көстөрине чике көрди.

— Ол сени сокконы чын ба, Паша? — деп, Дымов сурады.

Павел бажын эңейтип, кимирендii:

— Сокподы ла... Вася ака... — Ол сөс таап айдып болбой, эриндерин тиштеп турды, онон кенетийин чырайы јарып, айтты: — Нөкөр Дымов, слер биске лозунгтар бичип берер болгоноор Аш јуунадар керегинде ле колхозтор керегинде, сагыжаарга кирет пе?

Дымов Павел јаар кату көрүп, нени де сананып турды.

— Бичип берерим, Паша... Ажанып алала, бичип берерим. Бир эмеш сакып ал.

Дымов ло Потупчик турага кирдилер. Караңууй кире берди, улус тураларында от јарытты. Деремнеде бир де табын јок. Караңуйда сепсин салкын согуп, кижининг чачын кыймыктадала, ойто токтой берет...

— Јааш, чындап ла, јаарга туры ошкош — деп, Јков улу тынды, онон кенетийин нени де тындай берди.

Оромнон чуулду кыйгырган үй кижининг үни угулды:

— Јшка! Јшка!

Јков тура јүгүрди:

— Ой, балдар, өлдим! Энем кычырат. Браадым, браадым, эне! — деп, Јшка чеденди ажыра калыйла, караңуйда көрүнбей калды.

Павел ле Мотя унчукпай отургулады.

Караңуйда јарт көрүнбей отурган Пашаны тууразынан көрүп отурала, Мотя шымыранды:

— Паш...

Павел уктады, ол тизезине чаканагыла тайанып, ээгин алаканына салып алган алдындагы ла аайынча отурды.

— Паш...

— А?

— Сен нени сананып отурын?

— Жок, тегин ле — деп, Паша ийнин кызынды.

— Мен сананарга база сүйүп жадым... Не ле керегинде! Сананарга, билеринг бе, качан жакшы? Уйуктаарга жадар тушта... Чын ба? Сен түш көрүп турадың ба?

— Эйе, түженип турадым.

Герасимовкада тураларды ончозын шилиденг эткен эмтир, ончолорында электричество күйүп турган болтыр деп, мен бир катап түжөнгөм.

Павел Мотя жаар жылбиркеп көрөлө, бүдүмжилү айтты:

— Электричество бисте чын ла болор. Электричество кажы ла деремнеде өткүрилер деп, Зоя Александровнанын айтканы сагыжыга кирет пе? Озо баштап колхоз төзөп алар керек...

— Жаңыс ла шили туралар болбос: оодылып калар...

Мотя улу тынды.

— Паш, бир катап сен менин түжөмө кирген...

— Мен бе?

— Эйе. А сен мени качан да түжөбөдүң бе?

Павел унчукпай отурала, «Жок!» — деди.

Ыраакта тайганын шуурганы там тыгып, жууктап клеетти. Деремнеге салкын согордо, оныла кожо ыраак жердеги састын чыгы ла агаштын жараш жыды жытанып келди. Туралардын үстинче жалкын жалт эделе, сууга түшкөн чилеп, өчө берди.

Огородто ийт үрди.

— Кусака кемге үрет? — деп, тизезинде элбиреп турган платезин жаба тудуп, Мотя тура жүгүрөле, туранын кийнинде көрүнбөй калды.

— Кусака, Кусака! Ме, ме! Кемге айдадым! Кусака! — Мотянын салкынга үзүктөлгөн чичкечек үнин Павел угуп отурды.

Туранын ичинде неме күзүреді. Кызычак тыныжы жаанап калган, кирнестенин жанына жүгүрүп келди.

— Анда кем болды не, Паша? Огородло кем де түрген базып барды...

Павел туруп чыкты.

— Кайдаар барды?

— Карануйда аайлаар эмезин. Слердин огород јаар барды ошкош. Же сен отурзан...

— Барар керек, оноң башка, энем адылар — деп, Павел карануйды аяктап, айтты.

Кирнестеге Потупчик ле Дымов чыгып келдилер.

— Мен мынайда сананадым, нөкөр Дымов, — деп, анчы тын эрмектенди, — слердин айтканаар аайынча, бистин јерде колхоз төзөлөлө, төнөштөрдн кодорып койзо, ол сүреен јаан керек болор! Бисте эмди мындый: кырачы кыра сүрерге чыгып, салдазынан тудуп ла алза — алдында төнөш! Салдазын төнөштөн өткүрип ле алза — база ла төнөш! Бир ле јолды сүрүп учына чыкканча, чамчазы јардына јапшынып калар, ады да терлеп, тынарсый берер. Ого үзери, томоноктор көп!

— Агаш салданы темир салдалу тракторло солыырыс, Расиль өрөкөн..

— Мен трактористка болорым! — деп, Мотя айдала, — је тракторды мен качан да көрбөгөм — деп, кунукчыл үниле кошты.

— Көрөринг, Мотя! Кыялта јок көрөринг — деп, Дымов айдала, күркүрөп турган тегери јаар көрди.

— Мындый түнде јорукчы садучылар тирилип, јерден чыгат деп, карган улус айдыжатан эди.

— Кандый садучылар?

— О, нөкөр квартирант, бу сүреен јилбүлү керек! — деп, Потупчик айтты.

Ол куучындажарга сүреен сүүйтен, куучындажар кижн бар болзо, сүүнетен, эмди де, сагыжы токунап, садучыларды өлтүргени керегинде ончозын чокумдап куучындады.

— Акыраар, — Потупчиктин айтканын лаптап угала, — ол кижининг ады кем болгон? — деп, Дымов сурады.

— Кулуканов... Эң јакшы јерди мензинип алган, томонок үзе јизин оны! Сан башка кулак ине!

—Хм!.. — деп, Дымов сүрекей јилбиркей берди. — Бу кижі јуртсоветте кулак деп бодолбой турган эмес пе? Кулуканов Арсений Игнатьевич — средняк деп бичилген. Акыраарла, менде јурт улусты бичиген бичик бар ошкош эди. Је јарыкка барактар, Василь өрөкөн.

Олор турага кире бердилер. Мотя Павел јаар көрди:

Сен уктын ба, Паш?

—Эмди ле јааш јаар. Мен барайын — деп, Павел тенгери јаар көрүп, куучынга киришпеди.

Уулчактын јүгүрип брааткан табыжын Мотя бир минут кирези тыгдап турды, оноң кирнестеден ырап јүгүрип бара-ла, јүзин өрө канкайтып алды. Онын јаагына соок тамчы тўшти. Ол кара тенгери јаар колдорын сунуп айтты:

— Јааш, јааш, тўрген жаа...

А. Кононов.

ЧАПАЕВ КЕРЕГИНДЕ КУУЧЫНДАР.

Түндеги куучын.

Чапаевтин отряды күнүн сайын өзүп турган. Јаан удабай ол бир канча мунг кижиден турган бүткүл дивизияга јеткен. Чапаев десе онын командири боло берген. Ого комиссар эдип Дмитрий Фурмановты ийгендер.

Бир катап Фурманов каруулда турган кызылчерүчилерди көрөргө барган. Ол деремненин ортозында от күйүп турганын көрөлө, ого јууктай базып келген.

Оттын јанында бир канча кызылчерүчи суу кайнадып, жарым үнденип куучындашкылап отурдылар:

— Ол кем андый?.. Чапаев кандый кижі?

— Бис экүдий ле кижі. Ол озодо узанатан кижі болгон. Јуудан озо малталу ла киреелү бастыра Саратовский губернияны ла Уральский областьты өткөн. Чапаев мындагы кажы ла деремнени билетен. Карта јогынанг Уралга јетире бастыра орук јолдорды билер. Ол бойы Саратовский губернияда Балашовский уездтинг крестьян јокту улустын билезинен. Ча-

паев кичинектен ала турум ишке темигип калган. Он эки жаштуда оны којойымга товар бескелеерге берип ийгендер. Којойым оны товарды јетире кемјибей, улус төгүндеерге үрөткөн. Ол јөпсинбеген. Онын учун којойым оны сүрүп ийген.

— Сүрүп ийген?

— Бойынын лавказынан сүрүп ийген. Чапаев кандый сен бойың билерин, чыдажып болбогон. Ол јаштан ала чындык учун турушкан. Којойым бай да болзо, Чапаев оноң коркыбаган. «Сен төгүнчи!» — деп, ол којойымга айткан...

— О калак!

— Којойым ачынганына арай ла өлбөгөн. Ол чындык куучынга таскабаган. «Мен сени јаңыс та бойымнын турамнан эмес, деремнеден де сүрүп саларым» — деп, којойым Чапаевке кыйгырган. Василий Иванович ого удур көрөлө: «Бастыра јерден мени сүрүп болбозың ла. Өй јетсе, сени бойыңды мынан сүрүп саларың» — деп, ол каруун берген.

Эмди ол өй једип келди! Чапаев буржуйларла тартыжуны бот качаннан бери өткүргөн...

Куучын бир минутка токтой берди.

Фурманов оттың јанына байдастанып отурып, кос алала, таңкылай берди.

Бир кызылчерүчи араай айтты:

— Еремеев, час керегинде куучындап берзен.

Қара папахалу, јалбак јарынду кызылчерүчи каруу берди:

— Мен куучындадым ине...

— Сен база катап куучындап берзен. Бу отурган нөкөр, байла, укпаган — деп, кызылчерүчи Фурманов јаар имдеп айтты.

— Еремеев эмеш унчукпай отурала, куучындап баштады.

— Бу керек бис акказактарды Сломихинский станицадан¹ акказактарды сүрер тужында болгон. Станицага јеткелегисте, мениң бажыма ок тийген. Мен он минут кирези өйгө билинбей јаткам. Онын кийнинде шыркамды таңгып бергилеерде, мен мылтыгымды алала, ичкери бардым. Базып браадала,

¹ Станица — казактар јуртап јаткан јаан деремне.

таралып та турадым. Тенери јаар көргөмдө, күн кара болуп көрүнгөн.

— Күчинг, байла, чыга берген.

— Чыга берген. Шырканын ачузынан эмес, байла, көп кан жылытканымнан болор. Ээ. Мылтыгыма тайанып таралып бараттым. Канча кире барганым сагыжыма кирбейт. Көрзөм, Чапаев алдымда турды. «Сен кайдаар? — деп сурады. — Сеге госпитальга барып, шырканды эмдеп, амыраар керек». Василий Ивановичти көрүп ийеримде, меге сүйүнчилү боло бергендий болды. «Жок, нөкөр Чапаев, меге эм тура амыраарга эрте» деп, мен үнгүр үнимле ого каруузын бердим. Мен жаар көрөлө, унчукпады. Онон карманынан часты чыгарып: «Кийип, Чапаевти эске алынып жүр» деп, меге айтты. Мен алаатый береле, часты албай турдым: «Канайып турун, Василий Иванович! Час сенин бойыңа керек...» «Жакшы жуулашкан учун ал деп айдадым! — деп, ол ачына берген. — Чапаев бойынын сөзүн кубулпайтан!»

— Онон ары? — деп, Фурманов сурады.

— Онон ары... Часты алып алала, жууга баргам.

Көнөктөги суу кайнай берди. Еремеев күйүп калган калаштын кадарын оттон алып, көнөккө салып ийерде, чай боло берди.

— Чапаевти сен узактан бери билеринг бе? — деп, Фурманов Еремеевтен сурады.

— Узактан бери. Бастыра жерди өтсөн, ончозы оны билер. Чапай керегинде мак ыраак жайылган.

— Кезикте мен кайкап турадым: бис экүдий ле тегин киж, көрзөн, неге јединип алган — деп, оттын јанындагы кызылчерүчинин бирүзи айтты.

— Тегини онын тегин ле, андый да болзо, башка киж. Мен плотник. Чапаев база плотник. Аайын көрзө: бис экүдий улус көп, Чапаев — јангыс.

Еремеев унчукпады.

Фурманов танкылап, мынайда сананды: Чапаевти жуучылар сүйүп, ого карузып јадылар. Јангыс та жуучылар эмес, крестьяндар, бастыра јаткан јурт улус сүйүп јат. Крестьяндар Василий Ивановичле куучындашкан ла болзо, Чапаев акгвар-

деецтерди оодо согуп салар деп ижене берер. Чапаев куучын айтканда, айландыра турган улус ончозы тымый берет. Тегин ле сөстөр айдып тургандый, улус дезе, онын куучынын лаптап угарга, тыг тынарынан да коркыгылайт.

Бойынын геройын албаты сүүп жат.

Фурманов онойдо сананып отурганча, жиит кызылчерүчи айтты:

— Кече мен Чапаевтин бийезин көрүп кайкадым. Курын-дагы үлдүзүн тудунып алып, базып браадарда, жаңыс ла шпоралары шынгырап, шинелинин өмүрлери кайра жайылып турат....

— Онын учун жуучылдар оны сүүп жат — деп, Еремеев айтты. — Бүгүн ол сенле кожо жаңыс котелоктон курсак ичер, чурана ойногондо, кожо бийелеер де кижиге, же эртезинде жуу-согушка апарза — күкүрт ошкош командир. Ол тушта ого удурас сөс айдып болбозун. Чапаев ончозун ажындыра шүү-нип, картада темдектеп салган деп, сен билип жадын. Жуу-согушта ол жастыра неме этпей жат.

Тан адып клеетти.

Кызылчерүчилердин куучынын учына жетире угар күүни келип те турган болзо, Фурманов оттын жанынан турды. Оны жуучылдар таныбаган деп, ол бойы бодогон.

Ол жүре ле берерде, Еремеев эрмектенди:

— Жаңы комиссар. Обьёкзи — Фурманов. Василий Иванович оны жараткан да болзо, же бир канча ой өткөн соңында. Ол келеле: «Менин чазындарым бу» деп айдарда, Чапаев дезе ого: «Мен командирди ле комиссарды жууда танийтам. Чазын — ол чазын ла, сен бойынды октордын ортозында көргүзүп бер» — деп каруун берген. Же оной Василий Иванович комиссарды жараткан. Эмди озор нажылар.

Кызылчерүчилер унчукпай, тындалана бердилер.

— Кожондоп жат... — деп, бир уул араай айтты.

— Уу, кожонды ол сүреен сүүп жат!

Чындап та, туранын ичине кожон чөйиле берди. Чапаевтин сүүген кожонго: «Карагуй, чыкту түрмеде отурым...» деп кожон болгон.

Кожонды Василий Иванович бойы баштайтан.

Командирлер ле кызылчерүчилер оны ээчий чөйөтөн: бу кожонды дивизиянын бастыра улузы билетен. Же узак кожондободылар.

Таң алдында Чапаевке командирлерле жуу болотон жерге жууктап аларга атанар керек болгон: ол жаан жуу-согуш болотонун сакып турган.

Чапаев адына базып келеле, жеңил минип алды. Жайым салкын чөлдөн согуш, чечектердин ле жаңы чабылган өлөннүн жыдын жайып ийди. Түндө сооп калган чалынду жердин үстине күн көдүрилип келди.

Жуу-согуш.

Ичкери көрүнип келген станица Уралдын акказактарынын колында болгон. Станицанын сол жанында, төгнүн үстинде, салкыннын ийдезиле иштейтен бийик теермендер болгон.

Чапаевецтер станицага үч жанынан табарып тургандар: эки полк станицаны эбирип, эки жанынан келген, ортозында, сырангай ла коркушту жерде, Иваново-Вознесенскийдин ишмекчилеринин полкы баратты.

Актар пулеметтордон адып баштадылар. Же пулеметтор станицадан адып турган эмес, тууразында турган төгдөги бийик теермендерден адып турды.

Чапаев ээрдин үзенизине туруп алала, бинокль өткүрө аяктап көрди. Жеерен ат жаңыс жерге турбай, карайлап турды. Чапаев адын бура тартып, бистин жаан орудиялар турган жер жаар мантада берди. Ол ман бажына батареянын¹ командирине колыла жагып ийерде, онызы жакаруны угарга ого жүгүрип келди.

— Салкынла иштеп турган теермендер жаар адыгар! — деп, Чапаев кыйгырды.

Командир бойынын батареязына жүгүргенче келди. Пушкалар эмди эки жанынан күркүрей берди. Тенгери де жарыла бергендий болды.

Чапаев десе качан ок жалаңнын бир учында мантадып ба-

¹ Батарея — бир канча орудиялар.

раткан. Онын кара бурказы¹ салкынга, канат чылап, жайылып турды.

Иваново-Вознесенскийден келген ишмекчилер онын үнин угуп ийдилер:

— Пулеметтор белен бе? Патрондор жеткил бе?..

Жуучылдар Василий Ивановичтин ыраак эмезин сезеле, омок тудунып, Чапаевтий ок жалтанбас болорго албаданып турдылар.

Жуу-согуш тынгий берди.

Ыраакта салкынла иштейтен теермен күйет, оны бистин артиллериянын снарядтары күйдүргөн. Төндөрдөн пулемёттор таркыраганы ла кызып калган патрондор жарылгылап турганы жуунын табыжы өткүрө угулат.

Кызыл жалбышту от анда-мында өрө карайлап чыгат. Санитарлар шыркататкан улусты жуунаткылайт. Кенетийин жуучылдар кыймык жок тура түшкиледи: өштүнин снаряды Чапаев турган жерде жарылды. Онын алтын-жеерен ады өрө карайлап чыгала, көрүнбей калган.

Же кара ыш жайыла берерде, Василий Иванович таң атту ичкери мантадып баратканын көрүп ийдилер. Снарядтын осколкалары, жааш чылап, оны айландыра чачылган да болзо, ого тийбеген.

Станица жанынан кыйгы, табыш ,тибирт угулды: актардын атту черүзи табаруга учуртып келетти.

Кызылдардын пулеметчиктери пулемётторынын жанына жадып алып, сагыгылап жатты.

— Адыгар! — деп команда угулды.

Мылтыктар күркүрей берди. Пулемёттор база таркырады.

Бу бир акгвардеец жыгылды, база бирүзи, шыркалу ат карайлап чыгала, чалкойто келип түшти. Бир ат дезе, казакты сүүртеп алала, жүүлгек немедий, жалангла адыштын ортозында ары-бери мантап турды; казак жыгыларда, будын үзөнгиден уштып албаган болгодый.

— Адыгар!!

Мылтыктар база ла күркүредди. Пулемёттор таркырады.

¹ Бурка — кийистен ол эмезе чекпеннен эткен жеңи жок жабынчы

Төгнниң үстинде кара-күрен жаан жалбыш көрүнди: бистин орудияларга оодо аттырган экинчи теермен күйүп турды.

Чапаевецтер ончозы бир уунда база эки катап аттылар. Актар чыдажып болбой, аттарын ээчий-деечий бурыгылап, станица жаар болдылар.

Бу ла өйдө күркүреген табыш угулды: станицаның сол жанынан өштүниң эки броневиги¹ көрүнип келди. Олор красноармеецтерди былча басып, качып жүгүргендерди аткылазын деп ийилген.

Же өштүлөр сакыбаган неме боло берди.

Броневи́ктер жууктап келген де болзо, Иваново-Вознесенскийден келген ишмекчилер турган жерлеринен кыймыктабагандар. Олор эмеш тууралайла, броневиктерди божодып ийдилер. Броневи́ктин бирүзи жууктап келерде, жуучыл Андрей туруп келеле, колесоның алдына граната чачып ийди. Жызыраган табыш угулган кийинде броневик кара ышла бүркелип, тура түшти. Экинчизи десе кайра бурыды.

Төгдөги теермендер эмди үчүлөзи күйүп турды. Салкын жалбышты там ла жаанадып турды. Теерменнен адып турган пулемёттор унчукпай бардылар.

Өштүниң атту черүлери табару эдерге, станицадан база ла катап чыга кондылар. Эмди олор жуук болордо, жуучылдарга коркушту көрүнди.

Кенетийин кызылдардын ортозынан сүйүнчилү кыйгы угулды:

— Чапай! Чапай!..

Курчыдып салган үлдүзин тудунган он колун туура эдип алган Чапаев, эскадроннон² озо учуп келеткен адынан озо-лоорго турган чылап, бастыра бойы ичкери энчейип баратты.

Чапаевти жаңыс ла бистин жуучылдар танып ийген эмес. Актар да оны база танып ийдилер. Акказактар аттарын ээчий-деечий кайра бурыгылап ийдилер.

Офицер үлдүзиле жаңыган да болзо, темей болды. Онын солдаттары токтобой, кайра бурылып качтылар.

¹ Броневи́к — пушкаларлу ла пулеметту, ок тыгынбас эдип бастыра жанынан броньдоп салган автомобиль.

² Эскадрон — атту черүчилердин кичинек бөлүгү.

База бир канча минут өткөн соңында, атту черүчилердин кийнинен Иваново-Вознесенскийдин ишмекчилери станицага кирдилер.

Ыраакта, станицанын ары жанындагы телкем чөлдө, мылтык-жепселдү таң атту улус, тозынды буркурадып, мантадып баратканын жуучыл-геройлор көрүп турдылар. Онызы актардын арткан-калгандары качып баратканы болгон.

Лениннин приказы.

Чапаевецтер акказактарды жегеле, 1919 жыл башталарда, Колчакка удурлажа жуулажарга бардылар.

Кааннын адмиралы Колчак ол өйдө Сибирьден Москва жаар ууланып бараткан. Ондо көп черүлер болгон.

Же удаган жок Колчактын черүлери Чапаевтен жаан согулта алдылар. Колчак Белая деп сууны кечип алала, Уфа городтын жанындагы бийик жаратка тыгыдынып алды. Суунын жабыс жарадында дезе Чапаевтин дивизиясы турган.

Чапаев бир де минутты калас өткүрбейтен. Онын жуучылдары тоормоштордон салдар белетегилеп, сууны кечерге шыйдынып турдылар. Олор бир канча кемелер таап алдылар. Онон Красный Яр деп журттан актардын эки керебин блаап алгандар деп сүүнчилү табыш угулды.

—Эмди Колчактын токтоду жогынан тескерлеери жарт — деп, кызылчерүлердин бирүзи айтты. — Эмди олор Уфадан Сибирь жаар тескерлеп барарлар.

Кызылчерүчи алды жаар көрди. Анда, суунын ол жанында, кыр турды. Андагы туралар ыраагынан кичинек ойынчыктардый көрүнип турдылар. Олордын ортозынан күрөң столмодый каланча¹ аңыланып турды.

Чапаев араай жууктап келеле, каткырынып, кызылчерүчи жаар көрүп турды.

— Же, кыр бийик эмтир бе? — деп, ол сурады.

Кызылчерүчи түргөн бурылала, Василий Ивановичти көрүп ийди. Онон ол кызара береле, Уфимский кыр жаар база катап көрүп, каруузын берди:

¹ К а л а н ч а — өрт чыкпазын деп, үстине чыгала, айландыра көрүп туратан бийик жер.

— Бийик болзо, керек беги! Колчак ого түнөй лө узак туруп болбос.

Чапаевецтер турган жараттын үстинде өштүнүн самолөды көрүнүп келеле, кечүни адып баштады.

Бу ла өйдө фронттын командующийи нөкөр Фрунзе једип келди. Ол канайып та болзо, Уфаны алала, Уралды онын заводторыла, темир јолдорыла Колчактан блаап алзын деп Лениннин приказын экелген.

Чапаевецтер јенү аларына иженип тургандар.

Красный Ярдын јанында сууны элден озо Иваново-Вознесенскийдин ишмекчи полкы кечти. Черүзин тыгыдып, болуш сакып аларга, ологго токтоогго келишти.

Бу өйдө Колчак табару баштаган.

Ивановецтер калганчы патрондорына јетире коруланала, суу јаар кайра бардылар. Кенетийин ологго мылтык-јөпселдү таң атту бир канча улус мантадып келди. Ологдын бирүзи аттан түрген түжеле, мылтык алып алала, полктын алдына барды. Јуучылдар Фрунзени танып ийдилер.

Герой-ивановецтердин удурлажа табарганына колчаковецтер чыдажып болбой, кайра тескерледилер.

Јаан јуу-согуш түжине өткөн јенү кезикте актардын, кезикте кызылдардын јанында болуп турды.

Бу јуу-согушта Чапаев тың шыркалаткан.

Бу керек мынайда болгон.

Кечүнүн јанында, жараттын үстинде, өштүнүн самолөды айланыжып турган. Ол јабызап келеле, пулеметтон адып баштаган. Октын бирүзи Чапаевтин бажына тийген. Мандайыла кан агып турды. Чапаев ачузына чыдабай тижин тиштенип, «Алдырбас, менин артык каным акканы тузалу» деп кокурлады.

Бажынан окты чыгарарга алты катап ченешкендер, је ок чыкпай турган. Учы-учында окты чыгарала, бажын тагып бергендер. Чапаевти лазаретке¹ эмдеерге ийерге санангандар, је ол болбой, стройдо артып калды.

Ол ло тушта Фрунзе база арай өлбөгөн; бомба онын ми-

¹ Лазарет — черүде шыркалу улус эмдейтен јаан эмес больница.

нип жүрген адын өлтүреле, Фрунзенинг дезе кулагын тундуртып ийген.

Уфанын бир ишмекчизи фронтты жажытту өдүп, энирде чапаевецтерге келди. Ол ишмекчи ак генералдардын куучынын укканы керегинде айткан. Генералдар эртен тура эртелеп, кызылдарга удурлажа Колчактын эн күчтү черүлерин ийер деп жөптөжип алгандар.

Онызы олордын эн талдама частытары болгон — олор бастыразы офицерский полктордон турган. Тан адар алдында олор кызылдардын турган јерине табару эдип өдөлө, Чапаевтин дивизиязын курчайла, јоголтып саларга тургандар.

Чапаевецтер өштүле јуулажарга түниле белетенгендер. Бу түнде јуучылдардын бирүзи де уйуктабаган. Офицерлердин полкторы эртен тура, тан эртеде, бир де табыш јогынан, мылтыктарын да шынгыратпай, бистин јуучылдар турган јерге араайынан јууктап келдилер. Уйуктап турган улусты олор јыдаларла кадап, чапаевецтерди јок эдип саларга иженгендер. Је олор бистин јуучылдарга јууктап ла келгилеерде, јууга белетеп салган пулөметтор команда аайынча бастыра јанынан аткылай бердилер.

Колчактын эн артык полкторы мында јыгылгандар. Офицерлердин бир кезеги јаланда тепселип калган арыштын ортозында өлгөн, кезиктери дезе качкылай берген.

1919 јылда, 9 июньда, чапаевецтер Лениннинг приказын бүдүрип салгандар. Чапаевецтер Уфаны актардан јайымдап алгандар.

Ада-Төрөл учун Улу жуунын жылдарынан.

Л. Кокышев.

ЖУУНЫН ЖАЛАНГЫНДА,

Агарган карлу
Москва жанында
Атака тушта
алтай уул жыгылган...
Көгөргөн Бадышта
кышкы жабыс күн
Көзине көрүнбей,
жажына жылыйган.
Жагыскан өскүс
карагай үстинде
Жаркынду жылдыста
өчкүлөп бараткан...
Же өлөрдөгү озо
эрини тартылып,
Жерин кучактап,
алтай уул айткан:
«Азыраган адам,
эмискен энем,
Алтай жерим,
слер ыраак, ыраак!..
Карлу жаланда
менин сөөгимди
Кандый кижиден
сурулап сураараар?..»
Кару најылар
өштүни истежип,
Кайа көрбөй,
жүргүлөй берген.

Алтайы учун,
Россия учун
Анайып алтай уул
jүрүмин берген.
Жажыл шинельдү
өштүлөр ортодо
Жангыскан жуучыл
куйунга бастырган.
Алтай уулдын
jiидине кайкап,
Ай карыгып,
үстинде турган.
Кунукчыл соккон
куйунды өткүрө
Куба чөлдөрдиг
бөрүзи улыган
Соок жаланда
солдаттар ортодо
Сомы элбендеп,
жалапта ууланган.
Же ачана анды
кайра чочыдып,
Алдында онын
үй кижиге турган.
Алтай жуучылды
кол чанакла
Айлына тартып
ол апарган.
Орус жаңыла
арутап жунала,
Өксөп, ыйлаганча
көңкөрө жыгылган.
Огороды ичинен
ороны казала,
Орус эне оны
жууп салган...

Узбек, алтай,
якут энелер.
Уулдарына ыйлап,
чачтарын јулган.
Ол уулдардын сөөктөрүн
орус энелер
Ыраак талада
кунугып јууган.

Л. Кассиль.

ВОЛОДЯ ДУБИНИН.

Бистин ороондо, Крымда, Керчь деп город бар. Керчьтин јанындагы бир межеликтен эки талай көрүнип јат. Сол јаны јаар көрзөн, — Азовский талайдын чанкыр суузы јадар, он јаны јаар көрзө — Кара талайдын учы-кыйузы јок суузы тенгериге тийип калгандый көрүнер.

Јуу-согуштар орооннын теренжидеги јерлерине јууктап келетти. Керчьтин јанындагы талайда јуунын от-јалбыжы јаркындалып турган. Фашисттер городко јууктап келгендер. Партизандарга јердин алды јаар түжер керек болгон. Олор карануй куйлар јаар түжүп, атту-чуулу тартыжузын баштагандар.

Партизандар јердин алдында бежен түн, бежен түш болгондор. Анча кире өйди олорло кожо он төрт јашту Володя Дубинин өткүрген.

Јердин алдынан чыгып, баштапкы ла катап эткен тартыжуда партизандар неме болгобой отурган өштүнин штабын коскоро чачала, военный складтарын өртөп салгандар. Немецтер оды-буузы кажы ла өйдө кайнап чыгарга белең вулканнын үстинде отургандый болгондор.

Фашисттердин јаандары јердин алдындагы партизанский отрядты тургуза ла јоголтсын деп јакару берген. Олор куйларды бастыра јанынан курчаган, үзүк јок табарулар баштаган.

Фашисттердин табарузын партизандар улай ла туй чаап

тургандар. Фашисттер куйлар жаар бомбалар, миналар таштаган, партизандарды коронду газла тумалаарга албадангандар, је партизандардын шибеези колго түшпеген. Анайдарда, гитлеровецтер куйларга киретен јерлерди ончозын туй бөктөйлө, андагы улусты тирүүге көмүп салар деп шүүшкендер. Бастыра өткүштерди, бастыра тежиктерди бетонло шык этире бөктөп салгандар. Је јердин алдындагы улус база да колго түшпеген. Отряд теренги алтан метр куйга түжүп алган. Анда, јердин теренинде, партизандар канча күннин туркунына иштеп, жуулажарга белетенип тургандар. Чөлөө өйдө военный ла политический үредү өдүп турган. Улус јердин алдына экелген бичиктерди кычырып туратандар. Конституциянын күнин темдектеп, торжественный јуун өткүрип, байрамдагандар.

Куйлардан чыгатын бастыра тежиктерди каруулдаарга гитлеровецтерге фронтон бүткүл полк экелерге келишкен. Полк артиллериязын, прожекторлорын, табыш угар аппараттарын алганча келген. Немецтердин командованиези партизандарды јерден чыгып, колго түшсин деп көп катап некеген. Је партизандар јана болбостон турумкай тартышкандар. Онын учун фашисттер јалтанып, јаантайын коркып туратандар.

Баштапкы ла тартыжулардын бирүзинде отрядтын команди Зябрев өлгөн. Отрядты алдында штабтын начальниги болгон коммунист Лазарев башкарган.

Өштүнин курчузы там ла катуланып турган.

Немецтер куйларлу јерди курчап алала, оны эбире аткак эмик тартып койгон, куйларга баратан бастыра јолдорго миналар тургузып койгондор. Фашисттер бери бир де кижини јууктатпай тургандар.

Шак ол тушта партизандар Володянын ла онын најыларынын сурагына јөпсинер деп шүүшкендер: ак-јарыкка чыгып, јерде не болуп турганын билер керек болгон. Пионерлер дезе өрө чыгып, кайуга барып келерге узактан бери сурангылап турган.

Володя Дубининди јаш кайучылардын кичинек отрядынын командирине көстөгөндөр. Лазарев, балдар јеткерге учурабазын деп јалтана-јалтана, ологро өрө чыгарга јөп берген.

Ваня Гриценко куйлардан чыгатын ончо тежиктерди жакшы билетен. |

Пионерлер Володя Дубинин, Ваня Гриценко ло Толя Ковалев андый тежиктердин бирүзинен жүк арайдан чыгып, партизандарга керектү жетирүлөрдү ончозын жууп алала, кемге де көрүнбей, ойто жеткилеп келгендер.

Же фашисттер удабай бу да тапчы тежиктерди таап алала, оларды таштарла туй бектеп, бетон уруп салгандар. Сок жаңыс чек кичинек тежик арткан. Онон жаңыс ла келескен ошкош ээлгир ле эпчил Володя чыгар аргалу болгон. Эмди кайуга Володя жаңыскандыра жүрөп болды. Ол жаан учурлу жетирүлөрдү партизандарга көп экелетен.

Бир катап Володя кайуга барала, энчигип болбой, Гриценколордын айлынын жанына өгөлөп жеткен... Ол энезин сүреен санап жүргөн.

Володя көзнөк өткүрө энезинин арып-чылап калган чырайын аяктап көргөн. Энезин адап ийеле, оныла, бир де эмеш болзо, куучындажар күүни коркушту келип те турган болзо, Володя анайда эдерге жарабазын билип турган: кайуга жүргөн кижиге коркушту аярынгай жүрүп, жакылтазын бүдүрөп керек болгон. Ол бойын токунадып, көзинин жажын да арчыбай, туранын жанынан туура барып, араай жылып жүрө берди.

Бир катап Володя кайудан жанып клееделе, көрөр болзо, фашисттер онын байагы чыгып келген тежигин туй бөктөп салган болтыр. Уулчак база өскө жажытту тежикти бедреп, миналар тургузып салган таштардын ортозыла узак жылып жүргөн. Кезик бирде ого өштүнүн часовойларынын чек жаныла өдөргө келишкен.

База бир тушта Володя өрө чыгала, гитлеровецтердин коркушту планын билип алган. Олор куйларды суула толтурарга талайдан жоон трубаларла суу агызарга насостор тургузып турган. Кичинек кайучы өлөринен де жалтанбай, фашистский часовойлордын жаныла өдөлө, киретен тежигине једип алган. Володя јердин алды јаар апараткан текпиштерле төмөн жүгүргөчө түжеле, фашисттер кандый јеткер белетеп турганын партизандарга куучындап берген. Партизандар јер-

дин алдында, коридорлор ошкош, тапчы куйларды кечире плотиналар эдерин баштагандар. Дежурстводон ло каруулдан бош улус ончозы куйлардын өрөги кыптарына чыккандар. Фашисттер партизандардын сырангай үстинде баскылап, трубалар тургузып, шлангтар тартып тургандар. Оштүгө сестирбеске, партизандар тал-табыш чыгарбай, таштарды, жүзүн-жүүр ракушечниктерди чогуу, стенелер эдип, таш коридорлорды туй чедендеп тургандар.

Партизандардын мендегени жакшы болды. Таш стене жетире бүткелекте бир тежикти төмөн суу күркүрөп урулып келген. Суу үстүги кыпка толо береле, цементле бектебеген стененин жиктеринен сызылып агып келген. Шахтёрский лампочкаларды ла факелдерди бийик көдүрүп алып, кезикте тизеге, кезикте курлаазына жетире сууда туруп, партизандар жердин алдындагы плотиналардын кокус жерлерин бөктөп тургандар. Партизандарга тил жетирген Володя Дубинин эмес болзо, жердин алдындагы шибеге ол түндө суу толуп калар эди.

Жердин алдындагы иш түниле токтобогон. Суу куйдын алтыгы кыптарына өтпөй барды. Же оштүлөр сууну өскө тежиктерле божодып ийерден маат жок болгон, онын учун партизандар куйлардын өрөги кыптарында база ла көп таш стенелер эткендер.

Партизандар эки күннинг туркунына бастыра коридорлорды ташла туй бөктөп, цементле шыбап салгандар. Отряд жалтанбас Володя Дубинининг шылтузында өлүмнөн аргаданганын билип турган.

Партизандар жердин үстине чыгарга албаданып, куй таштардын айрыланып барган сырангай ыраак жеринен өткүш жаап алар деп шүүшкендер. Ичетен суулу ванналар турган жерди фашисттер бомбалап, оодо аттырып салгандар, улус суу жогынан өлөрдөн маат жок болгон. Бир чичке куйдын токтогон жерин өткүрө казала, өткүш эдип алып, Эски Карантинде агаштын ортозында жуулажып турган партизандарга једер керек болгон. Же озо баштап кайу ийип, өткүш эдерге турган јерде немецтер бар эмеш пе деп, билип алар керек болгон.

Володя Дубининге Керчтын база бир јанындагы куй таштардагы партизандарга барып келзин деп јакылта берилген.

1941 жылдын калганчы түнинде, сыраңай жаңы жылдын алдында, Володя жердин алдынан чыгып алган. Кенетийин советский флоттын моряктарын көрүп ийеле, Володя бойына бүтпеген. Моряктар жаңы ла талайла келеле, Керчти өштүдөң жайымдап алгандар эмтир.

Жердин алдындагы улус десе города жайымдалып калганын билбес! Бу сүйүнчилү солун табышты партизандарга Володя Дубинин жетирген.

Көөгө карарып калган, көп күндөргө карануйда жүрүп, сокорып калган, күннинг жаркынын, сууны, ару кейди санап калган улус жердин алдынан чыгып, солдаттарла, талайчыларла эзендежип, кучактажып турган.

Володя энезиле тушташкан. Энези уулыла эмди туштажар болорум деп иженбей де барган болгон...

1942 жылда төртинчи январьда десе Володя база ла жүре берген. Ол сапёрлорго болужарга барган. Куй таштардын жанындагы фашисттердин миналарын алып салар керек болгон. Бир сапёрло кожо Володя таныш жолло куй таштар жаар барып жаткан. Бу жолло ого көп катап өңөлөп өдөргө келишкен. Же бого фашисттер мина көмүп, жакырып салганын олоордун бирүзи де сеспеген. Кенетийин кижинин кулагы тунгадый аайы жок тын күзүрт угулды. Онызы мина жара адылала, сапёрды ла Володяны өлтүрүп ийген.

Володянын сөөгүн куй таштардын жуугында өлгөн партизандарла кожо жууп салгандар.

Жалтанбас герой пионерди, Володя Дубининди, Советский башкаруу Жуучул Кызыл Маанынын ордениле кайралдаган. Онын ады-жолу Ленинский комсомолдын Мактулу книгазына бичилген. Бистин пионерский организациянын төртөн жылдыгына Володя Дубининдин адыла адалган оромдо жаш геройго, жердин алдында шибееленген партизандардын жалтанбас кайучызына, кереес памятник тургузылган. Ол памятниктин жанында, койу агашту пионерский скверде, Володяны жакшы билетен де улус, чыккан-өскөн жеринин жашөскүрими де — ончолоры бого үзүгү жогынан келгилеп, Геройдын ат-нерелү керектерин эске алынып турадылар.

НАЈЫЛЫК.

Најылажып жүргени кайда ла болушту, анчадала жууда.

Бир пехотный ротада радист Степан Кузнецов ло пулеметчик Иргаш Джафаров најылар болгон.

Кузнецов Рязаньнан келген. Онын көзи чанкыр, чачы күргүл, бойы кунугып билбес уул болгон; Джафаров десе чөл јеринде јаткан, кара-күрен чырайлу, нени де сананып, араайын кожондоп жүретен.

Кузнецовко онын кожондоры јарайтан.

— Јакшы кожон, оны угуп, чек ле кижинин жүреги сыстаар, је јангыс ла онын сөстөрин билбей јадым. Ыренип алар керек — деп, ол айдатан.

Походко до жүргенде, ол казах тилине үренип туратан. Походто до, амыраар да тужында ол эки нөкөр улайына кожо. Јангыс аяктан курсак ичип, јангыс шинельди јамынып уйуктагылайтан.

Уйуктаарга јатса, шымыранып, бирүзи сурайтан:

— Слердин тилле «төрөлди» не деп айдар?

— Отаны — деп экинчизи каруун беретен.

— Казахтап «энени» канайда айдар?

— Ана.

— Отаны-ана. Сүрекей эптү угулып јат!

Учы-учында Кузнецов Джафаровтын кожонын ондоор, онын сөстөрин орус тилге көчүрер боло берген.

Кезикте јааш тужында баргылап јадар. Тенериден јанмыр чек ле үзүги јок уруп турар. Солдаттар сууга шүүлип калган. Јиткези јаар суу кирип јат. Кизи будын јерден де көдүрер эмес, балкаш. Је андый да болзо, ичкери барар керек: анда—јуу.

Джафаров нени де кожондоп јат. Улус оны ајарып турганы јок.

Ол тужында Кузнецов онын кожонын орус тилге көчүрип, кожондойтон:

Ой, житкеме суу кирет,
Взводыс жаашта барат.
Жаашка, өткөнис учун
Немецтен аларыс очин.

— Чын, бастыразы учун фашисттер бурулу! Түрген жетсеес, очин түрген аларыс! — деп, солдаттар каткырыжала, түргендей баскылаар.

Найылык кижиге ийде кожуп жат, найылык жууда да болушып жат. Андый найылык эмес болзо, жөнү аларга жетпей, ол нөкөрлөр өлүп калар эди.

Бу керек Берлинди штурмовать эдер тужында болгон.

Рота рейхстагга киретен жолдо турган тураны алган, же оморды өштүлөр курчап ийген. Гранаттар да божой берген, патрондор до учына чыгып бараткан. Кузнецов радио ажыра болуш сураган, же фашистский радист радиоволнаны тудуп, тындап турган.

Качан бистин пехотинецтерге болужарга танктар келерде, каалгалардын ары жанында жажынып алган эки «тигр» адыш баштады.

Танкисттер арай ла деп калып ийгендер, танктар десе ээн оромдо эки жерде жалбырап күйүп турган.

Нени эдер? Көп солдаттар шыркалу болгон. Джафаровтын пулемедын снаряд жара адыш ийген. Ол бойы десе полдо жаткан, онын төжине осколкалар кирип калган. Чалкойто жадарда, онын черет чачылып калган жүзи куп-куу болгон.

— Иргаш, сен эсен бе? — деп, Кузнецов онон сурады.

Казах оозын билер-билбес ле тыртыйтып, эмеш күлүмзиренип ийди.

— Же, эзендежип алалык, нөкөр... Немецтер түкү ол жуулышып жат, бисте десе оморды уткыыр не де жок.

— Болуш сура. Танктар кычыр. Магазиндеги витриналар ла мен бери келгеним чилеп келгилезин... Магазин... жаан, полы десе бетон — деп, Иргаш чек ле түш жеринде немедий казахтап айтты.

— Түбек, карындаш, менин айткан сөстөримди фашистский бөрү угуп жат. Ол орустап жакшы билип жат.

— Орустап не айдып жадын? Қазахтап айт!

Бу сөстөрдi угала, Кузнецов Джафаровтың қолын алып, тың тутты. Онон шымыранат:

— Онызы чын... Же анда кем ондоор? Полкто қазақ тилди жаңыс ла бис экү билип жадыс!

— Штабты қычыр, Узденовты сура. Узденов база қазақ. Джафаров қуучындағанынан арып, көзин жүмүп ийди.

Кузнецов дезе тургуза ла рацияға жууктай жада түжеле, полкты қычырып жат.

Бу өйдө штабта тере шлемдү күрен чырайлу кичинек танкистти көргөни оның санаазына кирип келди. Ол танковый частьтан связь тургузарға келген.

— Узденовты, танкист Узденовты аппаратка сурап турум! — деп, Кузнецов чек жүрексип, кезе айтты.

Фашисттер дезе ротаның күчи астап баратканын сезип ийеле, там ла атыйланып чыккандар. Олор тураның стенизи жаар автоматла атқылап, гранаттар чачып, от алыжып жарылатан фаустпатрондорло тураның көзнөктөри жаар адып, кижиниң көзин чек ле қылбыктырып турған. Тураның стенизин кууп, там ла жууктагылап келеткен.

Бистин улус дезе қалғанчы минуттарда адарға патрондорын чеберлеп турған.

— Мен — Узденов, угуп турум! — деп, наушникте омок үн угулды.

— Мен Кузнецов, Джафаровтың нөкөри — деп, қарууна Кузнецов қазақтап айтты. — Мени угугар, жазап угугар. Биске универсальный магазинле... Уй улустың қийимдери турған жерле өдөр арга бар, қолы бетон. Бис ол қүйүп турған танктардың одожында. Қаруун қазақ тилле беригер, бисти тыңдап жат.

— Қүйүп жатқан танктарды көрүп турум.

— Айса оромло келбегер: қаалғаның ары жаңында «тигрлер» туруп жат. Магазинниң ичиге келигер.

— Жарайт, әмди ле анда болорыс! — деп, Узденов ижемчилү айтты.

Кузнецов Узденовло қуучындажып турала, көзнөк өткүре фашисттерди көрүп ийди.

Олор турага кийин јанынан кирип, көзнөктин бозогозына чыгып аларга бой-бойлорын көдүргилеп турды.

Кузнецов наушниктерин уштыбай ла, автомадын алды, је автомат адылбады. — патрондор јок болгон. Ол нөкөрлөрине кыйгырып ийерге сананган, је көрзө: олор бастыралары тышкартынан јүткүп келеткен фашисттерди јана согорго албадангылап турган эмтир.

«Је, өлүм эмди ле келген туру!» — Кузнецов сананды.

Бу өйдө онын кородогоны коркуш, онын учун ол бастыра јуунын туркунына чеберлеп алып јүргөн радиостанциязын ала койоло, өштүлердин бажына үстинен төмөн чачты.

Је бу тужында Кузнецовтын бажынын үстиле октор «сыйт», «сыйт» эдип учуп барала, потолокко тийерде, онон черет буркурап, төгүле берди.

Бу дезе советский танк туранын кийин јаныла келеле, өштүнинг солдаттарын көзнөктөрдөн түжүрө аткылап турган эмтир.

Бистин танктын анайда кенетийин једип келерин фашисттер чек сакубаган. Орус радист кандый тилле эрмектешкен болотон? — деп, өштүнинг радизи каныгып кайкап турган. Немецкий радист ижин билер, сүмелү болгон, је казах тилди ол билбеген. Ол ончозын угуп турган, је бистин танк канайда келерин бойынын улузына јартап айдып болбогон.

Ол танк бир ле минутка оройтыган болзо, бистин улус божоор эди.

Бу командир Узденовтын танкы болгон эмтир, јанында өскө танк јок болордо, ол бойынын танкыла келген.

Қачан өштүлердин ичкерлеери токтой берерде, Кузнецов он алынып, кара каны каткан бойынча, фашисттердин баштарына бойынын радиостанциязын оодо сокконына ачынып турарда:

— Је кем јок. Бойыннын ла бажын бүдүн болзо, јакшы. Рацияны бис таап албай, нөкөр, — деп, Узденов оны токунатты. Онон бойы дезе ары-бери ајыктап турала, сурады: — Мында рейхстагты аткадый эптү јер бар ба?

Джафаровтын шырказы өлүмичи эмес болгон эмтир. Ол јазылган.

Чөрчөктөр лө баснялар.

ЛЕНИНИН ЧЫНДЫГЫ.

(Белорус албатынын чөрчөгинен)

Эки карындаш кыра сүрүп, жерди көстинг жажыла сугарып туратан. Олордын ажын байлар блаап алатан, онын ордына десе ол карындаштарды соготон.

Карындаштар көп жылдардын туркунына шыралап журтаган. Айландыра журтаган өскө дө жоктулар бу карындаштардан онду журтаган эмес.

Анайда шыралап жүреле, олор чындык бедреп, Эне-Россияны эбирип барды. Айлар айланып, жылдар жылыжып өтти.

Олор чындык бедреп жүреле, абыска да барып иштеген, байларга да күчин жидирген, коёйымга да тоноткон. Же чындыкты кайдан да таппаган. Ак-жарыктын үстинде жокту кижиге чындык жок эмтир деп айдыжала, олор ойто бойынын журтына жана бердилер.

Ойто келип, фабрикада иштеп турарда, бир ишмекчи олорго мынайда айткан:

— Чындыкты билетен сок жаңыс кижиге бар. Ол кижинин ады Ленин, онын журтаган жери Питерде.

Олор көп күндердин, көп айлардын туркунына барып, Питерге једип келгендер. Көрүп турза, бир ишмекчи оромло барып јаткан. Карындаштар ол кижиден сурады:

— Ленинди кайдан табар?

Ишмекчи десе олорго айтты:

— Кожо баралык, мен слерди јетирип койойын.

Олор чүми јок теп ле тегин турага келдилер. Туранын ичинде эбиреде көп бичиктер бар эмтир. Олорды бир кижиге уткыды. Онын кийими чүмдү эмес, је ару болгон. Ол кижиге јалакай үниле мынайда айтты:

— Эзендер, нөкөрлөр! Кандый јакшы табыш айдарыгар?

Олор чындыкты канайда бедрегенин Ленинге куучындап бердилер. Ленин олорло узак куучындажып, фабрикада жүрүм

керегинде, журттардагы жоктулар керегинде сурады, онын кийинде мынайда айтты:

— Слер чындыкты бедреп, фабрикага барганыгар јакшы. Чындык кайда болгонын түрген билип аларыгар. Слер оны бойыгардын колыгарда тудуп јүредигер.

Байларга да кулдандырбай, којойымга да тоноттырбай, тартыжары, оморды да, каанды да сүрүп койоры керегинде Ленин оморго куучындап берген.

Карындаштар фабрикага ойто келеле, Лениннинг айдып берген чындыгын ишмекчилерге куучындап берген. Ол куучынды он кижии угала, јүс кижиге айткан, јүс кижии мунг кижиге айткан.

Лениннинг чындыгы јер үстине анайда јайылган. Ишмекчилерди ле крестьяндарды тартыжуга көдүрген. Омор каанды да, байларды да јенген. Албаты бойынын фабрикаларынын, јерининг ле јүрүмининг ээзи боло берген.

ЈАЛКУ АДАРУ.

(Изјү ороондордогы албатылардын чөрчөгги)

Иштенкей адарулардын бир билезинде јалку адару бар болгон. Чынын айткажын, ол чечектен чечекке учуп, омордын јулугын јийтен, је мөтти јууп алала, уйазына экелердин ордына, бойы ла јип алатан. Билереер бе, бу кандый адару болгон? Күн чыкса ла, ол уйазынанг чыгып келер. Јакшынак күн болотонын сезип ийеле, чымылдар чылап, бажын тамаштарыла јыжып, јаранып ийеле, соодонып уча берер.

Бастыра адарулар рамдарын мөтлө толтырарга, тыны кыйылганча иштенип тургулаарда, бу адару дезе чечектен чечекке учуп, ары калбанг, бери калбанг көөрөп, көкип, күндерди калас ла өткүрип јүрет.

Адарулар — иштенкей тындулар. Онын учун омор јаан удабай бу адаруны көргилебей барган.

Төнгөштөнг чыгатын үйттинг јанында јаантайын бир канча адару баскылап јүргүлеер. Омор уйазын тонокчылардан каруулдатылайт. Ого эн ле карган, эн ле судуфчы-бичикчи,

эн ле ченемел-сүмелү деген адарулар көстөлөт. Олордын белдери тас. Бу ненинг учун дезе, олор ол ло төнөштинг үйдине кирип-чыгып турганча, беллиндеги түктери тазал калат.

Бир катап каруулчык адарулар жалку адаруны уйазына кирип јадарда, туткылап алдылар:

— Эй, экем, сен база иштеер учурлу. Көрзөнг: бастыра адарулар иштегилеп јат. А сен дезе...

— Мен де кере түжине учуп, чек арып каладым.

— Күчинг чыкканча тегин јерге учпай, күчинг јеткенче иштеер керек — деп, ого каруулчыктар каруу бердилер. — Бу сеге бистинг баштапкы айтканыс болор — дежеле, оны уйазына божодып ийдилер.

Је жалку адару чек түзелбеген. Мынынг учун каруулчык адарулар эртезинде оны ойто ло токтодып алдылар:

— Иштеер керек, экем.

— Бу ла күндерде кыйалта јогынанг иштеп баштаарым — деп, жалку адару сөстөнг туура калбады.

— Јок, бу ла күндерде эмес — деп, каруулчыктар айттылар, — эртенги ле күннен ала иште. Калак бу бистинг айтканысты ундыдын — дейле, оны уйазына кийдирип ийдилер.

Эртезинде эниргери база ла андый болды. Је бу тушта каруулчыктар сөс айдарга јеткелекте, жалку адару озолоп унчукты:

— Эйе, эйе, өрөкөндөр, берген сөзимди ундыбагам.

— Ундыбаганынг биске не керек — деп, каруулчыктар чала кезем унчуктылар. — Берген сөзинди сен бүдүрип салар учурлу. Бүгүн он тогус май. Эртен, јирмеде, сен бир де тамчы болзо, мөт экелер учурлу — деп айдала, олор жалку адаруны уйазына өткүрип ийдилер.

Је эртезинде алдындагы ла күндер чилеп өтті. Јангыс ла күн ажар алдында тенери булуттап, соок салкын сокты.

Јалку адару эмди айлында кандый јылу, кандый јакшы болбайсын деп сананып, уйазына мендеп учуп клеетти. Је уйазы јаар өдөргө лө јадарда, каруулчыктар оны божоттоды:

— Јарабас — деп, олор соок унчуктылар.

— Мен айлыма кирерге турум! Бу кайтканаар! Бу менин айлым ине!

— Жок, бу иштегкей адарулардын айлы — деп, каруулчыктар каруу бердилер. — Жалкуларды бу дөөн божотпой жадылар.

— Мен эртен ле кыйалта жоктон иштеп баштаарым — деп, жалку адару сөс блаашты.

— Эртен деп сөсти жаңыс ла жалкулар айдар. Иштегкейге дезе кажы ла күн баалу — деп, судурчы адарулар айдала, жалку күлүкти чыгара сүрүп ийдилер.

Жалку адару кайда барарын билбей, бир эмеш учуп жүргенче, түн кирди, айландыра ай-карануй боло берди. Ол бир жалбыракка отурайын деген бойынча, жерге барып түшти. Көөркий соокко бастыра бойы калтырап, учуп болбой барды. А жердин үстиле жорголоорго кандый күч! Кажы ла сыргалжын ого жоон жыгындый, кажы ла таш кыр кире бодолот. Көөркий арт учында уйазына једип келерде, соок жаңмырдын баштапкы тамчылары тамырай берди.

— О кудай! — деп, ырызы жок адару комудалду кыйгырды. — Жаңмыр клеет, мен чарчап айабас эмтирим — деп, ол уйазы јаар болды. Је онын јолын туй тургулап ийдилер.

— Јаманым таштагар — деп, жалку адару јалынды. — Мени айлыма божодыгар, божодыгар, јайнап турым.

— Орой — деп, ого каруу бердилер.

— Божодыгар, агалар, эјелер. Уйкум келт, уйуктаарга јадым, соокко чарчап браадым.

— Орой келген!

— Ичике-ей, соогынай, соогынай! Килезегер меге!

— Јарабас!

— Мен слерди јайнап түрум! Өлөриме јеттим!

— Жок, сен өлбөзинг — деп, ого каруу бердилер. — Је сен иштеген улуска амыр кандый баалу деп бу түнде билип ала-рын. Јүр мынан ары!

Оны сүргүлөп ийдилер.

Бистин адарубыс үлүш канаттарын сүүртеп алып, соокко чарчай-чарчай, ого-бого бүдүриле-бүдүриле бодоп ло барып јатты. Анайып браадала, ол кенетийин кандый да орого, јартап айткажын, кандый да куй јаар антарыла берди. Ол сан төмөн антарылып браадарда, ого оро түп жок немедий бил-

дирген. Учунда ла ол куйдын түбине келип түшти. Көстөрүн ачып ийеле, онын алдында түрүлип калган жылан жатканын көрүп ийди. Күрен-кызыл белдү, жажыл өңдү жылан адаруга удура чурап ийерге, болчок бажын содойтып келди.

Жалку адару келип түшкөн жерин озо баштап куй деп бодогон, же бу куй эмес, жыгылган агаштын орды болгон оро эмтир. Жылан мында жаткан болтыр.

Жыландар адаруларды база жигилеп жадылар, адарулар — олордын карын да тамзыкту курсагы. Онын учун жалку адару жыланды көргөн лө бойынча көстөрүн жумунып, мынайда шымыранды: «Өлгөним бу туры. Ак-жарыкты база катап көр-бөйтөн эмтирим».

Же жылан оны жибеди, карын оныла эрмектеже берди:

— Кандый жүринг, адару? — деп, ол сурады. — Сен мындый орой бого айылдап келеринде, байла, жалку ла адару болбайдырынг.

— Слер чын айттыгар — деп, жалку адару тили толголып унчукты. — Мен чын ла иштебей жадым. Мынын учун мен бойым бурулу, бойым.

— Э-э, андый болзо — деп, жылан шоодылганду шыркырады. — Мен бу ак-жарыктын үстин база бир де тузазы жок курт-конгустардан арутап койотом; сени де, жалку адаруны, жип саларым.

Бу тушта жалку адару бастыра бойы шимирт эдип, кыйтыра берди:

— Ой, жарабас! Жок, ол жарабас!

— А ненинг учун жарабайтан? — деп, жылан чактырмазын чыгарды.

— Слер мененг бөкө лө болгон учун мени жип койорго тураар ба? Бот улус десе качан да анайтпас. Олор чындыкты билер.

— Эй, эй! — деп, жылан табылу түрүлип алды. — Сен улусты жакшы билетен турын ине. Слердин мөдигерди айрып алып турган улусты сен мененг чындык деп пе? Эх, жүүлгекти сени!

— Жок, керек бистин мөдисти айрып турганында эмес — деп, адару жаратпай унчукты.

— А неде деп?

— Олор бистен санаалу. Бот керек кайда — адару айтты.

— Ээ, андый дединг бе? Же, кем жок жакшы — деп, жылан каткырып, содос этти. — Мен сеге чын ла чындыктын бойын көргүзүп берейин бе? Көр! — дейле, ол адаруга чурап ийерге, тескери болды.

Же бу тушта адару багырып ийди:

— Слер мени ненинг учун жиирге турганыгарды билерим!

— Ненинг учун?

— Мен слерден санаалу учун.

— Сен мененг санаалу ба?! Ха-ха-ха! Эх, чимирикти сени!

— Чып ла чын. Мен слерденг санаалу! — адару айтты.

— Же кем жок — деп, жылан токтоп, жайкана берди. Кемибис санаалу болгонын көргөйис. Мыны куру сөс эмес, а эткен керек жартагай. Мындый бир санг башка керек эдели. Эң ле кайкамчылу керек эткенис маргаанды алатан болзын. Жөп пө? Маргаанды мен алзам, сени жип койорым.

— А мен маргаанды алзам? — деп, адару сурады.

— Маргаанды сен алзанг — деп, жылан бир кезекке тура түшти, — бу бого танды адырып, конотон турун. Жөп пө?

— Жөп — деп, адару унчукты.

Жылан толголып, ойто ло каткыра берди. Онынг санаазына бир сүрекей кайкамчылу эп-сүме кирген. Анайда бу аамай адару өлзө дө эдип болбос.

Онынг сананып тапкан немези мындый: ол кенейте ле ородонг сурт чыга коноло, бистинг адарубыс ондонорго жеткелекте, эвкалипт агаштынг чочогойын экелди.

Андый чочогойлорды балдар ийик эдип ойногылайтан, оны «эвкалипт-ийик» дежетен.

— Мен нени эдер эмежим, көр — дейле, жылан бойынын, чек ле буу ошкош, чичкечек куйругын чочогойго ороп ийеле, оны кенейте айландыра согуп ийди. Чочогой сүрекей түргөн айланып, чек ле күүлеп, бийелей берди.

Мынайып адару качан да эдип болбос! Жылан каткырып, көстөри чагылыжа жалтырап, женүлү жайкана берди. Же чочогой, бастыра ла ийиктелген немелердий, айланып турала, барып түжерде, адару мынайда айтты:

— Чындап та, кайкамчылу неме эмтир. Мен анайда качан да эдип болбозым. —

— Андый болзо, мен сени јип јадым!

— Акыраар, акыраар! Менин эдип билер немемди ак-ја-рыкта тынар-тынду не де эдип болбос.

— Сен андый кайкамчылу нени эдеринг?

— Мен бого ло јоголып каларым.

— Не? Не дейзин? Јоголып каларым дедин бе? — деп, јылан кайкаганду содос этти. — Мынан чыкпай ла јоголып каларын ба?

— Эйе, бого ло. Мынан чыкпай ла.

— Јер де дөөн көмүлбей бе?

— Эйе, јер де дөөн көмүлбей.

— Је, айса јогол. Көргөйис. А мыны эдип болбозон, мы-нен јакшы сураба. Сөс јогынан ла ап эттирип ийерим.

А керек мындый болгон. Байагы ийик айланып турганча, бистин адарубыс бу ороны бастыразын ајарулу шиндеп ал-тыр. Оронын чала кырында кичинек сарбайган јыраа, јок, јыраа да эмес, а јаан јалбырактарлу өлөң көрүнөрдө, көөркий сүреен сүүнтир.

Эмди адару байагы өлөңгө јууктай јорголоп келеле. мы-найда айтты:

— Је, синьор Јылан, эмди менин үдем келди. Слер ары көрөлө, үчке јетире тоолоп ијетен турыгар. «Ұч» дейле, мени оронын ичинен кайдан ла бедрегер. Је слер мени таппазаар.

Јылан ары көрүп, «Бир, эки, үч» — деп, чүрче ле тоолоп ијеле, бажын бурып, кайкаганынан оозын јаан ачып ийтир. Көрөр болзо, адару јок. Өрө көрди, төмөн көрди, сол ло он јаны јаар көрди, кайра болды, бастыра толуктарды ончозын тибирди, айландыра не-немелерди ончозын керек дезе тилле де јалады. Је бу ончозы темей болды: адару јок. Табылбады, көрүнбеди! Бу тушта јылан онын ийик айландырганы кай-камчылу да болзо, је адарунын јоголып калганы онон кай-камчылу деп билип ийди. Чындап та, ол нени эткен? Кайда јажынган? Канайткан? Билер арга јок!

— Э-э-эй! — деп, учы-учында јылан — унчукты. — Мен маргаанды сеге алдыртып ијдим. Сен кайда? Бери чык!

Бу тушта оронун кайда да түбинен угулар-угулбас чичкечек үн кыгылады. Ол адарунын үни болгон.

— А слер мени канайтпазаар да ба? — деп, үн сурады. — Мен слердин айткан сөзигерге бүдейин бе?

— Бүт — деп, жылан айтты. — Чертенип турум — бүт! Же көрүн, сен кайда?

— Мында — дейле, адару түрүлүп калган жалбырактан кенетийин чыгып келди.

А адару канайткан болор деп? Ол канайтпаган да. Адарунын жажынган өлөнгийн ады «меге тийбе» деп өлөн болгон. Мында, Буэнос-Айресте, ол көп жерлерде өзүп жат. Кичинек ле неме тийгежин, онын жалбырагы тулкулай түрүлө берер. Бот бу бистин адарубыс ол өлөннин жалбырагына тийип ле ийерде, жалбырак түрүлелө, оны өштүзинен жажырып салган.

Жылан аяарынкай эмес болгон. Мынын учун ол «меге тийбе» дейтен өлөннин онойдо беретенин билбеген. А санаалу ла кырака адару оны туку качан билген, мынын учун эмди жүрүмин аргадап алган.

Жылан нени де айтпаган, же адаруга берген чертин буспады. Түн коркушту узун, чек ле божобогодый деп билдирген. Ургун жааш жаап, токтоду жок күкүртеген, суу орого чек ле шыркырада урулып турган учун жылан ла адару оронун эн ле ыраак толугына жашынала, өйди кожо өткүргилеген. Коркушту соок ло карануй болгон. Кезикте жыланнын адару жаар чурап барар күүни келип турган. Адару көөркий коркып, жүреги та канча катап оозына келди болбоой. Түндөр мындый соок, узун ла коркымчылу болуп жат деп, адару качан да сананбаган. Ол жылу, жакшы төнөжинде алдындагы болгон кару жүрүмине кунугып, араайын ыйлап конгон.

Күн көрүнүп ле келерде, адару ородон учуп чыгала, бастыра адарулардын эрчимдү ижиле тудулган төнөш-уязына келип, ойто ло ыйлай салып ийди.

Каруулчыктар ого нени де айтпай божодып ийдилер. Адару тирү жанган болзо, бу өткөн түн оны үреткен, ого санаа-укаа кошкон, ол эмди качан да жалку, эш-неме этпес, калай-тенек болбозын, олар жап-жарт билгендер.

Олордын бу санаазы чып-чын болгон. Бу түннен ала бистин адарудан көп мөт экелер адару жок болды. А күс једип, бистин адарубыстын калганчы күни жууктап келерде, ол канайып та божобой турган болзо, је јиит адаруларды үредерге бир эмеш чөлөө ой тапты:

— Бисти сүме эмес, бисти иш, күнүн күнге эткен иш күчтү эдип јат, балдарым. Мен жүрүмимди корулаарга сүмеле жүк ле јангыс катап аргадангам. Је мен јаантайын иштеген болзом, балдарым, ол сүме меге керек те жок болор эди. Мен ол теп-тегин учуп жүреримде, иштеп жүргенимнен карын тын арыјтам. Јангыс ла ол тушта менде иштеер деген санаа-укаа жок болгон. Карын ол түн мени үреткени јакшы. Онон өскө теп ле тегин эш-кереги жок жүрүм жүрер эдим. А слерлер, балдарым, иштенигер ле иштенигер. Иш кижиге качан да јаман этпес. Канча ла кире көп иштензеер, балдарым, курсагаар анча ла кире тойу болор. Ол тушта јаан тоомјыда да жүреригер. Сын-аркагар да јенгил, санаагар да јарык болор.

ӨБӨГӨН ЛӨ КААН.

(Орус албатынын чөрчөги)

Бир каан јуртап јатты. Ол каан чөрчөктөр угарга сүрекеј тын сүүјтен. Јангы-јангы чөрчөктөр угарга јилбиркејтен. Онын јалчы чөрчөкчилери бастыра чөрчөктөрдү айдып койдылар. Онон каан јар этти:

— Мен укпаган чөрчөкти айдып берген кижиге кызымды ла кааннын јөөжөзинин кабортозын берерим.

Күүнзеген улус көп табылган. Князьтар, боярлар, генералдар, којойымдар келгиледи — је бир де тузазы жок. Кем-кем чөрчөкти айдып баштаза ла, каан кыйгырат:

— Билерим, билерим, андый чөрчөкти уккам!

Оныла керектер божоп јат. Кызын аларга келгендерди чыгара сүрүп иједилер.

Ол каандыкта јокту өбөгөн јаткан. Ондо айыл-јурт та, малаш та жок болгон. Келишкен ле јерде јадып, келишкен ле немени ичип, јип жүрген. Бир күн чала-была ажанар, кезик күнде торт ажанбай жүрет.

Ол бир катап аракы ичетен јерге јылынарга ла бир стакан аракы ичип аларга кирди. Садучы оны шоодып айтты:

— Каанга чөрчөктөр айдарга не барбай турун? Кааннын кызы көстөри талганча көрөт: сени сакып болбой туры.

Јокту шоотконын угуп, је бойы сананат: «Баратам, ченеп көрөтөм. Кааннын күйүзи мен качан да болбозым, је белең аш-курсактан бир-эки күн јип алайын».

Кааннын өргөөзине келди. Каан сурап угат:

— Не керектү келдин, өбөгөн?

— Сеге, кааныбыс, чөрчөк айдарга турым. Јангыс ла озо баштап мени азырап салзын деп, јакып сал.

Каан оны ајарып көрөлө, күлүмзиренди. «Је эр ле база! Чамчан јамачынын үстинде јамачылу, тарыска өдүтинди бу- дынга буушла тангып алган» деп сананды.

Је бир де неме айтпады.

Јоктуны азырап салгандар. Каан јууктагы боярларды ла болушчыларын јууп алала, ол келген кижиге јакылта берет:

— Чөрчөгинди айт.

— Менин өлгөн адам, — јокту кижиге ајдат, — бу бистин каандыкта бастыразынан бай кижиге болгон. Јаан, бийик тураларлу болгон. Ол туралардын үстиле күүлелер базап јүрүп, тенгеридеги жылдыстарды чокып туратандар. Бот кандый бийик туралар болгон! Олорды айландыра туткан маннын ичиге сүре- кей телкем болгон, јайдын күнинин туркунына күүле бир учынан экинчи учына јетире учуп једип болбойтон...

Каан, боярлар јара киришпей, унчукпай, ајарулу угуп отурдылар, өбөгөн ајдат:

— Онон арыгызын эртен айдарым, түште, пирогторды ла јымжак калашты јип, ажанып алган кийинде айдарым.

Энирде ажанатан јерге барды.

Эртезинде чөрчөкти онон ары айдарын уулалтты:

— Бистин оградада јети јашту бука турган. Онын бир мүүзинде бир күдүчи отурган, экинчи мүүзинде — экинчизи. Күдүчилер шоорлор ойноп, сыгырткыштарла сыгырып, ко- жондоп турдылар, је олор бойлорын көрүп, үндерин угуп болбогондор. Бисте бот кандый јаан бука бар болгон...

Каан јара киришпеди, боярлар да унчугышпай отурдылар.

Чөрчөкчи өрө турала, айдат:

— Чөрчөкчинин учун эртен айдарым, же бүгүн амыраар өй жетти.

Эгирде ажанар жерге барды.

Каан айдат:

— Боярлар, нени эдерис? Андый чөрчөкчи мен укпадым, же мындай тарыска өдүктү кижиге кызымды мен бербеске турум.

Чөрчөкчини канайда мекелеп жандыраарын шүүштилер.

Князьтар ла боярлар шүүже бердилер. Сананып, сананып, арт учында мындай шүүлтеге келдилер:

— Кааныбыс, сен бу чөрчөкчи уктым деп айт, бис бастырабыс жөмөжип айдарыс: «Билерис, ол керегинде укканыс». Керекти быжулаарга бичик белетеп салзын деп жакылта бееер, бу бичиктин алдына бис бастырабыс бойыбыстын колыс салып берерис.

Анайда эдерге жөптөжип алдылар.

Өбөгөн омордын жөптөжип алганын билип ийген, же унчукпай турды. Эртезинде, түште ажанып алала, бир де неме билбеечи кижиге болуп, отуруп алала, чөрчөкчи омон ары айдарын баштады:

— Өлгөн адамда бир бее бар болгон, үч күннин туркунына жерди айланып мантап келетен. Ол бее кажы ла жылда үч катап төрөйтөн...

Крестьяндар ла боярлар каан жаар көргилеп, күлүмзиренип турдылар, же чөрчөкчи айдып ла туру:

— Бистин алмарларда толтыра алтын ла мөңүн болгон. Сен, каан-государь, ол өйдө өдүшке бир кайырчак алтын алган, же бу күнге жетире бербедин...

Каан мында кыйгырып ийди:

— Билерим, билерим!

Князьтар ла боярлар жөмөжөт:

— Билерис, мындай чөрчөкчи укканыс, онын учук бичиктин алдына кол саларга белен турубыс.

Омор жерлеринен туруп, бичиктин алдына колдорун салдылар.

Өбөгөн бичикти алала, айдат:

— Оны уккан болзогор, онын учун бичикке колдороор салып берген болзогор, улу каан, төлүни төлөгөр.

Ол өйдө каан билип ийди: «Тарыска өдүктү өбөгөн оны мекеlep салган!»

Канайдар да арга жок болгон: айткан сөс — аткан ок. Бир кайырчак алтынды уруп берерге келишти.

Жокту өбөгөн акчаны алала, сайрап жада берди. Ол эмдиге жетире жырғап журтап жаткан дежет.

ЖАЛКУ КАРЫНДАШТАР.

(Алтай чөрчөк)

Жебрен өйдө бир катап Туулу Алтайда сүрекей соок кыш болгон эмтир. Тазыраган сооктор, сыгырышкан шуургандар агаш-ташты, агын сууларды өзөгин өткүрө тоңгуруп ийген. Жука тонду оок-теек кушкаштар, орук жолду тындулар, колбуттары ужыгылап, коркойо отура чарчагылап тургандар. Жылу тонду Ыкү ле Мечиртке де арай чарчабай, ай богоокторы шапылдап, арай өлбөй кыштап алган эмтир.

Жастын жылузын Ыкү ле Мечиртке жүк арайдаг сагып ала-ла, экү биригип, келер кышка одын-садын белетеп алар керек деп жөптөшкөн болтыр. Же жай келерде, озор чалдыгып, одын белетеерге жалкууруп, калас-тегин отуруп калгандар.

Күскиде кыру (түжүп, сооктор башталарда, Ыкү ле Мечиртке өткөн кышты эске алынып, одын белетеер керек деп санана бердилер. Жоон-жоон жадыктар жатканын көрзө дө, малта кирее тударына күчсинип, бой-бойлоры жаар тазырак көстөриле көрүшкилеп, талбак канаттарыла жайышкылап отурдылар.

— Акыр, уул! Бу жадык-төнгөшти жазырада чаап жүрген Томиртканы жалдаза кайдар? — деп, үрпейген Ыкү Мечиртке карындажына айдат. — Ого жүк бир-эки жадыкты томырып берер болбой.

— Айтканаар чын, ага! Мен оны барып, айбылап көрөйин — дейле, Мечиртке уча берди.

Иштенкей Томирткада не болзын. Эки-үч конокко чокып, көк-жакыл жадикты көп жерден томырып берди. Онон жалын некеп, Үкү ле Мечирткеге келерде, Мечирткези тазырак көс-төринде от чагылып, талбак канаттарыла талайып кыйгырды:

— Кедери жү-үр! Айдышкан аайынча айбыга иштеген жогын ба! Ары чы-ык!

Үкү ле Мечирткеден бош чөккөйлө, кайран Томиртка кара терин арчынып, кара жерге «шайт» этире түкүреле, бойынын керегине уча берди.

Жалку-жабу Үкү ле Мечиртке десе кара Томиртканын томырып берген одынын жалкузынан жарып та, кургадып та албаган. Олор эмдиге ле бойлорун айбылажып, эдетен ишти эки-бойына жарбыжып отурат:

— Уй, уул! Уй, уул! Уй, уул! Ол одынды жарзан, от одурып ийзен, уул! — деп, соокко тоңуп брааткан Үкү кичү карындажын — Мечирткени айбылап, үкүстөп отурат.

Онызынан да жалку Мечиртке десе жаалактанып алган ла тоңуп брааткан коркок тумчугыла «жарс-жарс» этире чайнанып, удур шылтактанып отурат:

— Жоок! Токпок жоок! Көгөрө тоңуп калган жаш жадикты жара чабар күчим жоок! Жо-ок! Токпок жо-ок!

Үкү ле Мечиртке ошкош, алды-кийнин сананбас жалкулар бистинг де өйдө бар.

АГАШ КЕЗЕЕЧИ ЛЕ СУУНЫН ЭЭЗИ.

(Индуc албатынын чөрчөгү)

Бир катап агаш кезеечи суунын жарадында агаш кезип турды. Кенетийин малтазы колынан уштылып, сууга түжө берди. Агаш кезеечи санааркап, ачузына чыдашпай ыйлай берди. Онын ый-сыгыдын угала, суунын ээзи жаратка чыгып келди. Агаш кезеечи не болгонын чынынча айтты. Суунын ээзи терен суунын түбине ойто түжүп, онон алтын малта чыгарып келди.

— Эй, нажы! Бу сенин малтаң ба? — деди.

— Јок, менин эмес — деп, агаш кезеечи каруузын жандырды.

Суунын ээзи база түжеле, мөнгүн малта экелди.

— Бу база өскө малта — деп, агаш кезеечи агын-чегин айтты.

Үчинчи катап түжеле, суунын ээзи агаш кезеечинин темир малтазын экелди. Оны көрөлө, агаш кезеечи аайы-бажы жок сүйүп, алкыш-быйанын айдып турды.

Агаш кезеечинин ак-чек, кемзинчек, чындык болгоны суунын ээзине сүреен жарады. Ол жокту ишчиге алтын ла мөнгүн малталарды база берип ийди.

Агаш кезеечи айлына жанып келеле, айылдажына не болгонын ончозын айдып берди. Айылдажы десе күйүнчек, ачап кижиге болгон. Куучынды угала, жүгүргенче барала, жаман малтазын сууга чачып ийеле, ыйлап отурды. Суунын ээзи сыгытты угуп, суудан чыгып келеле, не болгонын сурап укты. Алтын малтаны суудан чыгарала, сурады:

— Бу сенин малтан эмеш пе?

Алтын малтаны көрөлө, агаш кезеечинин айылдажы торт кыйгырып ийди:

— Эйе, эйе, ол менин малтам, меге беригер!

Онойдо айдып, ол малтаны суунын ээзинин колынан блага берди. Суунын ээзи десе төгүндү билип ийеле, алтын малтадан болгөй, ачап кижинин бойынын да малтазын алып бербеди. Онын үстине төгүнчини уятап адылды.

Анайып, ачап кижиге айлына куру жанды.

И. А. Крылов.

КУУК ЛЕ ПӨТҮК.

«Сүүген најым, күндүлү Пөтүгөжим!

Кандый үнгүр, омок угулат сенин үнин!» —

«А сен, Күүгим, менин күним,
Кандый коо, жараш күүктеп жадын!

Сендий кожончы кушты

Агаш аразында укладым». —

«Сени, кумым,

Мен јажына угуп отургадыйым». —

«А мен, јаражым,

Кудайды адап, чертенип јадым:

Сен күүктебей ле барганда,

Кунуга бередим.

Катап качан кожондогой деп

Сакуп болбой отурадым.

Мындый үн сеге кайдан келген?

Ару, чичкечек, кеен!

Слер, Күүктер,

Бойыгар јаан эмес куштар;

Је үнигер

Торчыктын да үнинен артык угулар». —

«Алкыш болзын, кумым!

Мен төгүндебей айдадым:

Сен райдын да кужынанг артык

Кожондоп јадын.

Онызы чын деп ончо тындуларды

Кереге тартарым!»

Олорды угуп отурган Боро кушкаш,

Эрмекке кирижип, айтты:

«Најылар!

Слер бой-бойыгарды

Тамак тунганча да мактазагар,

Ошкош ло,

Неге де јарабас слердинг кожонгыгар!»

Ненин учун олор,

Килинчек те болорынан јалтанбай,

Онойдо кылынган?

Күүк Пөтүкти мактаган учун,

Пөтүк Күүкти мактаган.

КУУ, ЧОРТОН ЛО РАК.

Нөкөрлөр ортодо јөп јок болзо,

Олордын кереги јылбас,

Бүдүрген ижи де иш болбос,
Күчтери ле чыгар калас.
Бир катап Куу, Чортон ло Рак —
Ўчү кошту абра апарар дешкиледи.
Ўчүлези абрага јегинип,
Терелери сыйрылганча оны тарткылады.
Абрадагы кош уур эмес те болзо,
Је абра јеринен чек кыймыктабайт:
Куу оны булутту теңери јаар тартат,
[Рак кедерлеп, кайра апарат,
Чортон дезе суу јаар јүткүп барат.

Олордын кемизи бурулу,
Кемизи акту —
Анда бистинг керегис јок туры.
Је байагы абра дезе амдиге ле
Турган ла јеринде туруп калды.

Тындулардын жүрүминен

Л. Воронкова.

БУУРЫЛ ЭЧКИ.

Таня ажанып, көзнөк жаар көрүп отурды. «Бу Снежок эмдиге не көрүнбейт не» деп сананды.

— Жаана, Снежок кайда? — деп, ол сурады.

— Оны кайда барган болор деп! Бир аяк мүн ичип алала, кирнестенин алдында уйуктап жат — деп, жааназы айтты.

Таня токунай берди: Снежок аспай жанып келген турбай.

— Жаана, мен слерге чечектер экелгем — деп, Таня айтты. — Слерге бу, мынызы десе таадама. Олор тату, жип көрзөгн дө.

Жааназы чалдыгып калган сары чечектер жаар көрди.

— Жок — деп, каруузын жандырды, — мен олорды жип бол-бозым: менде тиш жок. Онын ордына олорды таадама апар.

Таня чечектерин тудунып алала, таадазына барды. Таадазы туранын ары жанында малтала казыктар учап отурган.

Таня таадазынын жанына, барбак кайыннын жуугында жаткан бир чирик тоормоштын үстине, отуруп алды.

— Таада, бу чечектерден жип көрзөгн — деди, — олор, сахар ошкош, тату.

— Акыр, сагып ал — деп, таадазы каруун жандырды, — бир жирме кирези казыкты учап койзом, чечектерингле күндүлө.

— Таада, сен мындый көп казыктарды нени эдерге учап жадын? — деп, Таня сурады. — Олор сеге не керек болды?

Олор колхозко керек — деп, таадазы карууна айтты. — Мааланын жемирилип брааткан чеденин жазаар керек, база мал туратан чеден тудар керек. Онон башка, бистинг сад өскүрөөчи Федот Иванович жаңы отургускан агаштарды эби-реде чеден тудуп берзин деп база сураган. Сен неге керектү немелер деп сурап жадын.

Таадазы жаңы отургускан агаштар керегинде айдарда, Тания бойының жуукта жаңы отургускан агаштарын эске алынды. Ол тура жүгүрди:

— Мен отургускан талдарымды барып көрөйүн, чечектерим тоормоштын үстинде чүрчө жаткай.

Тания каалгазынан чыгып ла барала, тың кыйгырып ийди:

— Кедери бар! Жүр мынан ары!

Деремненин ичиле тенип жүргөн буурыл эчки кичинек талдарга жууктап келеле, олордын чичкечек корболорун жытап, кажызын жип ийеин деп сананып тургандый билдирди.

Тания колдоруyla жаңып, эчкини кыйгы-кышкыла үркүдүп ийерге албаданды. Же ол Таниядан бир де эмеш коркыбай турды. Карын ол ичкери тап эделе, бажын төмөндөдүп, курч мүүстерин Тания жаар бурыды. Танияда дезе агаш та, чырбагал да жок болгон. Айдарда ол болчок балкаш алала, оны эчки жаар мергедеди, же эчки бир де коркыбай турды.

Ол тушта Тания айландыра аыктанып турала, чеденде илип койгон судомойканы көрүп ийди. Тания оны алала, эчкинин мүүстерине сого берди. Бу ого жарабады. Качан эчки бышкырып, бажын ары-бери буландада берерде, салбар судомойка онын мүүстерине оролып калды. Мында эчки бажын онон тың буландада берди, же судомойка мүүстеринен түшпей турды. Анайдарда эчки коркыйла, туура мантатты. Тания дезе онын кийнинен кыйгырганча жүтүрди:

— Судомойканы кайдаар апарып жадын? Бис полды неле јунатаныс?

Учы учында эчки сагыжына не де кирип келгендий токтой түжүп, кайыннын жаына жууктап келди. Онон мүүстерин кодыр агашка јыжып, судомойканы мүүстеринен айрып алды.

Тания дезе судомойканы алала, ыйлаганча таадазына келди.

— Таада, эчки бистин отургускан агажактарысты арай ла јибеген.

— Же јибеген ине! Не ыйлап жадын?

— Айса болзо ол катап келеле, јип салар.

— Айса болзо, јип салар. Айса болзо, койлор келип кемип салар эмезе уйлар келип тепсеп салар.

— Таада, эмди канайдатан?

— Канайдатан деп туку качан сураар керек болгон. Агаштарды јерге кадап ла койгон кийинде, божогоны ла ол деп сен бодогон. Керек андый ла јенгил неме эмес эмей. Отургузып салган болзон, оны кичееп көрүп, уй-малдан чеберлеер керек.

— А оны канайда кичеейтен?

— Элден озо оны айландыра манап, чедендеп алар керек.

— Таада, айса оны капшай чедендейлик пе? Онон башка удабас ого база кандый-кандый мал келер. Бистин талдарысты бука келип тепсеп салза, не болорыс? Бука судомойкадан коркыбай јат. Таада, мен сеге ман тударга болужарым.

— Је бот, сенин де отургускан агаштарыңа чеден керек — деп, таадазы айтты. — Сен дезе казыктар не керек деп сурап турган.

Таадазы јерге төрт казык кадайла, отургускан агажактарды шерделерин јуук эдип чедендеп салды.

Эмди Таянын агажактарын кем де тийбес — уйлар да, койлор до, буурыл эчки де ологго једип болбос. Олор эмди јакшы өскүлеер.

И. Шинжин.

КӨКТЕКЕ.

Јай келген. Ол биске јаан байрам.

Мен адамла кожо тайга јаар ууландым. Сары-Кобы деп јерге једеле, мында он күн кире јаттыс. Алты јүс кой — ол бистин беш-алты тын кой эмес. Колхозтын малы ас деп пе. Јок. Энем ле адам олорды канча кире кабырган. Тоозы јок күндер өткөн. Бу күндерди јангыс ла айларла тоолоп јат. Онон — јылдарла. Көп јылдардын туркунына мал кичееп јүреле, энем эки будынан сарзу оорула оорып, базып болбой јат. Эх, көөркийди! Эмди онтоп-сыктап, айылда ла јадат. Иштеер ле күүни бар. Је канайдар. Оорунын табылары јенгил, јазылары та болор, та болбос. Ого коштой, энем јаш балалу.

Кыжыла школго үренип, арып калганымнан ба айса јайды сүүп турганымнан ба, тайга-таш ла јаар барар күүнип келер.

Айдап алган койлор до, байла, сүүнетен. Олор мааражып, үзүгү жоктон ичкери барып ла жадар, барып ла жадар. Канча жүс койдын ортозында бистин Көктеке бар. Чынын айтса, ол серке. Эки мүүзи узун, ээк сагалы да узун. Керек десе сыргазы да бар. Бистин улус оны «теке» дежетен. Эмезе «көктеке».

Көктеке качан да болзо — койлордын алдында. Отогылап жүрзе, ортозында жүрүп жадар. Же ары ла болзо, ол — ончозынан озо.

Жаш тужында Көктеке жаантайын айылда ла жүретен. Айылга жүрүп, неге үренбеди, нени укпады, нени көрбөди деер. Эң ле артыгы — ол ончо немени ондоп, керек десе болужайын да десе, онын табы. Энем ле адам оны жаңыс ла ноокызына болуп эмес, же анайда ок жаан болужы бар учун тудуп турган. Ого коштой ончо койлор Көктекеге база үренижип калган. Көктеке ыраак барбаза, койлор до ырабас.

— Аймакта жуун. Сен койлорды жаңыскан суудан кечирип айдап апар.

— Көктеке барза, кем жок кече ле берер болбойыс — деп, мен айттым.

Не-немени адамнын адына коштоп ийдим. Кер ат бу керекке үренип калган. Бышкырып салып, жолой отоп, барып ла жадар. Койчынын ады андый, керек десе койлордын кийинен де барып жадар. Мен адыма минип алала, койлорды кечү жаар айдадым. Ончозынын алдында — Көктеке, оны ээчий койлор араайынан баргылап жат.

Күн өксөп келген. Суунун шуулты угулат. Меес жерлерде өркөлөр чатылдажат. Ару жерде талан-келен кожоңдоп, содон ташка отура берет. Суунун эки жанындагы аркаларда жаактары талбас күүктер эдет.

Кошту атты суу ол жаына кечирип салдым. Койлор суу ичкилеп, токунай бердилер. Озо ичкендери кайра болордо, кийиндегилери суу ичерге ичкери келет. Көктеке мында ок, олардын алдында.

Койлорды сууны кечсин деп, кечү жаар айдадым, же олардын кечер күүндери жок. Жаратка шаалып калган тургулайт. Мактулу Көктеке де кыймыктанбайт. Койлорго не болзын?

Олор, мериностор, тургулап ла јат. Айдазам да, кыймык та эткилебейт.

Мен суунын ол јанына кечеле, ачышып та турзам, Көктекени эрке үнле кычырып тургам:

— Теке, теке! Көктеке, Көктеке! Чуу-чуу-чуу!

Је Көктеке кыймыгы да јок турат. Чат неме болбосто, бир јаан мериносты тудуп, чичке күрдиг үстиле чиректе. Чек кыймык јок.

Калганчыда ла Көктекени тудала, суу јаар чиректедим. Је ол суунын јарадына эки-үч ле алтам басты. Онон көзин кыландадала, онон ары бир де баспады. Койлор база кыймык та эткилебеди.

Чат неме болбосто, суунын ол јанына кечирген немелердин ортозында јаткан кой тере тонды алала, ойто бу јанына кечтим. Койлордын кийнине, көрүнбес јерге барып, ол тонды антарала, кийип алдым. Эмди араайынан чыгып, айу чылап, огурып ийдим. Койлор мен јаар көргилеп, тыгылыжып, ийджип чыкты. Көктекени көрзөм, мүүзи сүүрейип, эки-үч катап бышкырган ла јерде суу јаар калып ийди. Оны ээчий койлор суу јаар борбос-борбос калып турды. Олордын кезиги сууга калыйла, аккан ајас кечкилеп турды.

Анайып койлорды јүк арайдан кечирип алгам. Је онон ары күр салбаган эки айры суу бар болгон. База ла кыйыншыра башталды. Је канайтсам да, койлордон болгой, Көктеке де сууны кечпей, ойто блаажып турды. Арт-учында бош арийла, олорды ортолыктагы ак јаланда откордым.

Ак јаланнын өлөңи јап-јажыл болгон. Эбиреде жүзүн-башка куштар кожондоп, ыраактан күүктер јыңкылдап турды. Тал түштин кийнинде койлор тебеелеп, јаткылай берерде, мен де јадып, амырадым.

Адам бозом энирде келди. Ол, байла, не болуп турганын сезип угуп турала, айтты:

— Көктеке сеге үренбеген. Сен де оны јетире билбезинг.

Бис койлорды айры суунын јарадына айдап әкелдис. Је олордын кажызы да кечпей турды. Адам өдүгин суурала, штанын тизезинен өрө түрүп алды. Онон суунын талортозына јетире барала, «Теке, теке! Је кел бери, кел бери» — деп кы-

чырды. — Бери, бери. Алдырбас. Теке, теке. Көктеке эмеш мойножып турала, бышкырып, сууга кирди. Ол суунын ортозына жууктап келерде, адам онын ары барды. Жолой «теке, теке» ле деп турды. Койлор Көктекени ээчий барып кечтилер.

— Бот андый, Киндик. Көрдин бе? — деп, адам айтты.

— Сүрекей — дедим. — Ол слерди сүүп жат. Онын учун андый.

— Жок, балам. Көктеке меге үренип калган. Ол сагышту. Бистин Көктеке ненин учун сагышту болгонын ол тужында адамнан сураарга ой келишпеди, бош жок болгон.

Бис койлорды айдап, жаңы турлуга бозом энирде, аяас тегериде жылдыстар суркуража берерде, жеттис. Келген бойынча койлорды чедендеп, айылга от салып, ажанып алала, уйуктай бердис.

Түн ортозында адам мени ойгозып ийди.

— Киндик. Көктеке маарап туры.

Мен бажымды өрө көдүрүп уксам, ол чын ла маарап турды. Адам окту мылтыгын алып, тышкары чыкты. Мен ээчий чыктым. Түн кап-караңгуй. Бир де эзин сокпойт. Агаш аразында тымык-тымык. Көктеке маарап божобойт.

Адам чеден жаар бир эмеш базып барала, мылтыгын өрө көдүрди «Тухх!» эткен табыш жаңылана берди. Тымык кейде тарынын жыды жайылды. Көктеке мааражын токтотты. Бис бир эмеш турала, үйге кирдис. Эртезинде чайлап отурала, адам айтты:

— Түнде кандый да ан келип жүртир, теке онын учун маараган.

— Ол ийт эмес, кайдан билип жат? — деп, мен адамнан сурадым. — Жыт алып жат па айса сезип жат па?

— О, Көктеке ийтле түней. Ол жаман жыт алза, эмесе ненинени сессе, маарай берер. Тегин жерге маарабас. Сен оны билип жүр. Көктеке барда, мен ийитти де көп керектебей жадым.

Бир катап адам өзөккө түшкен. Мен айлымда жаңыскан арткам. Койлор тойоло, агаштын көлөткөзине тебеелеп жаткылай берген. Мен десе курсактанып алала, ташка отурала, бичик кычырдым. Изү күнге отурала, уйкум, келген. Ол бой-

ынча карамтыга бертирим. Онон мени не де јулкуй бергени сезилди. Уйкуга самаарып, билинип келзем, Көктеке мени мүүзиле түртүп, чамчамнын јенинен тарткыжап турды. Оны алан кайкадым. Койлор јаар көрзөм, олордын көп сабазы јогыла. Өзөк јаар көрзөм, олор агаштын аразы јаар борондожып киргилеп браатты, байла суузаган болгодый.

Көктеке менин ойногонымды билип, мен јаар јалакай көрүп турды. Мен ого баштыктын түбинде арткан калаштын кичинек сыныгын бердим. Онон жаагын тырмап, эмеш эрке-леттим:

— Теке, текечегим... Оо, дезин, текемди. Кандый јакшы текечегим. Анайып Көктекенин болужыла ойгоноло, койлорды сугарып алдым. Бу керекти бир күн эске алынып, адама куучындадым. Адам лаптап угала, меге алдында Көктекеле болгон јилбүлү учуралдарды куучындап баштады.

— Сеге эмди јүк ле он үч јаш, Киндик. Онын учун улустын айтканын тыгдап јүр. Јаман-јакшыны јаак ачпай ук... Бу мен сеге мында айттым не. Ол Көктеке сагышту деп. Эмди онын сагыштузын бойын билдин, көрдин. Бүтпей турган болзон, ук... Былтыр койлоп јүрүп адымды өзөктө армакчылап салгам... Тулаан ай болгон. Күн изү чалып турган... Мен ары-бери јүрүп, арыйла, јаткан бойынча карамтыгып калтырым. Канча кире уйуктаганымды билбей тургам. Не де мени түртүп, јалмажымды чапчып турганы билдирди. Ойгоно чарчап келзем, Көктеке јанымда. Ол мени чапчып турды. Је ойгонып келгенимди көрөлө, токтой берди. Је ол ок өйдө кандый да сергелен болуп, кулактарын сүүрейтип алала, кыр јаар көрүп турды. Јаан удабады, меесте таш тоолонуп түшкени угулды. Ајыкта ла ајыкта. Неме көрүнбей турды. Андый да болзо, «Көктеке мени тегиндү ойгоскон эмес» — деп сананып, кыймыктанбай отургам. Мылтык јанымда болгон. Көктеке де база... Анайып отурганчам, койлор үркүп, өзөк јаар манташты. Бир ле көрзөм, аркадан үч бөрү чыгып келди. Отурган јеримнен тура јүгүрип, «Ай, уй» — деп кыйгырала, мылтыктан бир тарыйын аттым. Эки бөрү агаш аразы јаар болды. Учинчизи койго јууктап келди. «Акыр ла сени» — деп сананала, ол ло јерине јыга аттым...

Адам куучындап божойло, кезик өйгө унчукпай отурган. Онон база бир учуралды эске алынып, айтты:

— Бир жыл жаскыда, койлор төрөп турарда, мындый неме болгон... Күн кырдан ажа берген. Энен койлорды кажаганга кийдирерге жууп турала, көрзө, Көктеке жок. Ол кырдан түшпей, болчок таштын үстинде маарап турган эмтир. Энен барала, айдаар болзо, түшпес. Онон кичинек жуукага мантап барала, анда база ла маарай берди. Энен лаптап көрүп турар болзо, жуукада жаш кураанду кой артып калтыр. Көктекени кураанду койло кожо айдап экелген...

Мен бу куучынга бүдүп те, бүтпей де тургам. Же адамла кожо жайдын учына жетире кой кабырып жүреле, ончо неме чын айдылган деп бүдүп, адам энемле экү Көктекени көп жылдарга чыгара ненин учун тудуп турганын билдим. «Чын, малчынын нөкөри жаңыс ла оныла кожо иштеген кижиге эмес. Азыраган ийди де, малы да чындык нөкөри болотон эмтир» — деп санандым.

В. Бианки.

ЖАРТЫ ЖОК АН

Бистинг колхозтын улузы картошканы күскиде казала, карагайлардын ортозындагы орого уруп койотон. Оңдо жер кумакту учун, көмүп салган картошко кыжыла жадала, тонбойтон. Жаскыда оны кумактан кодороло, отургузуп жат.

Карагайлар ортозында десе терең оролор артып калатан.

Бир катап бистинг колхозчы карагайлар ортозыла басып отурала, ородо не де табыштанып турганын укты.

Ол орого басып келеле көрзө, оронын түбинде чек таныш эмес ан: сыны кичинек ийдичек кирези, бойы туп-тулку, ак ла кара түктү.

Колхозчы малталу болгон. Ол көп сананбай, бөкөйип келеле, анычактын бажына малтанын төбөзиле сокты.

Анычак жыгыла берди.

Колхозчы оны ородон чыгарып алды, ийнине ажыра салып алала, айлы жаар басты.

Анычакты полго түжүрүп ийеле, уулдарына айтты:

— Көрзөгөр дө, карагайлар ортозынан сан башка анычак өлтүрип алдым. Мен онын адын билбезим.

Jaан уулы анычак jaар көрзө, кыскачак бутту, чочко тумчукту ан болордо, ол айтты:

— Бу jerлик чочконун балазы.

Ортон уулы анычактын тырмагын ајыктайла, аннын тырмактары узун ла коркушту болордо, — айтты:

— Бөрүнун балазы.

Кичинек уулы анычактын үстүги эрдин көдүреле, тиштерин ајыктады. Аннын тиштери курч болордо, ол айтты:

— Айунын балазы болбой.

— Jок — деп, колхозчы айтты, — бу jerлик чочконун балазы да эмес, бөрүнун де балазы эмес, айунын да эмес. Биске ол чек таныш эмес анычак. Мен агаш каруулдаачынын айлына барып келейин: ол билер учурлу.

Ол бөрүгун кийип алала, түрген чыгып, эжикти jaап ийди.

Jaан удабай, ол агаш каруулдаачыла кожо келип, эжикти ачат, онын үч уулы үчүлези печкенин үстинде корчойып калган отурдылар. Олор адазына бир үнле кыйгырдылар:

— Ада, кирбегер!

— Ол тынду, ада!

— Кижини тиштеерге турар!

Колхозчы бозогодо тура калды, анычак десе онын буттарынын ортозынан уштылып чыгала, кыркылдап ийеле, агаштын ортозы jaар мантай берди.

Колхозчынын кийнинде турган агаш каруулдаачы арбана берди:

— Сен оны чала өлтүреле, экелген турун ине! Ол агаш ортозынын аны, онын тыны бек. Онын ады борсук. Ол ичегенде жадып, агаштын тазылдарын, бакаларды јийт.

Печкенин үстиндеги балдар үн алыжып сурадылар:

— Улусты ол јибей јат па?

— Улуска тийбей јат — деп, анчы айтты.

— Бис десе коркушту коркыганыс!

Балдар печкеден түжүп келдилер.

— Эх, билген болзобыс, бис ого быжырып койгон картошка берер эдис — деп, уулчактар комудашты.

ХРОМКА.

Мен кемеге отуруп, жүзүп браатсам, кийнимнен жаантайын кожо андап жүретен Хромка деп суукужым жүзүп клеедер. Бу алдында жаланнын суукужы болгон, эмди десе ол меге, кижиге, болужып жүрет. Жаланнын эркек суукуштарын бойынын кыйгызыла менин жапажыма кычырып берет.

Мен кемеле кайдаар ла баргамда, Хромка тудуш ла менин кийнимнен жүзүп жүрет. Качан ол неле-неле соодой бергенде, мен жыраанын ортозында жажынып алала, «Хромка!» деп кыйгырып ийзем, ол ончозын таштап ийеле, менин кемемнин жанына чүрче ле учуп келер.

Кичинек Хромкала мындый түбек болгон. Качан суукуштын балдары жарылып келерде, бис баштапкы өйдө оморды кухняда тутканыс. Оны чычкан сезип салган болтыр. Удабай ла ол толукты ойо кемиреле, тежиктең өдүп келген. Чычкан суукуштын балазын тамажынан тудуп алала, бойынын тежиги жаар апараткан өйдө, суукуштын калактаганына бис жүгүрижи келгенис. Айдарда суукуштын балазы тежикте кысталала, арткан, чычкан десе кача берген. Онон бис ол тежикти туй кадап салганыс, же бистин суукуштын балазынын тамажы сынык артып калган.

Оны эмдеп аларга бис нени этпеди деер: тагышкактап та турадыс, тамажына жаба агажак та тагып, эм де салып, сыймап та турадыс — не де болушпады, суукуштын балазы жагына аксак артып калды.

Жүзүн-жүүр куштардын ла анычактардын ортозында аксакка жүрерге сүреен коркымчылу: ненин учун десе, ооруларын омор эмдебей жат, күч жокторына килебей, карын өлтүрип саладылар. Бойлорынын ок суукуштары, бойлорынын ок такаалары, индюшкалары, кастары — ончолоры Хромканы чокып ийерге албаданып тургылаар. Анчадала коркуштулары кастар болгон. Бу жаан кушка суукуштын мындый кичинек балазы не де эмес дегедий, же кайдан! Кас маскадый чокуштарыла тамчыкактый ла немени өлтүрө чокып саларга албаданып турат.

А суукуштын кичинек аксак балазында канча јаан санаачак бар деп бодоп тураар? Жок ине. Же андый да болзо ол агаштын кузугы кирези бажычагыла оны жаңыс ла кижигорулап алар деп билип алган.

Килемјизи жок жүзүн-жүүр утку куштар онын жүрүмин айрыгырга турдылар. Онын тамажын чычкан кайрып салганында көөркийде не буру бар? Бис кичинек Хромканы бастыра жүрегистен сүйүп, оны кичееп ле ого килеп жүргенис.

Бис оны бойыска корулап аларга алганыс, ол биске үрене береле, бисти ээчип, кайда ла кожо жүрер боло берген. Качан ол эмеш жаанап өзүп келерде, биске өскө суукуштардын канаттарын кескен чилеп, онын канаттарын кезерге келишпеди. Жерлик суукуштар, ар-бүткенди бойынын төрөлине бодоп, айыл-журттын жаанынан уча берерге амадагылап туратандар. Хромканын бистен учуп барар јери жок болгон: улустын айыл-журты онын журты боло берген. Анайып Хромка улустын айыл-журтынын ортозында жүрер болуп калган.

Онын учун мен бойымнын кемечегимле суукуштар андап браатсам, Хромкам мени ээчий бойы жүзүп жүрет. Мени таппай калганда, ол суудан көдүрилип, мен јаар учуп келет. Кажы бирде ол соотоп, жыраалардын ортозында көрүнбей калганда, жаңыс ла «Хромка!» деп кыйгырып ийзем, кужычагым мен јаар ол ло тарыйын учуп, једип келет.

Өскө ороондордогы балдардын jүрүминен

А. Батров.

ЛОНДОННЫҢ ДОКТОРЫНДА.¹

(«Бистин наjыбыс Хосе» деп бичиктеп алынган)

Автомобильдердин табыштары, табышту рекламалардын кыйгыларыла кезик аразында токтоду жок уруп турган жанмырдын шуулаганы, — бастыразын Пикадиллинин бир түнгөй чокол ло токтобос күлүртиле алыжып турды. Лондоннын кара зондтордын алдында, плашту, жанмыр өтпөс жабынтылу улустары баскылап турат. Олордын чырайлары кичеemelдү ле кунукчыл. Олордын ас сабазы толукта токтой түжеле, тышкары турган экранды күүни жок көрүп, ондо «Абдулла» деген сигареттин ыжын буркурада тарткылап турган жүзүн-jүүр кенегендер ле кирпичке бүдүштеш экче болуштоптор көрүнөр. Бу сыранын жаңы марказы. Болуштоптордо колында качан да түгенбес jөөжө тудунган Сэм-таайды журап салган.

Озодо талайлардын ээзи болгон, тееркек Англия Сэм-таайдын алдында жалканчып жадат.

Лондоннын керептер жазайтан јеринде, керептердин ыштарында, отторынын чочымчылу јаркынында слердин алдыгарга өскө Англия — докерлердин² ле талайчылардын Англиязы туруп келет.

Жанмырдын суузы мында кара-боромтык боло берет. Ары-бери өткөн улус ас. Жаңыс ла керептер эдетен верфьтердин паратазынын јанында самтар кийимдү, сырсанак уулчактар кыймырап турат. Кем билер, айса болзо, олорды удурумга ишке алар? Је андый учурал ас болот: иш жок. Лондоннын ке-

¹ Док — керептер жазайтан јер.

² Докерлер — керептер жазайтан ус улус.

рептер жазайтан жердеги уулчактарына жараш кўскиде тыншыралаарга келижет. Жайгыда олардын жүрүмү эмеш жеңил болгон. Ненин учун дезе, аш урар складтардын жанынан жууп алган бир ууш рис эмезе талайчылардан сурап алган бир аяк мүн — бир күн курсактанып жүрерге жедип турган... А күн? Түштүктөн келген салкынла, чолмондорло кожо Кара Темза алтын суу боло беретен, энирлер кандый? Ичте куру — түкүрейин! Тонум жамачылу — алдырбас! Карманда куру салкын — кем жок... Жангыс ла күн жарып турзын! Же жай түргөн өдөт. Жанмырдын өйи жедип келет. Суунун жарадындагы уулчактардын тоозы там ла астап турат. Мында артып та калгандары түштүк жаар барып жаткан керептерди кунукчыл үйдежиپ турат.

Бистин керебис Лондонго ноябрьдын учында энирде келген.

Жанмыр. Сиреналар кыйгырыжат. Фонарьлардын жаркыны чыкту карануйда анда-мында жаркындалып турат. Буттын алдында балкаш мачылдайт, таш көмүрдин куйугынын жыдынан, нефтьтен ле сүрткүш саржулардын буузынан баш айланыжат. Соок. Керептердин палубаларында улус жок. Жангыс ла зюйвестке бөрүктү вахтенныйлар текпиштердин жанында унчукпай тургулайт, канзадан танкылап, талай жаар чугулду түкүргилейт. Кезик аразында жараткан «Гербедж, мистер!» деп, уулчагаштын кунукчыл кыйгызы угулат.

Же талайчылардын ажанганынын арткан-калганы үлелип калган. Вахтенныйлар унчугушпайт. Уулчак оного ары барып жат. Чыктан улам буттары сыстайт, жөдүлдерге көкси арай ла жарылбайт. Жылуга, оттын жанына, барган кижиле. Уулчактын алтамдары там ла арайлайт, ижемчизи жок кыйгызы там ла ырайт: «Гербедж, мистер!»

Энирде мен гаваньла базып жүреримде, менин кийнимде соокко үдүреген тунгак үн угулды:

— Слерде серенке бар эмеш пе, мистер?

Мен кайра көрдим. Туранын стенизинин жанында уулчак турды, соокко калтыражып, корчойып алала, Темзанын кара суузын көрүп турды. Сууда сиреналар чынгырыжат, чочумчулу гудоктор огурыжат, агаштый көп мачталар туманды өткү-

ре жүк ле билер-билдирбес көрүнөт. Темза бойы чапкын жоктон, табыш жоктон, өлүп калган чылап, талай жаар уур агат.

— Сен серенке сурадың ба?

— Эйе, мистер.

— Же, күйдүрип ал, наҗычак.

— Жок, меге айлыма апарар керек... Эки-үч серенке... О, болор! Быян болзын!

Уулчактын көк куртказы ыртык, элбек, чоокыр штаны көп җамачылу өдүктери база элеп калган болтыр.

— Менле кожо баралык па, наҗычак? — деп, мен кычырдым. — Бистинг керепте сеге җарагадый куртка табылар.

Уулчак чала бүдинбей мен җаар көрди.

— Чын ла куртка беререер бе? — деп, ол араай сурады.

Меге катап айдарга келишти.

Бис керепке жууктап келдис. Уулчак җаратта артып калды, мен палубага түргөн чыктым. Бойымнын каютамнанг ботинка, штан, җаңы куртка таап, ончолорын түүнчекке буулап алала, трап җаар мендедим.

Төмөн түжүп келеримде, санг башка керек боло берди. Коштой өдүп брааткан таможенныйдын каруулчыгы, сыңар колду кижиге, түүнчегимди аҗыктап, мени токтодып алды. Немелерди кемге деп сурады.

— Мыны ончозын туку ол уулчакка — деп айттым.

— Җарабас. Закон, мистер, закон...

Ботинка ла штан тургуза ла меге ойто табыштырылды. Онон сыңар колду кижиге курткамды коркушту кичееп аҗыктайла, айтты:

— Җаңы куртка эмтир. Контрабандала өткүргөн болороор, мистер.

— Жок, оны ол жокту уулчагашка берейин деп...

— Билерим. Уулчагаш соокко сиркиреп туры. Ол Вильям, өбөгөни жок жүүлгек келининг — Брестон Виллининг уулы. Җакшы уулчагаш, мистер. Же службада турганда — канайдар.

— Жокту уулчакка болужарга ненинг учун җарабас?

— Ээ, керек мында... Кем билер, айса болзо, мени мындагы инспектор истеп, кетежип җат, мистер. Ол инспекторлор җытчы ийттердий.

Таможенник куучын божогонын билзин деп, туура көрди.

Мен куртканы ойто апарарга ла турарымда, кенетийин сыңар-кол мени кайкадып, мындый шүүлте айтты:

— Кем жок, мистер, куртканы тобыракка мергедегер. Эмеш уймала да берзе, алдырбас, уулчагаш арчып алар... Акыр, ол кайда барды.

— Эй, Вилли!

Фонарьдын жанында турган уулчак, табылбай калды. Кандый кайкамчылу!

— Байла, коркыган болор — деп, сыңар-кол ого болушкан айасту жартады.

Мен колымдагы тудунчакты канайдарын чек билбей турдым. Жартын айтса, уулчакка сүрекей болужар күүндү болгом.

— Вилли кайдаар табылбай калды?

— Жанган болор деп, бодоп турум. Ачынчылу...

— Ол кайда жадып жат?

— О, слер керсү мистер! Блектраверсти сурагар, ол мынанг ары алтынчы кварталда, темир жолдын күри ажыра, онын кийнинде сол жаны жаар бурыырыгар, толукта турган тура болор... тура да эмес — жемирилген тура болор. Ондо ол энезиле экү журтап жат. Куртканы балкашка мергедебезе де кем жок...

Блектраверсте жемирилген тураны мен тургуза ла таптым. Же ондо журтаган улус жок болды. Чогулган кирпичтерди бирде өрө чыгып, бирде кайдаар да төмөн чөнгүп, мен жемирилип калган стенелердин ортозында узак азып жүрдим. Бир де кижжи жок. Сыңар-колду жастырды эмеш пе?

Кенетийин мен жердин алдынанг угулып тургандый, жанымда күлүрт-табыш уктым. Байла, одын жарып тургандар.

— Эй, мында кем бар? — деп, мен кыйгырдым.

Күлүрт табыш токтой берди. Бир минуттын бажында кыжыраган темирдин табыжы угулды, жарык жалт этти, кем де араай сурады:

— Бу сен бе, Мак? Бас, бас... Энем уйуктап жат, чай дезе белең.

Мен жарыкка удур бастым. Вилли — бу ол болгон — чочыйла, кайра тескерледди.

— Коркыба, најычак, бу мен.

— Ох, мистер, слер бого канайып келдигер?

— Келгеним бу.

— Тўн ине, слер торт ўлўш.

— Чын, коомой јут кўн. Тўйўнчекти алзан, најычак.

— Быйан болзын, быйан болзын, мистер... Јаңыс ла мен слерди канайда кўндўлеерин билбей турум — деп, Вилли кемзинип айтты.

— Канайда кўндўлейтен? Бир аяк изў чай — болгоны ла ол, уулчагаш.

— Чайы... чай ла... — деп, ол бажын салактадып, куучындады. — Мен слерге бейин экелип берейин.

— Бого? Јаңмырга ба?

— О, јок, јок! Баралыктар — деп, ол јалтанбас айдала, мени колымнан јединди. — Јаңыс ла коркыбагар, менин энем оору. Мен ого слерди Мак деп айдарым. Ол менин најым, ижи јок...

Виллиденг эки алтамда јердин алдына киретен тапчы ўткўш болды. Буттарымнын алдында куру банкалар кангырай берди. Вилли апараткан шахтерский лампанын јарыгы ўлўш стенелерди јарытты.

Бир канча алтам базала, бис сол јаны јаар бурыйла, јеекеннинг экче ўзўктеринен кўктўгўн эжиктин кўжўгўзининг алдына токтой тўштўбис. Уулчак оны ўрў кўдўреле, айтты:

— Мында, мистер, киригер.

Ол озо кирди, лампанын ўзўгин ўрў толгоп ийерде, јарый берди.

Алты квадратный метрден јаан эмес тапчы јуртты, мен кўрўп ийдим. Орында буурыл башту ўй кижии јаткан, столдын јанында ўч бутту отургуш турган. Чой плитканын ўстинде чўйгўн турды. Бу тапчы кыптын стенелерин газеттерле кичеemelдў јашшырган эмтир, јер полдо дезе бамбуковый агаштан ўткен ширдек јатты — бу тўренги јурттын сок јаңыс кееркедўзи ол эмтир. Кўннинг јаркыны бу јуртка качан да тийбеген.

Вилли кружканы алала, меге чай урды. Бу ўйдў уйуктап јаткан ўй кижии јуурканнын алдында кыймыктана берди.

— Уйукта, уйукта, Вилли, мен сени кемге де бербезим... — деп, ол эрмектенди. — Жаңыс ла табыштанба, уулым: олор сени угардан маат жок.

Ўй кижии коркыган кеберлү колдорын сарбайтты, онын кийнинде ыйламзырап ийеле, токтой берди.

— Оны аярыбагар, мистер — деп, Вилли кунукчыл айтты. — Кайран көөркий ол ачу-коронног анайып калды. Бир ле күнде адам ла менин акам, Сид, Дюнкеркте олуп калгандар.

Мен унчукпай отурдым. Чай ачу олөнгдий болуп билдирди.

— Бу жуу коомой ло неме — деп, Вилли куучындады.

— Мен ончозын билерим... Эмди Лондондо жаңы жуу керегинде куучындашкылайт. Мен ончозын билип жадым.

— Сен нени билип турунг, најым?

— Советский Россияга удурлажып, олорго жуу баштаарга кыйгырыжып тургандар — малдан ары жаман жоролу немелер, мистер. Же мендий ле Мактый улустар, санаа-жүрегиле жаантайын слерле кожо.

— Најылык учун быян болзын, Вилли, — деп, уулчактын сөстөрине адыркап мен айттым.

— Слерге де быян болзын. Слерди советский талайчы деп билип алала, мен сүрекей сүүнгем. Менин сүүнгенимди сөстөрлө дө айдып болбос, мистер!.. Онын кийнинде слерге таможенныйданг коомой болбозын деп, мен жүре бергем... Бис слердин орооныгар керегинде чынды, бастыразын билерис. Слерге «камрад» деп айдарга кем жок по?

— Жараар, камрад Вилли. Сен канча жашту?

— Он жети.

— Ўренип турунг ба?

— Жок, меге энемди кичеер керек. Же мен кычырарга сүүп жадым. Мак кезик аразында меге книгалар экелетен. Биске эмди жаантайын иштеер иш табар керек.

— Сен жааназанг, кем болорын, Вилли?

Вилли аярыбас жаанынаг каткырала, айтты:

— Удав болорым.

— Канайып удав?

— Эйе, камрад, удав... Ол чылап, он күннин курсагын

бир уунда јип алала, онын кийинде курсак керегинде көп сананбаска.

— Ого, сен кокурчы эмтирин, Вилли!

— Мынызы комудаганынан артык, камрад.

— Онызы чын, је андый да болзо, сенин кем болор күү-
нинг бар, најы?

— Штурман болорым. Мен талайды сүреен сүйүп жадым.

— Вилли, озор келип јат! — деп, үй кижн кыйгырды.

Мен энези јар көрдим. Ол уулыла тын бүдүштеш болго-
нын мен јангы ла ајардым. Андый ок бийик, јараш мандайлу,
кугарып калган жүзинде андый ок кара јаан көстөрн ле јуу-
нак эптү эриндерн мен ајыктап көрдим.

— Вилли, јажын...

— Ого ајару салбагар... Бир тушта, адамды ла Сидти ал-
ган чылап, мени казармага алар болор деп, ол бодойт.

— Энегди больницага јатыргысса кандый? Анда врачтар...

— Больницага? Јок, слер лондондогы больницаларды бил-
бей туругар, камрад — деп, Вилли ачымчылу айтты.

— Мен сени бербезим, уулым — деп, үй кижн катап
куучынданды.

— Оны ајарыбагар — деп, Вилли үчинчи катап айтты. —
Мен оны көрүп жадым. Эртен тура ла түнде мен оны ару
кейге алып чыгарып жадым... Бис бу подвалга јуртаганы төр-
тинчи јыл болды. Мен келишкен ле јерде иштеп турадым,
камрад. Иш јок болзо — портто түшкен аш, таш көмүр јууп
алып... Онойдо ло јуртап жадыс.

Плитка кызып чыкты. Ұлүш кийимнен буу чыгып турды.

— Мак база онойдо ок жүрүп јат — деп, бажын јабыс
салактадып, Вилли айтты.

— Мак не кижн, најычак?

— Иш јок өбөгөн. Ол, алтын ошкош, ак сагышту кижн,
камрад. Слердин јөбигер аайынча, штанды мен ого берерим,
ботинканы дезе селижип кийерис...

Энезинин үни уулчакка јара киришти:

— Вилли, кичеен, јажын!

Ол орыннан туруп келди. Чочымкай ла сүрекей јараш
көстөриле уулы јар көрөлө, бажын јастыкка катап салды.

— Уйуктап жат — деп, Вилли айтты. — Ол сыраңай жүүлгек эмес... Баралык, камрад, ой оройтыды. Мен слерди докко жетирип салайын.

Жанмыр токтобой жаап турды. Сиреналар кижинин өзөгүн торгултып шыңыражып турды. Гаваньнын үстинде койу туман турды. Керепке төртөн алтам жетпей туруп, Вилли токтой түшти:

— Эзен болзын, камрад, Пикадиллиде жииттер кыйгырыжып турган, керек башталар болзо, мен орустарды бир де катап атпазым. Онын учун менин бажымды да кессиндер!

— Албаты жууга күүнзебей жат, менин уулчагым.

— О, сыраңай күүнзебей жат!..

Эртен тура бис атандыбыс. Күн кубулбады. Талайчылар венцерадаларлу — сүрткүштү кийимдү — «бастыразы үстинде» болды, ондо бортто жергелей стройго туруп алала, бистин сол бортко арай ла табарбаган кандый да голландский керепти арбап турдылар. Темзада көп тоолу катерлер ары-бери жылыжып турды. Олор бастыразы кезедүлү табыш (гудок) бергилеп турдылар.

Туманла алыжып калган соок жаңмыр токтобой, уруп ла турды.

Талай бисти бир ле жанына ууланган жаан салкынла уткыды. Күн жаңмырлу булуттарды өткүрө чалыды. Бийик, алтындап салгандый толкулар бойынын омок, талайчы кожонгын кожондой берди.

Мен бакка туруп алала, бистин кичинек нажыбыс керегинде сананып, узак турдым: «Эзен болзын, Вилли, тартыжаачы болуп өс! Сен Англиянын келер ойинин ижемјизи, нажычак!»

БАЖАЛЫКТАР

Пионерлердинг јүрүми ле ижи керегинде

Пионер Светлана. <i>С. Баруздин</i>	3
Каткымчылу уулчак. <i>В. Железников</i>	6
Пионерский кара суу. <i>Н. Чабаевский</i>	11
Витя Малеев школдо ло айлында. <i>Н. Носов</i>	14
Бокулдай ла Эзлик. <i>А. Ередеев</i>	27
Јылдыстар «кычырат». <i>М. Юхма</i>	32

Ленин эмди де тирүден тирү

Ленин ле партия. <i>И. Шодоев</i>	38
Қычырган бичиктер керегинде. <i>Н. Веретенников.</i>	38
Күннинг жаркыны. <i>С. Мирер</i>	40
Ленин јүреги. <i>А. Адаров</i>	43
«Јибиткеп яблоколор». <i>З. Воскресенская</i>	43
Надежда Константиновна Крупская. <i>В. Дриздо</i>	49

Октябрьский революциянын ла гражданский јуунын геройлары

Р. В. С. А. <i>Гайдар.</i>	53
Павлик Морозов. <i>В. Губарев.</i>	57
Чапаев керегинде куучындар. <i>А. Кононов</i>	63

Ада-Төрөл учун Улу јуунын јылдары

Јуунын јылдарында. <i>Л. Кокышев.</i>	73
Володя Дубинин. <i>Л. Кассиль.</i>	75
Најылык. <i>Н. Богданов</i>	80

Чөрчөктөр лө баснялар

Лениннинг чындыгы (<i>Белорус албатынын чөрчөги</i>)	84
Јалку адару. (<i>Изју ороондордогы албатынын чөрчөги</i>)	85
Оббогон лө каан. (<i>Орус албатынын чөрчөги</i>)	92
Јалку карындаштар (<i>Алтай албатынын чөрчөги</i>)	95
Агаш кезеечи ле суунын ээзи (<i>Индус албатынын чөрчөги</i>)	96
Күүк ле Пөтүк. <i>И. Крылов</i>	97
Куу, Чортоп ло Рак. <i>И. Крылов</i>	98

Тындулардыг жүрүминен

Буурыл эчки. <i>Л. Воронков</i>		100
Көктеке. <i>И. Шинжин</i>		102
Ларты жок аң. <i>В. Бианки</i>		107
Хромка. <i>М. Пришвин</i>		109

Өскө ороондордыг балдарынын жүрүминен

Лондоннын докторында. <i>А. Батров</i>		111
--	-----------	-----

Табакова Зинаида Ивановна

РОДНАЯ ЗЕМЛЯ

КНИГА ДЛЯ ВНЕКЛАССНОГО ЧТЕНИЯ

На алтайском языке

Редактор З. Ш. Шинжина. Художественный редактор В. И. Орто-нулова. Технический редактор М. Г. Шелепова. Корректор А. А. Чулчушева. Сдано в набор 10/1 1978 г. Подписано к печати 21/III 1978 г. Формат 60×84 1/16. Усл. п. л. 6,97. Уч.-изд. л. 5,92. Бумага тип. № 2. Тираж 4000 экз. Заказ 589. Цена 25 коп.

Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, г. Горно-Алтайск, Горно-Алтайская, 36. Горно-Алтайская типография, пр. Коммунистический, 27.

25 акча

ГОРНО-АЛТАЙСК